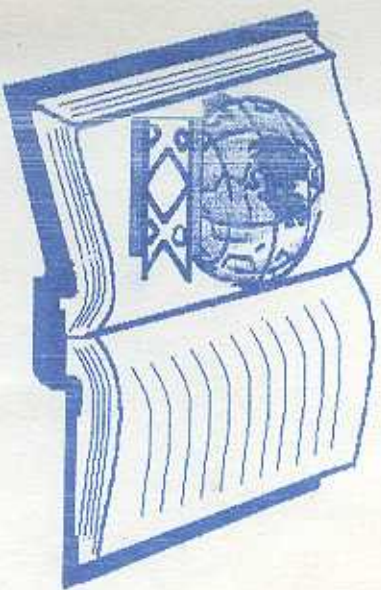

А. ҒОСИМОВ, С. ХҲҲАЕВ

**XX АСР ЧЕТ ЭЛ АҚАБЕТИ
ТАРИХИ**

А. Ёсимов, С. Хўгаев

XX АСР ҚЕТ ЭЛ АДАБИЁТИ ТАРИХИ

(ўнучу нурданама)

Фаргона - 2003

Элобди Е
Лицом к аренде: [Руководитель роль Покров. райкома КПСС в
борьбе за решение Прод. прогр., Орлов, обл.]
// Парт. жизнь. - 1989. - № 20. - С. 39-43.

№ 16126 (Замена от 9.02.90)
№ 145, № 583
НПО ВКП 23.10.90

ББК 65.9(2)-94
ЕКЛ 9.2.7

Қосимов А., Хўжаев С.

XX аср чет эл адабиёти тарихи. Олий ўқув юртилари филология
факультетлари талабалари учун ўқув кўрсаткичи. -Фарғона, 2003. -143 б.

Таърихчи:

Ф.Н.Султаймонова - филология фанлари
доктори, профессор.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг Олий ўқув юртиларидаги илмий-ўқувбод бирақамлилар
факультетини мудири, филология фанлари доктори, профессор
нашрига тасеби этилган (Q-883/ 12.10.2002 й.).

*Мазкур кўрсаткичида хуркамтли устозимиз
филология фанлари доктори А.Раҳимовнинг
ёриши хотирасига бағишланади.*

МУҚАДДИМА

Мамлакатимизда ўз мустақиллигини кўлга киритганидан сўнг
кўндал соҳаларга, ҳуқуқан, маданият ва адабиётни ўрганишга
бўлган эътибор ортди. Шу замирида, хорижий мамлакатлар тили
ва адабиётини ҳам муносабат ўзгарди. Чунки жаҳон халқлари
мидани ва маънавий бойликлари билан таъиниш ўз миллий
меросимини муносиб баҳолаган имконини беради. Бу борда чет
эл адабиётини ўрганиш, айниқса, муҳим аҳамият касб этади.

Олий таълим соҳасидаги ислохотлар ўқув дастурлари,
дарслик ва услубий кўрсаткичлари замон талаблари асосида
қайта кўриб чиқишни тақозо этаётди. Шу маънода чет эл
адабиёти бўйича олий ўқув юрти талабалари учун муқаллаб
ёзилган дарсликларни таъиниш ётиштириш ҳолда қайта ишлаб
чиқиш вақти аллақачон етди. Чунки чет эл адабиёти тарихи
бўйича шу кўндалга фойдаланиб келинган дарслик¹ ҳам қисман
бўғса-да замон талабига жавоб бермай қолди. Айниқса, китобнинг
XX аср адабиётини баънишланган бўлди собиқ шўролар давридаги
коммунистик мафкура таъсиридан холи эмас. Бундан ташқари,
ушбу кўрсаткичида имоди XX аср жаҳон адабиётини муҳим ҳодиса
деб эътироф этилган қатор ёзувчи ва шоирлар (Ф.Кяфка,
Ж.Жойс, М.Пруст, А.Камю, Ж.Сартр, Г.Маркес) ҳақида
уларнинг асарлари ҳақида умумий маълумот берилмаган.

Таълим этилиётган кўрсаткичида ана шу бўлишини
тўлдиринишга, XX аср Европий Еуропа адабиётини ҳазирчи замон
пурғани ваъридан баҳо беринишга баҳоли кўндал харакат қилинди.
Ўқув кўрсаткичининг асосий мақсади талабаларга XX аср хориж
адабиётини содир бўлган барча жарқиналар ҳақида тулиқ ва

¹ Ашшоқ Н. Қосимов. О. Чет эл адабиёти тарихи. Т. Ушбу, 1987

XX АСР АДАБИЁТИГА КИРИШ

бағажиди маълумот бериш эмас. Чунки ушбу ўқув предмети учун ажратилган дарс соатлари ҳам чегараланмайдир. Маъсумидин XX аср жаҳон адабий жараёни, унинг асосий вақиллари ҳақида қисқача маълумот бериш, бўлажак филологларга ушбу адабиётга ўрғанишларида оз бўлса-да кўмак беришдан иборат.

Кўнланманинг авылдилардан фарҳди томоши - унинг охирида XX аср адабиётига доир таърихий ва баъдий асарлар рўйхатиниш берилганлигидан кўринади.

Дарслик кўнланма олий ўқув юртимизда чет эл адабиётини фанидан маълумот олиб борувчи ўқитувчилар, ўзбек ва хоразмий филология факултаетлари таслабалари ҳамда магистрантлари учун мўлжалланган бўлиб, «XX аср адабиётини кириш», «Француз адабиёти», «Англи адабиёти», «Лотин Америкаси мамлакатлари адабиёти», «Нон адабиёти» бўлиmlари филология фанлари номзоди Абдутошир Қосимов томонидан, «Немис адабиёти», «АҚШ адабиёти», «Хитой адабиёти» ва «Хинд адабиёти» бўлиmlари эса ўзбек адабиётшунослиги вафодарсен катти ўқитувчиси Сиддиқжон Хўжаев томонидан нашр қилинган.

XX аср адабиёти бўйича ўқув кўнланма ўзбек тилида илк бор нашр этилаётганлиги учун айрим камчиликлариниш учруни ахтимоқдан холи эмас. Муаллифлар кўнланма юзасидан билдирилган фикр ва мулоҳазалар учун аввалдан миннатдорчилик билдиришлар.

XIX аср охири ва XX аср бошларида бир қанча Ғарбий Европа мамлакатлари ва Америка Кўшма Штатлари янги иқтисодий, сиёсий ўзаришларни бошдан ўтказди. Монополизмге бирлашмавлар пайдо бўла бошладу. Англия, Франция, Германия ва АҚШ давлатлари Африка, Осиё ва Тинч океани ҳавасида колониял урушлар сиёсатини олиб борди.

Монданий капиталга салмоғи орғиб борди. Ҳўагчи капиталистик давлатлар ўрғажиди рақобат ва зиддиятлар охири-охибат Виринчи жаҳон уруши бошланганига олиб келди. Шу билан бирга бу давр сиёсий зиддиятлариниш кучайини, илччилар ҳарвақтинини анича жюлланиши, касба уюшмавларини тиници этишти бўлган ҳарвақатлар билан ҳаракатерланди. Россияда рўй берган 1905 ва 1917 йилдаги инқилоб воқеалари ҳам инқилопт тарихига ўз таъсирини ўтказмай қолмади.

XX аср бошларидаги адабий жараёнлар ҳам мураккаб шартотта ривожланди. Кўнунда ана шу давр адабиётидида асосий адабий йўналишлар ҳақида қисқача маълумот бериш лозим бўлади.

Таърихий реализм. Кўнунда Ғарб мамлакатлари адабиётидида XIX аср охири XX аср бошларида (француз, инглиз, немис, скандинавия, АҚШ, славян халқлари) таърихий реализм асосий йўналишлардан бири эди. Ушбу йўналиш тараққийоти мамлакатлариниш ўзини хос ривожланниш йўли, миллий хўсуслиятлари билан белгилилади. Франция, Англия синглари мамлакатларда таърихий реализм XIX аср адабиётидида классик (мумтоз) реализм (Бальзак, Стендаль, Диккенс, Теккерей асарларида хос бўлган) анъаналарини даяом эттирган бўлса, бир қанча мамлакатлар, жумладан, АҚШ ва Лотин Америкаси адабиётидида у романтизм нетизиди шаклланди. Реалистлар инқилобда иқтисодий тенгсизлик, маъжул тузумни таърийдил қилиш ва зиндиларнинг жамиятдаги ўрни масалалари асосий ўрнини кўтариди. Ёзувчилар ўзини хос тасвир усулларидан унумли

фойдаланишлар. Масалан, Хайнрих Манн ижодда ҳажв-протеск кучли бўлса, Мартен дю Гар, Томас Манн асарларида чуқур психология тасвир, Бернарт Шоу ва Анриоль Франсда эса кинон, пичинг бўриб туради. Таъкидий реалистлар турли жанрларда ижод этишлар. Масалан, Мартен дю Гар, Ромен Роллан ижтимоий-психология романи, Г.Мюссел, В.Шоу ижтимоий-психология драма, Г.Уэллс илмий-фантастика романи, Ж.Толстон, А.Франс, Г.Уэллс ижтимоий-утопия романи, А.Франс, Р.Роллан, М.Твен тарихий романи, тарихий драма, Т.Драйзер, Ж.Толстон ижтимоий романи жанрларида берақали ижод қилдилар.

Реалист-ёзувчилар турли қараш на эълитишда эга бўлишларида қарамай, улар ижодининг негизи демократик, инсонпарварлик қонлари билан сўроқланган. Р.Роллан, В.Шоу, Ж.Толдон сингари ижодкорлар ўз асарларида ҳақиқат оммаининг истақ-интилишлари, оруз-ўйларини ифода этишга кенг ўрин бердилар.

20-30-йилларда реалистик адабиёт янги босқичга кўтарилди. Бу даврда Европ адабиёти янги номлар билан бойилди. Франциядан Ф.Мориак, Р.М. дю Гар, Ж.Дюамель, Ж.Жироуд, Англиядан Р.Олдингтон, К.Мансфилд, А.Коплард, Америкадан Э.Хемингуэй, У.Фолкнер, Д.Джоз Пассос, Т.Вулф, Т.Уайлдер, Германиядан Г.Фалладе, В.Келлерман, Л.Фейхтвангер, Э.Ремарк сингари ижодкорларнинг асарлари шухрат қозонди.

Биринчи жаҳон уруши на қапиталистик дунёдаги инқирознинг кучайиб бориши Европада ўзини хос адабий феномен «йўқотишдан авлод адабиёти» деб аталувчи йўналишнинг дунёга келтирди. Э.Хемингуэй, Э.Ремарк, У.Фолкнер, Р.Олдингтонларнинг уруш мавзусига юксак баъдий савиядаги асарлари 20-30 йиллар адабиётининг ёрқин сифатлари бўлиши билан бирга жаҳон адабий жараёнига ҳам ўзининг сезиларли таъсирини ўтказди.

Реалистик адабиёт ўзини янги, мураккаб ўнсурларни мукаммаллаштирди. Социалистик қонлар Г.Драйзер, Э.Синклер, В.Брехт асарлари ижобий таъримонларининг таъсири ва баъдий

таълиқларида ўз таъсирини ўтказган бўлса, Д.Джоз Пассос ижодда илмий ўзгартиришга қаратилган изланишлар («Милхеттен» романи, 1925) нинг натижалари намоян бўлди. Г.Хайтман асарларида символизм, неоромантизм ва реализм ўнсурлари ўйланганиб кетган бўлса, С.Нвейт, Л.Фейхтвангерларга фрейдизм катта таъсир ўтказди.

Кўплаб ижодкорлар янги монология кенг фойдалана бошладилар (Э.Хемингуэй, Р.Олдингтон, Э.Ремарк), баъзилар бир асарда турли вақт катламларида мужассамлаштирилдилар, ош оқимини кўлдидилар (Фолкнер, Р.М. дю Гар, Хемингуэй).

Шеърларда поэтик дунёнинг янгилиги борсида қилинишлар давом этирилди, психология янада чуқурлашди, шеърда наср ўнсурларини олиб кириш жараёни намоян бўлди (К.Селдберг, Р.Фрост, П.Элиот, Д.Аратон, П.Неруде). XIX асрнинг илмий ярамада Францияда пайдо бўлган натурализм XIX аср охири ва XX аср бошларида адабий жараёнига ўз таъсирини ўтказди. Натурализм негизда Огюст Конт, Герберт Спенсернинг позитивизм фалсафаси ва эстетикаси ётади. Францияда ака-ука Гонкур, Э.Золя, К.Люисман сингари кавиллари бўлган ушбу адабий йўналиш кейинчалик Германия, Англия, АҚШда кенг тарқалди.

Натуралистлар табиат қонуниятларини инсонлар жамиятига таъбиқ этиб, инсонлар ва бошқа тирик организмлар ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ деган қонини қилдилар. Ҳаётда ҳамма яшаш учун кураш олиб боради, шундай экан, ҳайвонлар ўрғинидаги табиий тақдир қонуниятига инсонлар ҳам бўйсундилар. Натуралистлар инсоннинг шаклланишида муҳит ва инсоннинг таъсири катта деб билдилар. Шу сабабдан инсон ҳаёт оқимига қарши туришга заиф ва оқил, деган ҳулосага келдилар. Позитивистлар адабиёт, сунъат, ижтимоий фанлар математика, физика, кимё, биология каби янги фанлардан фаразланмайдиган, шунинг учун уларни ўрганишда бир хил мезонлардан, яъни илмий услуб, тажрибалардан фойдаланиш зарур, деган фикрда

бўлганлар. Эмили Золя (1840-1902) адабиётдаги натурализм назирлиги ҳақида хисоблагани («Экспериментал роман», 1879).

Неоромантизм вакиллари жамият қонун-қоидаларини, унинг ривожланиш йўлларини рад этдилар. Бу йўналиш, асосан, Англия ва Германияда тарқалди. Англиядан Стивенсон, Конрад, Хаттард, Конол-Дойл, Честертон ва Германиядан Гофмансгал, Гауптман, Лазекклевэр сингари адиблар ушбу йўналишнинг асосий намоёндалари саналади. Агар таъридий реализм вакиллари ва натуралистлар капиталистик жамиятнинг таъсирга солинган ҳаётини таърихий ҳаётнинг бўғаллар, неоромантиклар бўржува жамиятини маънавий қадриятларини рад этар экан, ўз ўқувчиларини узоқ ўтмишга ёки цивилизация таъсиридан йироқ экзотик ўлкаларга (Африка, Осиё, Жаңубий Америка) олиб кирадилар. Уларнинг фаввуралда кўчи, романтик кичрақомонлари ёруши, бўёқларга бой, тиройиб саяхатлар билан тўла дунёда феолият кўрсатди. Неоромантиклар қисман романтиклар ағъналарини давом эттирдилар. Неоромантизм атмаси (неоромантизм - янги романтизм) ҳам бунга тасдиқланди.

XX аср адабиёти тараққиётининг маълум маънода таъсир кўрсатган йўналишлар сарасига декадентлик адабиёти ҳам қиради. *Декадентлик* XIX асрнинг 80-йилларида Францияда жамиятдаги эволюциялар кўчарий бораётган бир шароитда пайдо бўлди. Индивидуализм, умидсизлик, сирли воқеалар, охираят дунёсига мурожаат этиш бу адабиётнинг асосий белгиси саналади. Романтик шопр Теофиль Готье декаданс (франц. *decadence* - тушунлиги) иборасини биринчи бўлиб қўлланган. Кейинчалик декадентлик атамаси санъат ва адабиётдаги бирча хаста ҳодиселарни ифодаловчи сўз бўлиб қолди. Турли адабий оғимларга мансуб бўлган парнасчи, символист, XX аср бошларида модернизмлар, ҳатто натуралистлар ҳам декадентлар деб атала бошладилар.

XIX асрнинг 50-йилларида Францияда майлонта келган «Парнас» гуруҳи (Лекокт де Лиль, Теодор де Банвилль, Жюзе-Мария Эрдэна) «соф санъат» фиксини тарғиб қилдилар. Уларнинг

фикрича, санъат давлат ҳомийлигиндан озод бўлиши лозим. Санъат мақсадсиз бўлиб, ундан фақатгина реал муҳит таъшилларидан узоқлаштирувчи овунчоқ сифатда фойдаланиш мумкин. Парнасчилар шаклини ролга катта баҳо берадилар. Шакл асир бўлишнинг юзага келтириди. Теодор де Банвилль юрфияга ширини безайилан «олтин миҳ» деб баҳо берди. Унинг фикрича, санъат кўёки бекорчилик маҳсулидир. Парса ёки буюм фойдали бўлиб қолганда ўз бўлишнинг йўқолади. Таъсирий санъат, ҳайкалтарошлик, муенка мутваё ҳеч нарсага ҳизмат қилмайди. Парнасчиларнинг асосий эстетик тамойиллари ана шундан иборат эди.

Немис фийлосуфлари Артур Шопенгауэр ва Фридрих Ницше роилари декадентлик адабиётининг фиссикий негизини таъшилади.

Символизм. Символизм адабий йўналиш сифатида XIX асрнинг 70-80-йилларида Францияда шаклланди. Кейинчалик Бельгия, Германия, Австрия, Россия сингари мамлакатларда ҳам символизм мақтаблари пайдо бўлди. Символизм атамасининг пайдо бўлиши нарса-ҳодиселарни қолқет ноҳаданишга қаратилган шартли равишдаги ишорани аниқлашувчи символ (рамаз) сўзи билан боғланади.

Символистлар рамази умумлашган реализмга ёки романтик маънода эмас, балки ёзувчининг апроф-олимига бўлган субъектив муносабатининг таърихий сифатида тушунадилар. Бу йўналишнинг Францияда П.Верлен, А.Рембо, С.Малларме, Бельгияда М.Метерлиник ва Верхарн, Германияда Хауптман, Австрияда Рильке ва Гофмансгал сингари адиблари бор. Символизм илмида Шопенгауэр, Ницше ва Бергсоннинг идеястик фелсафаси ётди. Символистларнинг тугъган юлвий йўли нағнаҳчиларнинг юлвий позициясида кам фурсатланади. Уларда ҳам декоративларга хос кайфият - ётпазлик, умидсизлик, гал-гурса, маъхум образлар ҳужуми. Символистлар ифода қилиб бўлмайдиган нарсаларни муенкий рамазлар ёрдамида кўрсатишга интидилар. Улар нарса, ҳодиса ҳақида ҳикоя қилмайдилар,

бўлиги ймо-илора билан тевкинидлар. Шерринг мусиқавий бўлишга символликлар катга элтибор қаретишиб, бу борда бир мўча ютуяларни қўлга киритишлар. Мжглан, шор Поль Верден «Кўзги кўниги» шеррида мавзунини очипта эмас, бўлиги товуниларини бир-бирга охантдош бўлиб келишга аришган. Поль Верденнинг «Поэзия санъати» шерри символликларини адабий дастурига айлантиган эди.

Модернизм. XX аср бошларда символizm ўрнида футуризм, экспрессионизм, имажинизм, утилитаризм, кубизм сингари адабий оқимлар фаоллиги кўрсетди. Уларни модернизмга ёки авангард оқимлар деб аталди. Адабиётшуносликда модернизм атамаси тўртинча тақдир этгалади. Батам адабиётшунослар модернизм ва декадансга бир хлг ҳолда деб таъриф бердишлар. Бошга таъдиротчиларини қарашларига кўра модернизм декадансга нисбатан анча кейинги адабий ҳодиседир. Модернизмнинг декаданс билан умумий томонлари бўлишга қарамай, у декадансдан кейин индио бўлган ва унган кўп жихатдан фарқ қилдири иўналдишлар. Яна бир таърифга кўра янги даврдаги барча авангард оқимларни модернизм деб атати мумкин.

Биашинча, модернизм декадансдан кейин пайдо бўлган бирое ўзига хос жихатларга эга бўлган жармешлар. Модернистлар кўп томонлари билан декадансларга ҳамфикир эканлигини инкор этиб бўлмайди. Идеалистик фагафага талипини, индивидуализмни худулаш ва бошга жихатлар уларни бир-бирга эквилиантирса-да, модернишлар ўзларини декаданс деб атамайдишлар. Аксинча, улар декаданслик ва символizmга қарши курашастганини элтироф этидишлар. Символizm шерритига хос бўлган мавхумлик, позитивдаги ташбех ва ишора модернистларни қаноатлантирмайди. Улар бутунлай янги, замонавий, авангард санъатни яратибетганиларини қайд этидишлар. Шунинг учун ҳам «модернизм», «авангардизм» атамалари «декаданс» атамаси сингари яқут ўлиши билан кенг маънода қўлланилиб, эсгерика,

таъвирий санъат, мусиқа ва меморятлик соҳаларига татбиқ этила бошланди.

Бир қанча модернишлар Анри Версон (1859-1941) фагафагага таянадилар. Версоннинг фикрига, санъат интуитив ангилдишди. Интеллект негизда интуитива этади. Яна бошга бир тўрух модернистларга Эмильда Фрейд (1856-1939) таълимотининг таъсири катга бўлди.

Биринчи йаҳон урушинан сал олдин келиб чиққан **дисциплинизм** (маънодор килиб аниқ ифодавланш оғини) санъаткорнинг вазифеси таниқ дунё ҳақидаги субъектив-индивидуалистик кайфиятларни аниқ, таъсирли ифодавланшдан иборат деб ҳисоблайди. 1916 йили Цюрих (Швейцария)да тузилган дадаизм тўрухи нигилистик характерда бўлиб, ҳамма нарқани инкор этади. Ўз сарфига Т.Т.Тара (румин), Р.Гюлзенобек (немис), А.Вретон, Л.Аратон, П.Элюар (француз) сингари нақодкорларни бирлаштирган тўрух акзолари алоғизамга таянган ҳолда, сўзларни маъму таърибда қўлданш ҳисобига реал борлиққа ўхшамайдишган ўзига хос дунёш яратипта ҳаракат қилдишлар. Декаданслар реалистик санъатни инкор қилиши билан бирга санъатнинг жамият ҳаёти билан боғлиқлиги ҳақидаги назарияни ҳам тан олмайдишлар. Ушбу тўрух фаоллиги 1923-1924 йиллардача давом этди.

20 йилларнинг ўрталарига келиб Франция шерритида сюрреализм (ўзга реализм) деб аталувчи оғим вужудга келди. Собир француз даданистлари - А.Вретон, Л.Аратон, П.Элюар ушбу тўрух таълимотчиларидан эдилар. Ўз фиолиятида А.Версон ва Э.Фрейд фагафагага таянган ушбу оғим вақиллари реал борлиқдан юқорида кўтарилишни тарғиб қилдишлар. Сюрреалистлар ўз шеррларидан инсон миасийлиги ўй, фикр ва таъавурлар оғинини акс этиришга уришдишлар ва бу борда бирмунча натижаларга эришдишлар.

30-йилларнинг бошларидан сюрреализм оғини шидрога юз тутди. Л.Аратон П.Элюар сингари нигилидорли адиблар ушбу оғим билан алоқани уздишлар. Англо-ирланд эҳувчиси Жеймс Йойкс

(1882-1941) мураккаб ва эдиштиги фигура бўлиб, ўзининг «Улис» романи (1922) билан модернизмнинг милоҳур намояндalarидан бирига айланган. Франц Кафка (1883-1924)нинг адабий луҳрвати адаб вафотида сўнг эълон қилинган «Америка», «Жараён», «Каср» (1925-1926) романилари билан белгиланган. Ушбу янги санъаткорнинг кейинги ўн йилликлар, умуман, XX аср адабиётига таъсири катта бўлган.

30-йилларини дунё итисодийетидаги инқироз, фашизм хавфининг кучайиши ва Иккинчи Жаҳон урушининг бошланиши адабий жарённи ўзинга хос тарзда ривожланишини белгилаб берди. Ушбу мураккаб ва эдиштиги даврда кўлиаб чет эл эдиблари фашизмга қарши курашининг озодинг, демократия ва гуманизм голлари ҳимоксининг оздинги сафариди бўлидилар. А.Барбюс, П.Вайш - Кутурье, Р.Роллан, Р.М. дю Гар, ака-ука Манн, Э.М.Ремарк, В.Шоу, Г.Уэлс, Т.Драйзер сингари эдиблар говий курашда долзарб мавзудиги мақолалари, бадиий асарлари билан анча филол иштирок этидилар. Кўрсатилган давр адабиётчида сийсий йўналишга кенг йўл очилган. Бадиий асарларда публицистик усулдан фойдаланиш, «халқ оммаси», «пахе ва халқ» масалалари ва замонавий воқеаларни аниқлаб этишти ёрдам берувчи тарихий воқеалар манхуен долзарб бўлишди. Шунга кўри, тарихий (Т.Манн, Л.Фехтвангер романилари), психология (Э.Хемингуэй, Шеруд Андерсон), утопия (Г.Уэлс, К.Чапек, С.Льюис), роман-эпопея (Р.Ролланнинг «Мафрункор қалб» асари), фалсафий (Т.Манн, Санг-Экзюперн) роман жанрлари шаклий жиҳатдан янгиланган.

Ана шундай ўзгаришлар поэзия ва драматургияни ҳам четлаб ўтмади.

Иккинчи Жаҳон уруни йиллари Францида феолият кўрсатган Ўаршилик ҳаракати ўз ағрофига бир қанча исчеводли эдибларни ҳам тўлиган. Улар орасида Л.Арагон, Э.Триоле, П.Элюар сингари социалистик тов тарбиябичилари билан бирга Ф.Мориак, М.Дрюон, Ж.Сартр, А.Камю каби модернистик йўналишдаги эдиблар ҳам бор эди.

XX асрнинг иккинчи ярми инсоният тарихидаги янги даврни бошлаб берди. Бу даврдан бошлаб «Чет эл адабиёти» тушуничаи ҳам бир мунча кенгайди. Эдиликда ушбу аглама остида нефабат капиталистия ва социалистик дунё адабиёти, балки мустанлакчилик зумидан кўтилиб, ривожланиши йўлига ўтган мамлакатлар адабиёти ҳам кўшилган. Умумжаҳон адабий жарёни бешхоя мураккаб тус олди. Иккимойи ривожланиш ҳамда куриш майдонига чиқевган янги номлар таъсирида санъат соҳасида «бун» ва «килик» мамлакат ибораси нисбий тушуничага айланган. Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги даврда ўсувчилар элтибори алсарият ҳолларида «эски» - Европа адабиётига эмас, балки «янги» адабиётлари қаратилди. XX аср адабиётини тавремаваллик М.А.Астуриас, А.Кариантиер, арентиналик Х.Л.Борхес, Х.Кортасар, бразилиялик Ж.Амаду, мексикалик К.Фунтес, колумбиялик Г.Г.Маркес, чилилик П.Неруда номларисиз тасавиур этиб бўлмайди.

ФРАНЦУЗ АДАБИЁТИ

Француз адабиёти дунёдаги энг бoй ва илгор адабиётлардан бири бўлиб, кичиклик жамиятининг барча даврларида ҳам классик характерга эга бўлган. XX аср француз адабиётшунаси ўзини хоё анъана ва новаторлик бошича адабиётлари ҳам ўз тасвирини ўтказди.

Франциядаги XIX аср охири XX аср бошидаги бадний тафаккур ривожига Огюст Конт фалсафасининг таъсири катта бўлди. Конт позитивизм (маъжудлик, ижобийлик) фалсафаси билан фалсафаларнинг ўрнининга, ушунга ҳамма нарсадан юқори кўйишга интиланган ва фикрларга суянган ҳолда ижодкор олдидан турган асосий масъала фикрларнинг қайси эътибордан иборат деб кўрсатган. Унинг «ижтимоий ҳоликка инсоний ҳоликка сифатда физиология ҳоликка қаторига киритилиши керак» деган тезиси муҳит ва вақт» тезиси (инсоннинг интеллигентлигида муҳит ва интеллигентлиги ролни катта) ҳам Конт таълимотида асослангандир. Конт позитивизми замоннинг тарихий бадний-эстетик қарашларига, айниқса, натурализм адабиётига катта таъсир кўрсатди.

Матдунлик, натурализм адабиёти («натура» лот. - табиат) XIX асрнинг 60-70-йилларида Францияда пайдо бўлди. Ава-ука Жюль (1830-1870) ва Эдмон (1822-1896) Гонкурлар ҳамда Эмиль Золя (1840-1902) ижоди натурализм адабиёти асосини ташкил этади. Золянинг фикрича, ёзувчи-кўзгўтувчи, яъни тажрибачидир. Санъаткор турмуш қандай бўлса, ушунга ҳам ҳолатда беришга, яъни олим сифатида далилларни ўрнатилиш ва уларни тасвирлашга, айниқса, инсон ҳули-ятворини психология билан боғлиқ ҳолда таълиқ этишга асосий дидират эътиборини қаратиши керак. Гонкурларнинг «Жюль ва Эдмон», «Ава-ука Земашко», Золянинг «Тузюк», «Хамма» романиларида натурализм эстетикаси ўзининг амалий ифодасини топиши.

XIX аср охири ва XX аср бошидаги келиб, мамлакатда бир қанча модернизмнинг оғиллари пайдо бўлди. Ушбу оғиллар орасида интуитивизм фалсафасининг асосчиси Анри Бергсоннинг номи машҳур эди. А.Бергсон ўзининг «Материя ва хотира» (1896) «Ижодий эволюция» (1907) асарларида интуитивизм фалсафасининг асосий тамойилларини белгилаб берди. Ушунга кўра интуитивизм аниқлаш ҳис-туйғуларининг, маънавий фикрлашнинг интропексия рўй беради. Интуитивизм борлиқдаги барча нарсани яратган ўзинга хоё куч - «ҳаётий интелли» бошқарачи. Вақт объектив борлиқ сифатида маъжуд эмас, вақтнинг фалсафасини субъектив қабул қилиши маъжуд.

Ўз фалсафасининг даражасида А.Бергсон фалсафасига таълиқши модернизмнинг турмушлардан бири сюрреализм бўлиб, бу турмуш тарифларида ўз ижодиди борлиқдан юқори турмушнинг илтипатида.

Сюрреалистларнинг кўпчилигини собий даданетлар ташкил этади. Даданетлар ўрталарида катта эътиборга сазовор бўлган Андре Бретон ва Тристан Тараклар ингли турмушнинг таълиқотида эътиборга эътибор. 1924 йилда А.Бретон муаллифлигида ёзилган сюрреалистларнинг ағдабий манифести нашр этилди. Улар ҳам даданетлар сингари саъйида субъектив-иррационализм таълиқотида рол эътибор. Лекин даданетларга хоё соддалик, боғлиқларга тасаввурлардан воз кечиқ, Г.Ашоллиер (1880-1918) аниқлашларини давом этирилини, бадний образини турли ва кўпчилиқда жасоциациялар билан боғлиқши ва мураккаблаштирилини ёълаб чиқилди. Г.Ашоллиер ўзининг «Алкоголь» (1913) ва «Калиптрамагалар» (1918) деб атадувчи шеърини таълиқоти билан А.Рембодан (1854-1891) сўни француз шеърининг шаклий жихатдан ингли боғлиқта олиб чиқилди. Шюар ўз асарларида аниқлашчи шеърини ўлчовлар ва жумлаларнинг сингетик қурилишидан фойдаланмайдиги. Шеърларида замонавий ҳаёт руҳини акс этирилиши истаган шюарлар таълиқоти, бир нафасда ўқилишини таълиқлаш маънасида таълиқоти белгилашдан воз кечиқди.

Ижодда формалистик жиҳатларга катта эътибор қаратган Г.Ашшоллер, санъатдаги кубизм оқимининг кўзга кўринган нақилларидан бирига айланган.

Худлас, модернистлар аниқ факт ва воқеаларни қайд этишни тартиб-этувчи реализм ва янгурализмга нисбатан «ўруш эълон қилдилар». Бунинг натижасида санъатдаги анъанавий шакл ва иктымол-тиник образдан воз келилди. Танки олам муаллиф ёки қаҳрамоннинг субъектив раволи қилини, яъни «ёшқи монолог» ёки «ош оқими» йўналишига акс эттирилди. Реализм тарафдорлари уларнинг асарлари аниқ иктымол факт ва муаммоларни тасвирлагандан йироқ эканлиги ҳамда ўта субъективизмга асосланганлигини таъкидла олдлар. Бироқ бу йўналиш XX аср француз адабиёти ривожини белгилаб берувчи жараёнга айлангани ҳеч қим инкор этиб бўлмай, шунан фаялтир. Насрид Марселл Пруст, Андре Жид, шевригга Лозь Валери Биринчи Жаҳон Урушидан кейинги психология таҳлилга асосланган француз модернистик адабиётининг йирик вақиллари саналди.

40-60-йиллар адабиётда экзистенциализм асосий йўналишлардан бирига айланди.

Мазлумчи, экзистенциализм, аввалдан бор, фалсафий категория бўлиб, файлсуф «мен» ини борлиқ маркази деб билувчи идеалистик дунёқарашнинг кўринишларидан бири ҳисобланади. Экзистенциализм яънаси инсон борлигини (existence) онга акс этишини аниглаб етишти бўлган урнинини акс эттирди.

«Экзистенция» атавжси дастлаб данишлик файлсуф С.Кьеркегор (1813-1855) томонидан кўришилган бўлиб, кейинчалик мавжудлик фалсафасининг асосий тушунчалардан бирига айланган. Бу йўналиш XX аср бир турух эстетикларининг қарашларига мувофиқ келувчи дунёқараш яратилиши урнини сифатда Биринчи жаҳон Урушидан кейин Германияда, Иккинчи жаҳон Уруши даврида Францияда, кейинчалик болнса Евро мамлакатларига пайдо бўлган.

Сартр ва болнса француз экзистенциалистлари ўз қарашларини онтология муаммолари, яъни мавжудлик фалсафаси асосига кўришлар. Лекин мавжудлик ҳақидаги илмий қарашлар «existence»га нисбатан аниқ кенг қаровли бўлиб, инсон на озамнинг мураккаб алоқаларини назарда тутди. Экзистенциализм фалсафасида эса ҳар қандай иктымол-иқтисодий алоқалардан ҳоли бўлган инсон тафаккуринга уру берилди.

Мазлумчи, инсон қундалик ҳаёт таъвилларини унутиб, ҳоли вазиетда фикр юриштар экан, уни «йўл» (anglaise) қадраб олади. Бунақй таъвиллашнинг яшанинг мавжисизлиги ва охир-оқибат йўналикка ўлимига қайтишни ҳис қилиш сабаб бўлади. Ана шундагина инсон ўзини экзистенция сифатида аниглаб етди ва натижада ўз эркинлигини ҳам қўлга қиритди. Экзистенциализм таълимотида кўра, эркинлик табиий ёки иктымол заврият таъсири остида шакллаништан нарсасифатида намоён бўлмастан, инсоннинг ўз-ўзини «таънаш», ҳар бир ҳаракати ва ини билан ўзини шакллантириши оқибати намоён бўлади.

Инсоннинг обрўси, нобурд дунёда яшати экзистенциализми асосий мавзуси ҳисобланади. Бунинг асосий сабаби XX аср болларидан жамиятдаги эстетиклар, инсониярварлик роғларининг дурани, туқур умидсизлик ва келикка бўлган инончининг йўқолишига деб баҳолаш мумкин. Шунинг учун ҳам экзистенциализм «тушкунлик фалсафаси» ёки бу йўналишда яратилган асарларни «тушкунлик адабиёти» деб ҳам атлади.

Экзистенциализм вақиллари ўз фалсафий қарашларини баён этишни бадиий ижоддан кенг фойдаландилар. Инсон экзистенцияси масалалари бадиий-фалсафий эсселардан ташқари кинса, роман ва драмалар учун ҳам материал бўлиб хизмат қилди. Масалан, Жан-Поль Сартр (1905-1980) экзистенциялик таълимотининг асосчиларидан бири бўлиши билан бирга XX асрнинг йирик адиби ҳамдир. У «Калом», «Ҳаёт ва ўлим», «Озодлик йўллари», «Бехуқуқлик» сингари роман ва кинсаларнинг муаллифи. Сартр «вазир театри» оқимининг асосчиси бўлиб, шу оқим асосида «Кафкаси кўлигиллар», «Ифрос кўллар», «Йолис

ва Худо», «Пашивлар» каби драмаларни яратган. 1964 йили суэвчига адабиётдаги хизматлари учун Нобель мукофоти берилган, бироқ у ўз ихтиёри билан мукофотни олишдан воз кетган.

Хуллас, экзистенциализмни XX аср инсоният камчилигида пайдо бўлган инсоншарҳламанинг инчирозига воз тутиши ва ўтқир икклимоний муаммоларга нисбатан интеллектуал реакция деб баҳолаш мумкин. Шунини учун экзистенциализмга ўзоя йиллардан бери бизга ўстирилгани сингари «буржуа санъатининг тушиқун кўриниши» деб баҳо берилш ноҳақлик бўлур эди. Ушбу таълимотнинг иккбий моҳияти унинг инсонга ва инсоннинг ўз ҳаётини ўзи бошқариш имкониятларига ишонч руҳида намоён бўлади. Экзистенциализмга докбайлик эмас, борлик учун масъуллик юксик асосий ҳисоблангани. Ҳеч қандай қайду, тмм, кўрмун инсонни дунё олдидаги жавобдорлик ҳиссидан озод қила олмайди.

Экзистенциализм замоний драматга ҳам ўз таъсирини ўтказди. 50-60-йилларда Францияда «абсурд» театри ёки «антидрама» деб янгувчи йўналиш пайдо бўлди ва Самюэл Беккет, Эжен Йонеско, Артур Адямон сингари драматурглар ушбу оқимнинг энг иселъюкли вакиллари сифатида тап олишдилар. «Антидрама»чилар фебулга ва сазхнавий ҳаракатдан воз кечипта уриндилар. Уларнинг прееялариди актёрлар жуда кам ҳаракат қилдилар, диалоглар узундан-узюқ, вақти-вақти билан паргунёр дўрмасидан узилувчи монологларга алмангирилган. «Антидрама»даги тасвир учун вақт ва макон тушунчяларни аҳамиятта эга эмас.

1954 йилдан бошлаб француз адабиёти япти ном билан бойлиди. Шу йил Париж лицейларидан бирининг ўдуниси Франсуаза Сатянинни (1936 йилда тутилган) «Сатом, хорринглик!» романи нашр этилди ва француз адабий жамоватчилиги томонидан катта шов-шувга саваб бўлди. Алиба романиларидати («Брамевни ёқтирасизми?», «Кўнликда акс атар кўёш парчаси») катта ҳаётга қидам қўйётган, қабилари юксик оруз ва умидлар билан тўла

замондош қизлар образи янгобхонни бефару қолдирмайди. Сатан ўзининг мафрункор, лекин ожизликлардан холи бўлмаган, оддий гўҳрамонлирининг ичги дунёсини тадиқ эттида экзистенциализм ва психология тасвир янъаналаридан ўзини хос тарзда фойдаланили ва француз ҳаёли Габр адабиётида катта инухратга эга бўлди.

1956 йил Францияда яна бир модернизм гурӯҳ - «Янги роман» ёки «Антироман» тарафдорлари фаоият кўрета бошладил (Ален Роб-Грийе, Натали Саррот, Мишель Бютор). Улар анъанавий роман жанри шаклини инкор этиб, янги роман яратили учун янги тақтдан фойдаланиши тарғиб қилдилар. Уларнинг фикрида, янги давр романида асосий этибор шсон ва унинг фикри, ҳислари эмас, балки «бўюм ва предметларга» (Ален Роб-Грийе) ёки объектдан холи бўлган психология ҳолатларга қаратганини дозим. «Янги роман» асаридати колфилит, кол, ҳарикат ва ҳарактер роман учун муҳим эмас, деб ҳисоблайди. Роб-Грийенинг таъкидлашичи, тасвир келажак романида асосий ўринни эгаллаши дозим.

XX аср француз адабиётининг асосий намоёндалари ҳақида сўз кетса, Марсель Пруст номи биринчилардан бўлиб тилга олинади.

МАРСЕЛЬ ПРУСТ (1873-1922)

Марсель Пруст жахон адабиятига мижериксиз психология роман жанрининг асосчиси сифатида кирган ва XX аср дунё адабий жараянига сезиларли таъсир кўраётган ижодкордир.

М.Прустинин бош асари - «Бой берилган вақтни қидириб» 1913-1927 йилларда топ этилди. Романи 7 та китобдан (французча нашрида 15 жилда) иборат бўлиб, сўнгги китоб - «Қайтариб олинган вақт» ёзувчи вафотидан кейин янаир қилинган. Ушбу асаргача М.Прустинин новеллалардан ташкил топган «Овутичлар ва кунлар» тўлими янаир этилган эди. Давосиз дарди чалиниб, ҳаёти аста-секин тугаб бораётганини сезган ижодкор, ташвири оламдан ўзилган ҳолда кун кечира бошлади. Кундузи дам олиб, тулда у ўзининг романилари билан мангул бўлар эди. «Бой берилган вақтни қидириб» 1906 йилиниг кузидан эътиборан Парижда ёзила бошлагани ва 1912 йилга келиб асарининг дастлабки қоралами нусхаси тайёр бўлди. Шундан сўнг 1922 йилгача - ёзувчи вафотигача маъти устида ишлаш, қайта кўчириш ишлари бир зум ҳам тўхтатилмади.

1918 йилда романиниг иккинчи китоби «Қазагарининг бағоват даври» янаир этилганда сўнг, М.Пруст ёзувчи сифатида шухрат қозонди. Кўнлаб модернистларнинг том миллионга «оттисе» га айланди.

«Бой берилган вақт» да ташқи дунё аниқ реаллиқдан холга тарзда тасвирланган. Асарда тилга олинган мулкдор ва зодагонлар ҳаёти реал кўринишларда эмас, балки бош қахрамон Марсель Сван тарфиқури ва хотирасиздаги кўринишлар, тасаввурлар тарзида ифода қилинган. Доминий ҳаракатдаги ташқи олам билан жикатлари билан автобиография кўринишига ани бўлган бош қахрамоннинг тўхтоғиз «онг оқида»да намоён бўлиши. Воқеаларнинг бундай тасвирлиниши асар композицияси ва услубига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Романда тилга олинган воқеалар вақти аниқ тартибда эмислиги, бош қахрамоннинг тоҳ

ўтмишга мураккаб этиши, тоҳ ишларидаб кетиши асарнинг қабул қилинишини бир мўчча мураккаблаштиради. Ассоциациялар оқими воқеаларни ўзвий бирин-кетинликда қай этишга ҳалақит қилади. Муаллиф айтилаб шундай тасвир услубини танлайди, чунки у фикрлар тизимида бўйсунди, инсон фикри эса табиий равишда доммо ўз йўналишини ўзгартириб туради.

М.Пруст асарига аниқ сана ҳақида тўхталмас ҳам, ундаги воқеалар ярим асрдан эиёдроқ муддатни, яъни 1840 йилдан то 1915 йилгача бўлган даврни ўз ичига олганлигини тахмин қилишимиз мумкин. Романда тилга олинган илтироғчилар 200 дан ортук бўлиб, асарнинг илтироз тилидаги нусхаси 4000 сәхифадан ёки бир ярим миллионга яқин сўздан ташкил топган. Адиб асарига «кашиф этиш» жамият, тахминан XX асрнинг бошларига тўғри келди.

Романига сюжет дездли йўқ, чунки муаллиф ҳаёт мазмунини воқеаларда, деб билмайдн. Ёзувчи инсон ҳаётидаги муҳим воқеаларга, масалан, Сванининг ўйлиниши, ўлим ёки Жильбертанинг турмушга чикиши да боллеларга йўл-йўлаккай тўхтаганди. Китобхон учун ўта муҳим бўлиб ҳисобланган ҳоқислар-қаршилар, имо инюралар биринчи планга олиб чиқилган. Асарда ўтмишни хотирали оғли тарзда рўй бермайдн. Бўлиб ўтган воқеа да ҳолатларни қахрамонга ҳис-туйғулар эслиганди. Онг эса иккинчи даражали назифани ўзайди. Хусусан, печенье тавли қахрамонга (Сванга) боғалик йилларини ёлға солиди. Узоқ ўтмишдан ҳеч нарса ёлмайли тақдирда ҳам, жуда позик, лекки яшовчан узоқ сиздануви, мяълум хид ва тавьлар кўни илтигача ўзи ҳақида эслигиб туради, дейди Пруст.

Демак, Пруст учун ҳис қилиш ва кечинидалар реал воқеалардан кўра муҳимдир. Бу ҳолат А.Берксон тавлимотига хоё бўлиб, унга кўра инсонлар ва нарзаларнинг ҳақиқий мазмуни улар ҳақидаги таасурот орқали пайдо бўлиди. Ушбу тамайид инпрессионизм асосини ташкил этиди. «Бой берилган вақтни қидириб» романини ушбу қолиш бағдий ифодаси синалади.

М.Прустнинг бағийи услуби ҳам ўзига хос бўлиб, ёзувчи мўъжиза бир вазиёт. Ҳолатини тақдир ўқишини ўзининг бош вазиёси деб билди. У гўёки руҳий ҳолатларни сезинганлигириб таъбирга туширишда таасурот уйлотибди (масдан, Одеттинини ташқи портрети, муҳаббат туйғуси таҳлили ва бошқалар). М.Прустнинг ҳулосасига кўра, нарса, ҳодиса ва ҳисларни бағажми таҳлили қилинганда, улар бизнинг таъавуриданкиндан кўра бошқача, боздан бутунлай қарима-қарини бўлиб чиқали.

Хуллас, реал борлиқ Прустнинг фикрича, бой берилган муҳалатдир. Ҳақиқий ҳаёт тунда, ширин орау-истақларда ва ҳаётот оламидиниша мўжизасамалашган.

Франсуз ва бошқа Фарб адиблари Марсэль Пруст ижодига юксак баҳо берилган. Андре Моруа «Бой берилган вақтни қидириб» шй фақат санъат ёрдамида қайтарини мўжиза бўлган вақт ҳақиқати дoston деб атаган.

РОМЕН РОЛЛАН (1866-1944)

Ромен Роллан XX аср француз адабиётининг йирик вакилларидан бирдир.

Р.Роллан Климк шаҳарчасида (Бургуния) нотариус оиласида туғилган. У лицейни битиргач, 1886 йилда олий педагогика ўқув юртига кирди. Болаликдан мусиқа ва адабиётга меҳр кўйган Р.Роллан мусиқа тарихи ва назариси бўйича етув мўтахассис бўлиб етишди. Ушбу йиллар у адабиётни ўрнинини ҳам қизгин давом эттирди. Хусусан, М.Достоевский ва Л.Толстой сингари рус ёзувчилари асарларини кўнг билан ўрғиди. Толстой ёш Роллан учун дўст ва устозга айланди.

90-йиллардаги иктомий воқеалар, Дрейфус масаласи, ишчилар ҳаракатининг кенгайиши бўлажак ёзувчи дунёқарашига ўз таъсирини ўтказди. У ўзини ёлғиз исёнчи деб билди ва руҳий эркинликни сақлаб қолиш истагида ҳеч қандий расмий улолма ёки партияларга қўшилмади.

Ҳаётини янада ваҳшилашда саъятининг ижобий ролига эини дидан инсонинг ёш адиб тарихга мурожаат қилиб, ундан замонавий кишилар учун намуна бўлганлиги қадрамликларини қидириб ҳамда шу асосда ҳақ театрнинг яратилиши кирипти.

Ромен Роллан ижодининг илге дарида икки драматик туркум - «Эттиғол фожеаси» (1895-1903) ва «Иңизлиб драмалари» (1898-1939) шй яратди. Дастлабки туркум «Автиё Иодовин» (1897), «Дарт» (1898), «Вақт келди» (1903) драма-иридан иборат. Иссосларда ўз тоғларига берилган, фитойи шихслар замонасидаги драматиклигига қарши қўйилди. Иссосликти йўнаштириши ушбу асарларда ҳаётдаги кураш ва габаба учун умид ва инонч нақадар зарур эканлиги кўрсатиб берилган. Бироқ «Эттиғол фожеалари» катта шухрат қозонмаган.

«Иңкилоб драмалари»да XVIII аср охирида рўй берган иңкилоб воқеалари ёритилган бўлиб, ушбу туркум устида ёзувчи деврли бутун ҳаётни диномоси ишлатди. Ушбу асарларни Р.Роллан кейингилар «Франсуз ҳақлигини» Илмидаси» деб атайдн. Муаллиф 12 та драма режагаштирган бўлиб, шундан саккизтаси туғалганган: «Бўрлар» (1898), «Дангон» (1899), «Ақл тантанаси» (1899), «Ўн тўртинчи ноябрь» (1901), «Робеспьер» (1939) ва бошқалар. Муаллифининг асосий маъсали тарихни янги таъбирини эмас, балки, оддий ҳақиқа мўлжалланган «ҳаракат саъятини» ёки қадрамонлик саъятини яратиш эди. «Иңкилоб драмалари» бағийи маҳорат жиҳатидан бир-биридан фарқ қилди.

Роллан замондошларини руҳалитира оламидан кучли, забардаст кишилар образларини яратишга интилади. Бундай шахсларни ўтминининг улут кишилари орқидан излайди ва топади. Улар ўз ҳаёти ва ишлари билан инсониятга намуна бўлишга доий кишилардир. Ёзувчининг «Улут кишилар ҳаёти» туркуминга кирган биография асарлари шундай юзага келди. Булар «Ветховеннинг ҳаёти» (1903), «Микеланжело ҳаёти» (1906), «Толстой ҳаёти» (1910) китобларидир.

Роллан тафиқкур ёки куч билан гилбага эришган шахсларни эмас, балки «қалби улут бўлган» кишини қадрамон деб

ағайди. Ушбу тэмойиғта өзүрчи хәсти ва икоди дәрмоди солиң қолди. Машхур композитор Белхорен образида Роллан исеңкор саньяткорни кўрди. Ушбу саньяткор хәсти ва икоди Роллан томонидан биринчи жазхон урушиниҗа яратилган энг йирик асарни «Жан-Кристов» (1904-1912) уҗу асос бўлиб хизмәт қилган. Бу роман-эпопеи ўн китоб - «Толп», «Эрғалаб», «Ҷемирлик», «Исең», «Майдондаги бозор», «Ангуанетта», «Уйда», «Дуолағлар», «Изаниш», «Истикбод» деп иборат.

XIX аср охири XX аср бошлариди Европада солир бўлган улкан тарихий, истемоний-иесий ўзғаришлар эиелиларини эеаниратиб кўйди. Уларнинг аесаритида келажакка, ақл-йирок кучига, жамиятнинг риножелинишига ва адолат тилтанасига бўлган шонч суекиди. Жамиятда тушкунлик устуң бўлган бутдай вазиятда ўз иродиси, эглиқоиди, хәстга бўлган итгилиши билан бошиқаларга иборат бўлувчи исеңкор қахрамон образини яратинини Роллан ўз вазифаси деб билди. «Жан-Кристов» романи ва униңт бош қахрамони иетелюдиш композитор Жан-Кристов Крафр юкоридиғи бадийи товвий теллабларга жаноб берини муқкии ади.

Романиниң дастлабки уҗ китоби «Тон» (1904), «Эрғалаб» (1904), «Ҷемирлик» да (1905) қахрамониниң тугиллини, болалик торлари ва ўсаирлик йилларидиғи турмули акс эттирилди. Жан-Кристов камбағил оилеида дунёга келгичи. Буиси Жан-Мшель, отаси Мелхир хам муеивачи бўлганлар. Отаси мяқипкека руҗу кўйди ва бунинг натияжасиди ишдан хайдалгичи. Олиси эса бойлар эпиниҗа хизмәткор бўлди. Боя дунёқарашиниң пактланишида товеси Готфридиниш тельсири катта бўлиш. Товеси Кристовни табиғат муеивасини тилталишга, она эамини ва куллар кўшлиниҗади еирли оханларни фарулашга ўрғатди. Ушинг «бугуниңи кучи билан иша, эртаниниң қалрғига ет» деген мислахети унча бир умрлик сабоқ бўлди.

Жан-Кристовниң турмулиши, болалик ва ўсаирлик йиллари, муеивачи хавас кўйиб, бу соҳада дастлабки ютуқларга эришини ва хәлиқий хәст машаққатлари билан дуч келиши Германияда бўлиб ўтди. Бу ўавадиги хәрбий позиция тартибларни, ақли ва

дахилат, саньят ва маданиятнини барча соҳаларда реакционит хуруҗи Кристовни Францияга ўлиб кетилшга мажбур қилди («Исең»).

Бешинчи китоб «Майдондаги бозор» воқеялари Францияда бўлиб ўтди. Жан-Кристов бу ерда хам деярли барча нарса, хәтто иеңлон хам савдо-сотиқ манбалга айланганини ўз кўзи билан кўрди. У саньяткорлар дюржесиди хам солком муҳитини ўратмайдди. Аксинча, саньят билан савдо қилиб, фақат фойдали кўзловчи фирибтарларга дуч келди. Жамиятдаги реакциега ва бир тўда гширларга қарши куришда Жан-Кристов ёлғиз ва унча теллавиши кўзловчи солиң дўст зарур эди. Эпопеиниң «Ангуанетта» (1909) ва «Уйда» (1909) китоблари Жан-Кристов ва ёи поир Оливье Жанел ўрласидиғи дўстлик алоқалари хәқида хикон қилди.

Дўстлар жойлашган уй - «миньятюрдаги бир бутун дуде, иеңқовли, меҳнәтсевак кичик Франция» дег кўрнаниди. Кристов катта унди билан ишчилар харакетига аралашади. Сиесий нәмоиш виегичи дўсти Оливье халок бўлганинган сўли у бутунлай ётпизилеида қолди.

Романиниң сўнги - ўнинчи китоби «Истикбод» (1912) да исеңкор Жан-Кристов дунёқарашидиғи ўзғаришлар, ўз мисқалларига ички қамолол ордеси эришиниҗа бўлган итпизиллари хәқида батафсил хикон қилинади.

«Жан-Кристов» эпопеиси кўдрәтли шахе «сидфония»си, дахо қаболниниң бадийи таҳлили сифәтиди яратилган. «Икод этган киши ишайди... Икод этмоқ - ўнланин ентмоқ» - асариниң асосий лейтмотиви аиа шундай.

«Кода Брюльоне» Р.Роллан эпини ўтмишга - XVI аср француэ Уйгоиши даврига муружаат қилди. Буюк дахотарини етказиб берган, тўзалик яратини ва инсоиларга хизмәт қилиши бир хил мячнәда қабул қилинган бу давр XX аср бошларидиғи муҳитга қарама-қарши кўйилгандай бўлди. «Кода Брюльоне» килсаси (1914) халқ икоди манбаларидиан фойдаланиб унливорлине руҳи билан сўторилган асардир. Асар қахрамони Кода

Броньон ўзига Уйронини даврининг характерли хусусиятларини мужассамлаштирган киши. У уста-накшош бўлиб, сиесат бобида шаккок, ёйин-ичишта ўч, хушчақчақ одам. Кога меҳнат билан тирлик «Меҳнат - булай; кураш эса хузур ҳиловатдир», дейди у. Ҳар қандай отир шароитда ҳам Кога ўз мустақиллиги ва эркини йўқотмайди. Ёзуви асариди фольклорди яратилган баъдий ижод намуналаридан усталик билан фойдаланган. Кога фақат ижод қилган киши барҳаётдир, деган ақидага амал қилиб яшайд. Ижод ушга куч-гайрат, роҳат-фароғат бағишлайди.

Биринчи жаҳон уруши бошланган вақтда Ролдан Швейцарияда яшайтган эди. У урушни қораловчи панифистик руҳда мақолалар ёзди. «Уруш йиллари кундалиғи» (1914-1919) аша шулар жумласига киреди. Ролдан империалистик лагерларнинг «аяган ҳимоячи» қалбаки шiori оғтида халқларга қарши олиб бориётган шовинистик тарғиботини қоралайди ва омма манфаатларига зид бўлган урушнинг босқинчилик характерини фoш этади.

Р.Ролдан дунёқарашига юз берган мураккаб ўзгаришлар 1921-1933 йиллар мобайлида яратилган «Жозебадор қалб» романида ўз асосини топти. Энопен 4 китобдан ташкил топган бўлиб, унинг дастлабки икки қисми - «Аннета ва Сильвия» (1921), «Ёз» (1923) китобларида энопен бош қаҳрамони Аннета Ривьер мустақил ҳаётининг дастлабки йиллари ҳақида ҳикон қилинса, «Она ва ўғли» (1926) деб номланувчи учинчи китобда Биринчи Жаҳон уруши воқеалари акс эттирилган. Энопеннинг сўнги қисми - «Бир дунёнинг қилими» (1932) ва «Тугилиши» (1933) деб номланувчи китоблардан иборат.

Муаллиф асарининг номланлишини ва бош қаҳрамон исмига рамзий маъно яширилганлигини қайд этади. Аннет - Европа дунёси энгиландиянинг ҳаёти муҳаббат, унинг утув кураш хислари билан тула мафрункор қалби. Ривьер (фр. Riviere - дарё) оқар дарё бўлиб, у доимий ҳаракатдаги, одинга янгиловчи ҳаёт рамзидир. Аннета ўз кучига ишониб яшайди. Энопен сўнггида у фашизмга қарши курашда айланади. Осиен таъсирида унинг

ўгли Марк ҳам иктимойий ағонат ҳимоячисига айланган. Бунда Ролдининг 30-йиллар бошларидати солдализм ва ингилоб қонларини ёқиб чиқилиши «ўз таъсирида» кўрсатган дейиниализ мулмини.

Ромен Ролдининг 1939 йилда яратилган ва «Ингилоб Драмалари» туркумидати сўнги асари - «Робеспьер» да ҳам ҳаётини янгилашга ишончи бағанд, кўгли шахс тағйирини баъдий акс эттирлади. Ушга ингилобнинг бағандароғ широзлари ўзини оқтай олмагани ва ингилоб утув курашдан Робеспьерининг фожакеси кенг планда ёрпитилган.

Р.Ролдан ҳаётининг сўнги йилларини отир ҳаётликлда ўтказди. Шунга қарамай у мушқашунослик бўйича ҳақда асарлиқлар ҳаракатларидати бир қанча асарларни ёзиб тугатилди.

АЛЬБЕР КАМЮ (1913-1960)

Атоқли адиб, публицист ва фойнасуф бўлган Альбер Камю ҳаёти ва ижодига бўлган қизиқини доимо юфори бўлган.

А.Камю 1913 йили Жазоирнинг ушча қатта бўлмаган Моңиони шаҳарчасида, қишлоғ хўжалиги ишчис оиласида дунёга келди. Унинг отаси Жюзеф Камю Биринчи Жаҳон уруши бошларига Марнедати урушда ҳилок бўлган. Ота ўлимдан сўнг оғла Жазоир шаҳрига кўчиб келди. 1924 йили Белжурдати болганлига мактабни тугатган Альбер лицейга ўқиниши қарайди. Лицейни тугатган, маҳаллий университетнинг факафа-тарих факултетига ўқиниши қарайди. У 1935 йилда ташкил этилган кўчма Меҳнат театрини ташкил этилинига бош-қош бўлади. Бу ерда Камюнинг актёрлик ва режиссёрлик иштиқори намойиш бўлди. 30-йилларнинг охириларига «Экин» театр труппаси билан бўтув Жазоирни кезиб чиқди. Бироқ бу дидурда Камю саҳнада роллар ижро этиш билан бирга баъдий ижод билан шуғулланишини ҳам бас қилмади. «Калигула» шексесининг дастлабки қизиллари, дастлабки исердий тўнлашлар найго бўлди, «Саодатни ўлим»

романи ёзилди, лекин нашрга берилмади. Бу даврда «Сизиф ҳақида асотир» деб номланувчи фелоксифий эссе устида иш бошланди. 1940 йилдан Каммо Парижда яшай бошлади. Ушунинг ёзида «Ғаройиб уруш» Франциянинг мағлубияти билан туташгани сўнг Каммо Лионга ва у ердан Жазонрга кетди. Бир қанча вақт ўқитувчилик билан шуғулланади. 1942 йили Каммо яна Францияга қайтди ва Карнистик ҳаракатининг иккита тўрухи бирлаштириш натижасида пайдо бўлган «Комба» деб аталувчи махфий тўруҳ сифата кирди. 1944 йилда «Англашмовчилик», 1945 йилда эса «Калигула» асарлари саҳнадашгирилди.

Уруш йиллари нашр этилган асарларидан иккинчиси «Бетона» ва «Сизиф ҳақида асотир» Каммога катта шухрат олиб келди. 1947 йилда нашр этилган «Вабо» романи муаллиф номиши янгида машҳур қилди. 50-йилларнинг ўрталари ва охирида Каммо яна театрга қайтиб, ўзининг ҳақида бошқа муаллифлар (Достоевский, Фолкерс) ишг асарларини саҳнадаштирди. 1951 йилда нашр этилган «Исёнкор одам» фелоксифий памфлети Каммонинг бу турдаги сўнги йирик асари эди. 1957 йили Нобель мукофоти берилши муносабати билан қилинган маърузалар «Швеция матбузатлари» номи билан машҳур бўлиб, дунёнинг барча буржакларида ҳам тан олинди.

1960 йилнинг 4 январида Рождество байрамини ўтказиб Парижга қайтаётган Каммо ўз машинасида автоҳалокатга учрайди ва ҳалок бўлади. У бу даврда «Дастлабки инсон» романи устида элигини иш бошлагани эди. Каммо ўзиндан сўнг унинг ёзув дефигурасидаги қайдлар ва ёшлик йилларидаги романи «Саодатли ўлим» нашр этилди.

Каммо фелоксифий қарангларининг таърижи таърихий шароит билан боғлиқдир. Муаллифининг ўзи ҳам асарларининг икки туркумага бўлиниши ҳақида гапирди. Дастлабки — аёсурд маъноси «Сизиф ҳақида асотир» эссеи, «Бетона» қиссаи ва «Калигула» пресееси кирди. Иккинчи маъноси эса «Исёнкор одам» эссеи ва «Вабо» романини қиритиш мумкин.

А.Каммонинг «Сизиф ҳақида асотир» асарида аёсурд тушуничаи экзистенциализмининг асосий тамойили эканлиги таъкиб этилди. Каммо инсон ҳаётининг беъмаани эканлигини Сизифнинг афсонавий образи орқали таъкибга кирди. Маъкорлиги учун абадий жазоти ҳукм этилган Сизиф катта тошни думалайтиб тоғ чўққисига чиқай деганда тош думалаб яна пастга тушади ва бу ҳаракат тўхтовсиз такрорлана беради. Инсон бўлмай аёсурда яшай омай «исён» кўтаради. Ана шундан бери вақти-вақти билан «исён»лар, «инқилоб»лар кўтарилиб, улардан инсон ўзининг Сизифга хос ҳаволидан кутулиш учун стихияли равишда илжот келди. Ёки борлигининг аёсурд моҳияти инсонши ҳаётдаги ҳатти ҳаракатини белгилаш, яъни аёсурда бўйиш элиш ёки у билан келишмай яшашни таъқозо этиди.

А.Каммонинг ўзи «файласуф бўлиши нисасант романлар ёзиш керак» деган фикрини қайд этиди. Шундан бўйса керак, унинг учун баъдий асарлар ва улардаги қаҳрамонлар фелоксифий қарашларни беён этишда муҳим восита саналган. Масалан, «Вабо» романининг асосий қаҳрамонлари муаллиф шахсининг баъзи қаррадарини намоён этиши баробарида Каммо фелоксифий дунёбарашини ҳам аёс этирди. «Сизиф ҳақида асотир» даги аёсурд одам муҳитида кейипчаник «Бетона», «Англашмовчилик», «Калигула» сингари қисса ва пресееларининг қаҳрамонлари ҳам яшайдилар. Юморда таъкибга танидик, Каммо асарлари бир-бирита узвий боғлиқ аёсурд ва исён туркумларида бўлиналди. Биринчи туркумага кирган «Бетона» қиссаидаги бош қаҳрамон табиъати ва руҳиятининг таъбири нафақат ўзбек адабиёти, балки жаҳон адабиётидаги кўнлаб асарлардан бўтулмай фарқ қилади. Ёзури бир қарашга беъмоҳр, доқайи ва одам ўлдирган жиноятчи йити Мерсоши қоралаш йўлини тутмайди. Аксинча, уни инсон сифатида қашф этиш, тушуниш ва англаб этишга ҳаракат қилади.

Биз кўйинча баъдий қаҳрамон таҳлилда асосий мезон ёлтиб олганимизга сингари Мерсоши муҳит, жамият, сиеват билан боғлиқ бўлган иккинчи ҳодиса сифатида қабул қилишимиз мумкин.

эмас. У доимо ҳақиқатдан қочиб, иккиюзамалчилик асосида яшашга асосланган инсонлар жамияти учун беғона. Камюнинг ўзи таъкидлаганидек, «уни атрофдагилар ўйинига қўшилмагани учун жазолашади... У ёлгон гапирибдиан бош тортади... жамият эса бундан ўзини хавф остида қолгандай сезади¹. Беметия, нобсурия дунёда яшашга маҳкум инсонни илоҳий хусусиятлар соҳибид бўлган ғаройиб манъадот сифатида тушуниб етишга интилиши экзистенциализм нақилларининг асосий вазифаларидан бири эди.

«Вабо» (La peste) романи Камю Қаршилик ҳарикатида янзо бўлган ва «Комбо» таъассусти режакторлик қилган пайтда ёзилган. Асар 1947 йилда ёзиб тугалланган. «Вабо» устидан ишгаётиб айиб қўшганига шундай деб ёзди: «Вабо» ёрдамида у тарқалган пайтда биз захарланган атмосфера ва айриликдан қаттиқ азоб чекканлигининг айтмоғчиман. Шу билан бирга мен бу изоҳни борлиқда бир бутун қилиб кенгайтирмоғчиман». Вабо нафқат касаллиги - ёвуз куч, аёвониз қайчи ва нафқат уруш, шунингдек, жамият ва туноҳона боғаларининг ўлимидир. Вабо мосташувиён бўлиб, унинг микроблари ҳамма жойга ин қўради. Ҳар бир аҳтиётсиз қарамларни пойлаб туради. Вабо филокат-сукуватда жим туради, баъзан эса норғиб кетади, лекин ҳеч қачон йўқолиб кетмайдми. Шундай кун келадими, у одамларни қам-шудухта қўлиб, шаҳардаги барча каламушларни уйғотиб, уларни оқойишта шаҳарнинг кўчаларини ўшириб ташлашга жўнатади.

Камюнинг асаридати воқеалар ҳам худди шу тарзда бошланади. Доктор Рие яшайдиган Оран шаҳрига ўлат эпидемияси тарқайди. Шаҳардан чиқиш ва унга кириш тавдирлаб қўйилади. Шаҳар аҳли, унинг меҳмонлари бундай айриликдан тушкунликка тушиб умидсиз аҳволда қолишади. Шаҳар қабристонлари сон-саносиз кўрбонларга тўлиб тошади. Аҳоли аҳтиёткорликдан тинхаси қуриб бир-бирларига шубҳа билан нигоҳ ташлайдилар. Бутун шаҳар аҳолиси келмакакка умидсизлиги билан

қарай бошлайди. Асар қаҳрамони доктор Риенинг айтишича: «Вабони тулунуши - бу уни қабул қилиш дегани эмас. Уни тушуниш учун телба ёки кўр, содда қилиб айтганда, ахмоқ бўлиш керак. Минг афсуски, вабо билан келишишга тўғри келади».

Умуман, асарда инсоннинг ёлғизлиги ҳақидаги фикр олдинга сурилади. Инсон атроф-муҳитга қарама-қарши қўйилади, лекин у ташқи муҳит доирасидан чиқиб кета олмайди, дунёни янглаб етишга ожизлиги қилади.

Камю ўзининг ҳар бир асарига инсон ва унинг ҳаётдаги ўрни, ўлимнинг ҳақ эканлиги, ҳаётнинг маъмуни ҳақида фикр қоритади ва аяна шу саволларга жавоб излайди. Унинг бадиий мероси XX аср адабиётининг тақдоринанмас сарфаларидан саналади. Биз унга қайта-қайта мувожабат қилишимиз ва ҳар сафар ўзгача манъавий озуқа олтишимиз мумкин.

¹ Востокский С. Проблемы восточной Камю, в кн. Камю А. Ибрагимов, М., Превек, 1990, с. 10.

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЭКЗОПЕРИ (1900-1944)

Француз дёври азат-азадлар кўлиб олинму-ёзувчиларни етлаиб берган. Унда ҳам ёзувчилик, ҳам файласуф-насихатчўлик индифорини мужассам этган буюк инсонларнинг кўли мана шу ўлкада юхта етган. XVIII асрда яшаб ижод этган Паскаль, Ларошфуко, XVIII асрдан Вольтер, Дидро, Руссолар ана шундай зотлар жумласига киряди.

XX асрга келиб, Францияга ана шундай моралетларнинг навбечаси туркуми етишиб чикди десаг, хато бўлмайди. Антуан де Сент-Экзюперининг номи Мазро, Сартр, Камю сингари француз адабийётига ўзига хос ўришга ва овозга эга бўлган ижодкорлар сирасига киряди.

Сент-Экзюперни 1900 йилнинг 29 июнида Лион шаҳрида илгани қилинмиш, нафт ўтиб қашшоқлашиб қолган зодагонлар оиласида дунёга келди. Экзюперни 12 ёшга тулганда биринчи бор хавога кўтарилган: ўша пайтдаги машхур француз утувчиси Велрен уни Амбурье шаҳарчаси яқинидаги аэродромдан бирга олиб осмонга утади. Парвоз нинги мана шу даврдан бошлаб ёш Антуаннинг ҳаётдаги асосий, бир умрлик мақсади бўлиб қолади.

Авиация Сент-Экзюперни улул биринчи навбатда дунёни ўрганиш, уни кишиф этиш, инсондаги нодир қасдатларни тарбияловчи, одамлар ва мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликка, биродарликка йўл очувчи носига эди. У ўзини ҳеч қачон профессионал ёзувчи, деб ҳисобламаган эди. «Ёзишдан аввал яшаш керак» - бу сўзлар Сент-Экзюперининг бир умрлиги широрига айлиди. У четдаги туриб кузатишдан, воқеаникдан узок мулоҳазалар чикаришдан кўра, содир бўлётган воқеаларнинг фвал иштирокчиси бўлишни мазакут кўради. Испанида гражданилр уруши болганини билган «Пари суар» газетасининг мухбири сифатида бу мамлакатта жўнайдди.

Сент-Экзюперидан инсониятга «Жанубий почтачы» (1928), «Тулиги учини» (1931), «Башар сайёраси» (1939), «Харбий учувчи»

(1942) «Кичкина шаҳарча» (1942) ва нухонт туталланмаган, ҳазиман жўда кетга фагсафий ромни «Қалъа», катор публицистик асарлар метросо бўлиб қолди.

1930 йилда Буэнос-Айресда ёзилган «Тулиги учини» асари 1931 йилги Франциядаги Голлемар наприётда чош этилди ва ўша йилнег «Фемина» адабий мукофоти билан тақдирланди. Адабийетинунослар унибу романини улар яшётган жамиятдаги хурибниликка қарши ёзилган бурчининг тўзалити ва улутворилити ҳақида хикоя қилувчи асар, деб баҳолагандлар. «Харбий учувчи» асари аса ўз шакли билан бир кунлик воқеалар ҳақидаги репортажни эслетгди. Ёзувчи немислар кўршишда бўлган Арвас шаҳри томон уяётган француз разведкачи самолётининг парвози ҳақида хикоя қилгди. «Башар сайёраси» да тавликитланган инсонлар бирдамлиги тоқси бу асарда яна ҳам кенгадди. Асар Экзюперининг Испания воқеаларига бачишлаб ёзган газета очеркларини ёдга солгди. «Харбий учувчи» да ёзувчи қарашларид, ўй-фикрлариди аобстракт ҳарактерда биён этилганини уни Францияда немис ҳарбий цензурасини қалитиб боситиб чикнишда муҳим роль уйнагди. Асар ўкувчиши аста-секин чуқулаб олувчи талипини ва қайту руҳи билан йўлригди. Шундан бўтса керак, адабийетинунос М.Вансмахер «Харбий учувчи» ни инсонларни кулга киритилмаган бахтига ёзинган элетга деб атайди. Ёзувчи асарда инсон маънавий ҳаётининг ойдин йўллари ва боши берк кўчалари ҳақида фагсафа портгадди. XVIII аср матрифетчилик фагсафаси билан боғлиқ бўлган инсонларварлик роқлариди Экзюперни улул жўда ҳам қардди бўлиб, бу идеялар толгамоқда эди. Энг ячнарлиси инсон умутлиди, камситилиши ва таҳқирланди. Шунини улул ёзувчи инсонларни сўздан амалий ишта ўтпшта ундайдди. Ёзувчининг фикрчи буршинг фақат битга йўли бор, у ҳам бўтса - фвалитат кўрсатиш.

Сент-Экзюперни ижодидидаги муҳим асарлардан бири «Кичкина шаҳарча» фагсафий аргатиди 1942 йилда ёзувчи Нью-Йоркда яшоган пайтида ёзилди. Унибу асар жанр ва композицини бўйича аввалгилардан фарқ қилгди. Дунёнинг юзлаб тилларига таржимма

қилинган ушбу асар француз ёзувчисининг энг машҳур асари сифатида тин олинган.

Асар мотивлари, аниқроғи болакай тимсолининг тайдо бўлиши 1927-1929 йилларга бориб қарабди. Бу даврда Кап-Жуби (Марокаш) аэродромининг бошлиғи бўлган Сент-Экзюперни самолётри Сахрон-Кабирда аварияга учраганини ва шу кунли саҳрода тунишга мажбур бўлган учувчи тушига қарайдигар митти одам кирганини ҳақида маълумотлар бор. Муаллиф анча вақтгача ана шу туш таассуроти билан юрғанилигини унинг томонидан турли йилларида чизилган қанотли болакай суратлари тасвирлайди.

Сент-Экзюперни ўз қаҳрамонига 5-6 ёшлиғи бола руҳиятини хош хушсаятларни ато этган. Асар давомида болалик дунёси катталар дунёсига қарама-қарши қўйилди. Катталарнинг ҳаётни беэаб турувчи романтика ва тўзалгички ҳис қилиши қабил ҳислардан йироқ ақалини боғани ҳайратга солади. Шунинг учун ҳам катталар шаҳзода янаган фильни тириккай ютиб юборган бўлса илон расмини «илница» деб атайдилар. Бола эса ўша катталар кўра олмайлигини кўтича ичидаги кўнчоғуни кўра олади. Умуман шаҳзода ҳали катталар қадам етмагани софлик сайёрасининг соҳибидир. Бол қаҳрамон исмига - Кичкина шаҳзода деб аталиши ҳам шундан.

Сент-Экзюперни асардаги Баобаб образи инсониятга хавф солиётган фашизмни ва инсон маънавий баркамоллигининг асосий «қушланди»си ҳисобланган доғайлигини тасвирлаган: «Баоба шундай бир қонда бор, - деди Кичкина шаҳзода кейинчалик мента. Эрталаб уйкудан туриб юз-кўлимини юнги, уёр-бўённи йиғиштирилган сўнг дарҳол сайёранинг тозаланган киршимлигинг дозим. Баобабабарни ҳар кунги, қандай қилмай йўқ қилиб туриш керак. Аммо уларни тул кўнчилидан ажратга билши керак: иккигаъясининг ниҳоши бир-бирита жудаам ўхшайди. Бу ҳуддан ташқари зерикарди иш, лекин сирам қийин эмас».

«Кичкина шаҳзода» эртанинг илу жанрдаги бошқа асарлардан фарқи томони - унинг қисмлари бўлинган-

ликидадир. Қисмлар асарда 26 та бўлиб, улардаги воқеаларнинг берилишида хронологик номуътавоқиблик кузатилади. Бу жиҳатдан эртан композицияси йирик эпик асарлар композициясига яқин туради. «Кичкина шаҳзода» нинг бошқа асарларга ўхшамайлигини яна бир оригинал жиҳати бор. Бу асарнинг муаллиф томонидан эртан сюжетига чизилган суратлар билан берилишидир. Бу суратлар ёзувчи ҳикоясига ширх бериш мазифасидан ташқари «ўзда ифодагаб бўлмайдиган поэзиялик, соддаликни ҳам янгоҳошта етказиб бергани, бу жаҳон адабиётида жуда кам учрайдиган услуб ҳисобланади.

Эртан қарайдигар қайтули оҳанг билан йўрилан, унинг кўлини ҳам қайтули. Чунки «Кичкина шаҳзода» эртан бўлиши билан бирта ҳаётий воқеа ҳамдир. Ҳаёт эса мураккаб ва ундати инсонлар ўз идеяларидан шунчалар йироқки ҳаётто эртан ҳам ўзгача бўлиши мумкин эмас. Қаҳрамонлар ёлғиз ва қайтули, шунинг учун эртанкаларга хош мўъажжаклар ҳам ўз кучини кўрсатга олмайди. Сент-Экзюперни эртан ва ривоятларининг аянъанавий қаҳрамонларини ноилганивий ва фанкулдошда ҳолатларни тасвирлайди. Масалан, биринчи сайёрада яшовчи биротиниш бошича ёрролардан фарқи шунчаки, у ёлғиз (сайёрасидаги ягона қаламушни ҳисобга олманганда) яшайди. Жуда ҳам кичкина сайёрада умр кечтирувчи бу ёррол фангил «Оуғилон фармойишлар бериш» билан чегараланган. Ҳазуви эртанга абастрат романтик образларни олдий маншій образлар билан кўшиб юборади. Тулқининг озни ва товуқлар хичилаги мутоҳазагадари фикрдоминантинг дилиги бўла олади. «Кичкина шаҳзода»да асотир ва маросимларга бориб таъаллуғчи қадимий сеҳрли эртан семантикаси қайта жоникштирилган: шаҳзода сайёрама-сайёра кезиб, бир қанча синондардан ўтгандай бўлади ва охир-охирабат Ерда у ҳақига янги биланларга эти бўлиши.

Ерда болага биринги тўғиаш келган жонзод - илон. Биланиш сайёрадагига Кичкина шаҳзодадан илон қабул қилиб олади, кўлини Африка қабилалари ривоятларига кўра эжа илон янги турлитан таъаллуғчи Тангри кўлидан олиб ота-оналарига

тошириди. «Кичкина шахзода»да тасвирланган илон, адабиётшунос А.Буковский тазбирни билди айтганда, илохий кучлар ва инсоннинг ичқиз тундуридан бохабарлигининг рамзи ҳисобланган. Бу жонлот болага одамлар томон йўли кўрсатгани ва ўз захри билан уни яна ўз сайёрасига қайтишига ёрдам беришини наъса қилгани. Илон болага инсонлар ҳақиқати аччиқ ҳақиқатини очгани.

« - Одамлар қайди, одамлар? - деб татни сўради ниҳоят Кичкина шахзода» - саҳрода, ҳар қалай, ўзинини ёлғиз сезарканган киши... - Одамлар орасида ҳам ўзинини ёлғиз сезарканган, - деб қўйди илон¹.

Сент-Экзюперни ижодининг асосий фахлиги - инсонияти ёрут меҳр ва прода кудратига бўлган илони китобхон кўнглини ёритгани. У инсонларни донмо илони маъсад йўлида инсонийлигини сизлаб қолдиш учун бирзалинига чанқирди. Ёзувчи иретташ кесурмонлар продали, фитоний, элгулик йўлида ҳалок бўлишта тайёр инсонлар. Унинг фикрига инсон бўлиши - бу маҳдудиятиги бўлиш деганилар. У бутун икони давомида ана шу тонни иллари сурди.

XX АСР НЕМИС АДАБИЁТИ

XIX асрнинг 70-йилларида Германия ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта ўзгаришлар юз берди. 1871 йилнинг январиди мийда, тарҳок давлатлар ўрлиги илони Германия империяси нужудга келди. Натижада мамлакат сиёсати жадал суратларда ривожланди, қилидоқ аҳолисининг аксариат қисми шахарларга кўчиб ўтди. 1870-1871 йиллардаги Франция-Пруссия уруши Германияга янги ерлар ва катта даромадлар келтирди.

Шу даврдан бошлаб немис матбуоти, адабиёти, университет кафедраларида лаштерман гоьлари тарғиб қилина бошланди. Ўзининг иттиқодий сазоҳияти ва ҳарбий кучига таянган ҳолда Германия тажжавуэкор таниқи сиёсат ўтказна бошланди. Бу сиёсатининг охири-оқибати Вирингчи Жаҳон урушининг бошланғинишига сабаб бўлди.

Вирингчи Жаҳон уруши ва 1918 йилдаги Буржуа демократия инқилоби немис ҳалқи онига катта таъсир кўрсатди. 20-йилларда Германияда синфий, гоьвий қарам-қаршиликлар кескинлашди, немис сиёсий ҳаётига фашизм гоьларни устуғлине қили бошланди.

XX аср немис адабиёти ҳақли равишда дунёдаги еттакчи адабиётлардан бири ҳисобланади. Бехер, Брехт, аки-ука Маннлар, Ремарк, Кафка - нафақат немис миллатининг, балки бутун инсониятнинг фахридир. Улар ижодига бўлган бундай муносабат табиийдир. Чунки немис ёзувчилари ўз ижодлари билан инсониятни мнчаний баркамол бўлиб етишишига кўмаклашиб, уни инсонларларнинг руҳида тарбиялайди.

Бадийй нуғун-назардан немис ёзувчилари томонидан иретилиши энг сари асарлар ҳаётига аке эгтиришининг реалистия ва романтика (тамоийи)-принциплари билан боғлиқ.

XIX асрнинг 80-90-йилларидан бошлаб Германияда чуқур илдия ҳамда алыналарга ага бўлган романтизм ва реализм миятабдлари қаторида натурализм, импрессионизм, символизм, акспрессионизм, бир мулти кейинроқ ака модернизм оқимлари

¹ Сент-Экзюперни А. де. Кичкина шахзода. - Тошкент, Ёш гвардия, 1985, - б. 115.

кўшилди. Бу даврда реализмга тасвир тасвоилари қайта кўриб чиқилди.

Немис натурализи XIX аср охири ва XX аср бошларидаги мураккаб адабий жараён бўлиб, у Франция, Скандинавия, рус адабиётлари таъсирида шаклланди. Натуралист ёзувчилар адабиётни янгилига, замонавий ҳаётнинг муҳим муаммоларини ўрганишга қаридилар.

Х.Хаушман, М.Керлер, В.Лотце, К.Фибихлар немис натурализиининг энг йирик намойишлари ҳисобланади. Улар ўз асарларида натурализнинг марказий мизкуларидан ҳисобланган ирсий, оғлини, аёллар эманиннигиси (тенгхўжувчилик), инсон ва муҳит муносабатларини позитив пуқтан-назаридан таҳлил қилдилар.

XIX аср охири XX аср бошларида ижод қилган ёзувчилар ошига Ф.Ницшеини фалсафий қарашлари катта таъсир кўрсатди. А.Шпенглер фалсафиси ва Р.Вагнерини эстетик тоғлари таъсирида бўлган Ницше «кўчли шахсин ҳар томонлама улуглиди». «Траведийининг туғилиши» асаридати интуитив ва хаёлиниг аҳаминиги ҳақиқати фирмилири XIX аср охири XX аср бошлари сангаги ривожига таъсир кўрсатди, бу таъсир, айниқса, символизм оғримида яққол намоён бўлди.

Ницше ва Берксоининг иррационал тағлимоти лекандент-ёзувчилар (С.Горге, Г.Горфансталя, Р.М.Рилке) ижодига ҳам катта таъсир кўрсатди.

Австрияини руҳинице олим З.Фрейд (1856-1939) фалсафиси асосига шаклланган тағлимот XX эстетик қошециялари орасига алоҳида аҳамият касб этди. Фрейднинг фикрига, инсониниг ҳағги-ҳаракетиини бошқаришида жинсий инстинктлар этакчи ўрин эгаллайди. Эстетика соҳасига Фрейд интуитив услуларидан ҳисобланади. У бағдий ижод олпсга ривиниға соғир бўлади. Леган фирини нағри суради. Фрейднинг тағлиқилишича, поэтик фавоитв жинсий эшерливиниғ юзага чиқилишига ўзга нарса эмис, шу сабабди салтағатаги ҳар қандай образ жинсий асосга эга бўлиб, тағлиқотғийиниғ назифаси уни

очиб беришида кўринади. Интуитив эстетикаси (Фрейд, Берсон, Кроче) олг оқимида ижод қилган ёзувчилар (Пруст, Саррот, Жкоис) ижодига катта таъсир кўрсатди.

Немис экспрессионизми говий оғри бўлиб, у мағаниит-нип турли соҳаларида намоён бўлди (адабиёт, тасвирий санғат, театр, музика, ҳайкалтарошлик). Экспрессионизм йўналиши сифатида Биринчи Яқохон ўруши арафасида пайдо бўлиб, 20-йиллариниғ ўртгаларида адабиёт соҳасидан тушди. Бу йўналишиниғ кўзга кўринган вақиллари сифатида И.Брехер, В.Вольф, Л.Рубинер, Г.Кайсер, В.Гезенкгевер, Э.Толлер, Л.Фрак, Ф.Верфелларни кўрсатиш мўмкини. Ирсоний қадриятларни ҳимоя қилиб чиққан экспрессионистлар мглиғаризм ва ўзге мглиғаризм тоғсига қарши чиқдилар.

20-40-йилларда тағлиқий реализм сезиларли ютуқларга эришилди. Иктымий муаммоларни эғлиборни қаратгани, публицистикага мойиллик, роман жанрига ҳозиражавабдликни синғилриш, сиёсий йўналиш бериш бу давр реалист-ёзувчиларига хоё хўсуьятлар. Йўрсатилган даврда тарихий романи жанри гўлаб-яшнади (Г.Маш, Т.Манн, Л.Фейхтмангер, А.Рёбинн, В.Франк). Ушга ўмумжаҳон ва миллий тарих ҳамда замонавийлигиниғ муҳим масалалари, мийлат тағлири, халқ ҳаёти, шахсиниғ иктымий ривожининиға бўлган муносабати ўз ифодасини тоғди. Фашистик ҳаракат жанрига реализмга бўлган тағлиб миғда орғди. Немис тағлиқий реализмининиғ энг сара асарлари сифатида Г.Машиниғ қирол Геррих IV ҳақидаги романилари ҳамда Т.Машиниғ «Сехрли тоғ» ва «Доктор Фаустус» асарлари эғтироф этилади.

1933 йилиниг январида ҳоқимият тепасига фашистлар келпч, 250 дан ортис эғлибёт ва санғат вақиллари Германияни тағлиб чиғиб кетишга мажбур бўлдилар. Ваганида қолган Хаушман, Келлерман, Фалгида каби ёзувчилар фаол ижоддан воз кетишга мажбур бўлдилар. Бу даврда яратилган энг сара асарлар чет элга санғди. Бундай асарлар қаторига Бределиниг «Синове» ва «Синиғ номтағли оғани», А.Зетершпиг «Нархланган

бош», «Елтинчи хоч», Бехернинг «Гитлернинг зулми остида», «Немис ўлим раҳси», Фехтвангернинг «Оппенгеймлар оиласи» асарларини кўшиш мумкин.

Иккинчи Жаҳон урушидан кейин Германия икки лагерга ажратилиб ташланди ва бу ҳолат 50 йилга яқин давом этди. Албатта, тўхум ҳар хил бўлган икки немис давлати адабиётига бунинг таъсири катта бўлди. Ваҳодатки, 1947 йили Берлинда бўлиб ўтган немис ёзувчиларининг биринчи съезди бўлиб Германиядан 300 га яқин ёзувчиларни тўплаган эди. Съездда сўзга чиққан И.Бехер, В.Брежелъ, Э.Вейнерт, А.Зетерсдор ёзувчиларни бир-бирига таърифлар, адабиётда замонавий муаммоларни кўтариб чиқишни тазаб қилдилар. Бир қатор ёзувчилар бунга қарши чиқиб, адабиёт сиестетик холи бўлиши керак, деган фикрни ёқлаб чиққан бўлишга қарамай, съезд «ёзувчилар гитлерьяндар инсоният халқлари бошига солган йўқотиш ва изтиробларга маънавий жавоблар эканлигини» таякқиллади.

Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги даврда Фарбий Германияга ёзувчилардан Г.Э.Носсак (1901-1977), Герман Кидак (1896-1966), «47 турму» аъзолари Г.В.Рихтер, А.Андерш (1914-1980), В. Борхерт, Г.Бетль (1917-1985)лар ҳарбий мизаутга таянган ҳолда замонавий ҳаётни тасвирладилар. 50-йилларда ёзувчи В.Бёшешингт «Майсдагга қабултарлар» (1951), «Иссиқхона» (1953), «Риодати ўлими» (1954) романилари шуҳрат қозонди. «47 А турму» вакилларидан фюрерли равишда у асосий эътиборини замонавий немис ҳаётини таниқийдй таҳлики қилишга қаратди.

Урушдан кейинги немис адабиётида лирика муҳим аҳамият касб этди. Ҳафта ҳос овозга эли бўлган шoirлар К.Курлов, М.Л.Кашниц, Г.Айхлар инсоншрварлик: қозларини килари сурдилар. 50-60-йилларда гарбий немис адабиётига француза аёсурд театри таъсирда бўлган кўшиб йўналдишлар пайдо бўлди. («Кёльн ялги реализм», «эксперименталги» оқимлар, «нонкрет шoirлар»). Худди шу йилларда немис адабиётинга ялги аялгод

ёзувчилари кириб келишлар. (Шюггер Грас, Мартин Вольсер, Уве Йонсон, Г.М.Эпенсберген, Петер Вайс, Хайшар Кинхарт, Рольф Хохшта).

Замонавий муаммоларга реалистиче назар билан баҳо бериш 70-80-йиллар адабиётига ҳосдор. Бу даврда ижод қилган ёзувчилар ҳаёт ва инсон руҳини ҳар томонлама муқаммал таъсирлашга интилдилар. Фашизм ва Иккинчи Жаҳон уруши мавзусини аяллашга ҳарикат қилган Г.Ф.Р. адабиётга ушбу мавзуга чуқур психология ва таҳлилий ёндоқди. Бунинг ёрқин мисоли тартиқсизда Бёллинге илк романиларини «Хоппи билан умумий?» портрет» романишгча бўлган тарихий тараққуётичи, Диттер Волгерсхоффнинг «Ҳалкча тактиф қилинади», «Шимпанзенинг нўзалиги» романиларини, «Озодлик ҳақида шёр» повестини келтириш мумкин.

Иккинчи Жаҳон урушидан кейин шарқий Германияда (Г.Д.Р.) И.Бехер, В.Брехт, В.Брежелъ, В.Вольф, К.Группеберг, Г.Лорбер, В.Узе, Х.Халптуан, Б.Келдерман, Г.Фаллада каби йирик ёзувчилар неқошин давом эттирдилар. Бу ерда реалистиче адабиёт усталини қилди. Урушдан кейинги даврда узок вақт «ўқини билан ҳисоб-китоб қилини» мавзуси етатичи мавзу бўлиб қолди. Бунинг асосий сабаби ёзувчиларининг фашизм ва Иккинчи Жаҳон уруши сабоқларини аялган ва немис халқининг фашист давлатини қуриндиги айби ва масъулиятини ҳис қилишда эди. Ганс Фаллацанинг «Ҳар ким ёлтиз ўзиди» (1947), Верхард Келдерманнинг «Ўлим раҳси» (1948) Аниа Зетерснинг «Ўликлар ёшлигича қолдилар» (1949) романиларига, Стефан Харлиппинг белладалари, Куба (Курт Баргель) нинг «Инсон ҳақида поэмалар» сиза ноқориди айтиб ўтилган мавзу ўз ифодасини тоқиди. 50-йилларининг ўрталаригаги немис адабиётига бир муноча юксак бақий савияшчи асарлар пайдо бўлди. Бу давр адабиёти асосан 3 йўналишда ривожланди: 1) Урушдан кейинги йилларда жамиятга рўй берган неқталоий-руҳий ўзгаришлар мавзуси; 2) Яқин ўқалини аялган мавзуси; 3) Ялги инсонни тарбиялани мавзуси.

60-70-йилларда ширкети Германия адабиётини есиштиришни, ёзувчилардан асосий элтиборни «Ничи инсонни пастлашнинг» қаратилиши талаб қилиш кўчариди, натижада Россия-сиёсий жихатдан «стук» асарлар пайдо бўлди (Германия Каттаини «Мажлислар зали» (1964), Э.Шпритмаггернинг «Ом Биньон» романдари).

Бироқ немис адабиёти римокананида давом этди. Ёзувчилар классика адабиётининг энг яхши аъёнчаларини давом эттириш билан биргаликда, адабиётни ранг-баранг мавзулар, шакллар, янги бадиий воситалар билан бойитдилар.

ПЕРХАРД ХАУПТМАН

(1862-1946)

Перхард Хауптман XIX аср охири XX асрнинг биринчи ярмига ижод қилган немис драматурги, Шиллердан кейинги немис театрини яна халқаро сахнага олиб чиқди. Хауптман бир неча ўн йилликлар давомида замонашнинг энг долзарб муаммоларини кўтариб чiqиди.

Я.Веленинг «Мистериям магнум» асари Хауптман фелсифий финирирининг муҳим манбан бўлиб хизмат қилди. Айниқса, Веленинг «Инсон - табиатнинг бир бўлаги, у она-табиатдан айри ҳолда мавжуд бўла олмайди» деган ғояси ёзувчининг дунёқарашини билан ҳамоханг эди. Хауптманнинг фелсифий-эстетик қарашларига буюк Гетеининг таъсири катта бўлди. «Менинг драмаларимни рад қилганлар, инсонийликни рад қилдилар», деб ёзган эди Хауптман.

XIX асрнинг 80-90 йилларидаёқ ўзининг реалистик санъат концепциясини ишлаб чиққан Хауптман, Гольдониинг натуралистик доктринасига қарши чiqиди. Унинг фикрча, драматургнинг асосий вазифаси инсоннинг маънавий ҳаётини оқиб беришдир. Хауптман - драматург энг аниқ харақтерларнинг тадқиқотчиси бўлиб, мураккаб фабуладан воз кечди. Дунёқарашини янгурализмнинг таъсири кучли бўлган даврда шаклланиган

драматург, ўз ижодида янги мактаб яратган ихтиродорлардан улуғини фойдаланишди.

Хауптманнинг ёзувчилике маҳорати турли жанрларда намоён бўлди. У ўзининг охиригача метрлар, ҳикоялар, романлар ёзган бўлишга қарамай, драматург сифатида ном қозонди.

XX аср бошларигача Хауптман бир қатор шеърлар, хикоялар, «Кўши чiqиши оқидан» (1889), «Нралини байрам» (1890), «Елгилар» (1891), «Тўғувчилар» (1892), «Сувсар нўсти» (1893), «Флоринг Гейер» (1896), «Рарк бўлган қўлтироқ» (1896), «Аравакаш Гейкел» (1898) драмалари муаллифи сифатида танилди.

1903 йилда ёзилган «Роза Берли» пьесаси Хауптманнинг XX асрда яратилгани иле драматик асарларидан бири ҳисобланади. Асарда драматург Силезия ёшилоқ ҳаётиши ҳаққоний тасвирлайди ва халқ харақтери яратди. В.Брехт ушбу асарни «индилюбий пьеса» деб атади.

«Катамушлар» фожелий комедияси воқеалари Берлин казармаларининг бирита ва «муҳтожликте, очликте, бузуқ-ликлар» ҳукм сурган чордоқда бўлиб ўтади. Асарнинг булқай қолганиши режисий мнглио касб этади. Персонажлардан бири бўлган Ион: «Хаммаёқ чиритан, бу ерда ҳамма парса нурамоқда. Хамма парсанинг қулши хавфи бор, қилмуш ва сиққонлар ҳамма нурсани кемириб ташлашган».

Бу сўзлар нафақат Берлин ҳаробиларига, шунингдек, бутули Вильгельм Германиясига тегишли эди.

«Катамушлар» пьесаси янги сюжет йўналишинга ага бўлиб, бири фэрзандезлик довлдан андон тавом бўлган Фрау Ион тақдирини билан боғлиқ бўлса, иккинчиси, театрининг собий директори Гассенрейтер ҳаётига алоқадор.

Курувати Ион оиласи, ўз фарзандини қайтариб олиш учун қурашлаган хизматкор аёл Пинерваргани тасвирлаганда драматург ўта ҳаққонийликка эришди.

1912 йили Хауптманнинг «Атлантда» романи наирдан чiqиди. Ҳа шахсий таасуротларига таъиниб ёзилган асарда, у

«Роланд» трансклантэк кемасининг ҳалокати ҳақида ҳикоя қилди. Европани Америкага суъётган врач Фридрих Калмхер ёқияда турли иқтимоий турҳу вақиллари билан тўқнашди. Асар давомида лўнлашиб келётган филокат руҳи сезилиб туради. Чўкётган кема ва йўнечилирининг ҳалокати иқтимоий мило каёб этади - бу Виринчи йаҳон уруши арафасидаги кайсер Германиясининг инқирози рамкисидир. Бу инқирозни кўлиаб немис ёзувчилари пайқадилар ва ўз асарларида акс эттирдилар. Айниқса, Г.Миннинг «Солдир фўқаро» асарида бу инқироз ўзининг ёрнин ифодасини топти. «Атлантда» романи аксли буржуа, тапқидий аньяналар билан йўрилган. Асарда ёзувчи филокат пайтда фавкат ўз ҳаётини кўтқариниға ҳаракат қилган буржуа вақилларига энг драматик ҳолатларда мардум ва жасорит намуналарини кўрсатган оддий одамларни қарини қилди.

Хаутманнинг 20-30 йиллардаги ижодида урушга қарини чакирин қайфиятлари устуғлиги қилди. Муқладаган, «Герберт Эберман»да (1922й.) урушнинг ҳалокатли тивсири кўрсатилса, «Доротея Ангерман» (1926й.) драмаса немис муҳожирларининг Америкадаги энг турмушини бағишланади.

«Кун богиши олдида» («Ҳаёт номи», 1932й.) драматургининг энг яхши асарларидан бири ҳисобланади. Драмаса фашистларнинг ҳокимият тепасига келиши арафасида эрки немис маданиятлишип эмирлиши, беор ва гердаган буржуа корчалдогларининг зўравонликка инглишилари ҳажвий бўёғларда берилган.

Асарнинг бош қаҳрамони, қадимги немис маданияти вақилларидаш бири, напшиёт фирмасининг бошлиғи, 70 ёшли динёатли ва ипчан Клаузецир. Иш билан банд бўлган Клаузеи туртла боғасининг бир-биридан фарё қилиширини сезмайди. Катта ўғли Волфганг фавкат ўз манфайтини кўзайди. Қиз Отилина фарсоятса, худбий Кларотта турмушга чиққан. Бу шахс тутлиб келётган фашист-фирқачиларини эскалади, «Кўёвим тўрисида ўйлашми биланок, мента қаратилган кўросини кўрамани», дейди Клаузеи. Бетина йелдоки қиз, тўе у сиортта

телёбларга берилган қимса. Эверт содда ва лавма. Уларнинг ҳар бирда янги немис эиёлисининг турли томонлари акс этган. Дёкин уларга муштарак аломатлар ҳам бор. Бу фарзандларнинг бойликка муқкасидан кетганликларида кўринади.

Хотиши вафот этганида кейин Клаузеи оиласида ҳам, иқиллари допрасида ҳам ёлғизлашиб қолади. У оддий олдаган бўлган ёш Инкенин сезиб қолади. Унинг ўғли-қизлари эса бундай инкоҳга тиш-тирноқлари билан қаршилик кўрсатдилар, чўнги мерседан маҳдум бўлишдан кўрқадилар. Клаузеи фарзандларининг ёмон ниётларини сезиб қолади. Шўнинг учун у ўғлига захархандалик билан: «Тўти-тинининг хўрсини бўлганимдан сенга бағримга олган эдим, мен ўз қотилмини кўксимга олган эканманда», дейди. Болалар тил бириктириб, отани руҳий касаллигига йўлиққан деб гин тарғавқидилар. Ниҳоят, бундай ҳийла-найрангларга бердиш бера олмаган Клаузеи захар ичиб ўлиди.

Хаутман асарда мавтликни ривожланиб борувчи сюжет ордани хариактерларни усталик билан очиб, иқтимоий муаммоларни равилаш кўрсатиб беради.

Фашистлар ҳокимиятнин кўзларига олган йилларда ҳам Хаутман ўз ватаннин ташлиб кетмади. Бу даврда у тарихий тивсадар яратди, бироқ бу тивсадарга замон ҳаётига ишора қилинганлиги сезилиб туради. Булар янги маъзулани «Ифисенна Авлиага» (1934), «Ифисенна Дельфада» (1941), «Аваскмон-ини ўлими» (1944), «Электра» (1945) драмаларидир. Тетраго-тининг ҳар бир тивсаи мустақил сюжетга эва бўлса ҳам, уларни бир маъзулар бирлаштириб туради. Улардан бири - инсонийликни сағлаб қолтишди. Драматург қадимги юнонлар тилидаш урушни қоралайди:

Виз урушнин хоҳламайлик!
Бизга пов берини!

Хаутманнинг кўлиаб тивсалари Германиядагина эмас, дўнйининг кўлиаб мамлакатларида сахналаштирилиб, қатта

муваффақият қозонди. Жўмладан, «Кўн ботыши олдидан» («Хайр шом!») драмаси ўзбек санъатинда ҳам катта маҳорат билан ўйнади.

Халқимиз 1946 йили 83 ёшида «фот элди ва касийига кўра, Хиддензай оролга дафн қилинди.

ГЕНРИХ МАНН

(1871-1950)

XX асрнинг биринчи ярми немис реализминин Г.Манн номига тасаввур қилиш қийин.

Г.Манн мураккаб иккундй йўлни босиб ўтди. Ёзувчининг биринчи мустақил асари «Шарбат кифтоҳлари» романи 1900 йили, чоп этилди. Муаллиф жазолатда мавжуд бўлган камчиликлари фои қилишда инпербога, протесктдан ушуми фойдаланган. Адабиётда декадентс йўталгани устуи бўлган йилларда иккундй болганган Г.Манн, тибийки, умрининг ташрифда бўлган. Унинг 1902-1903 йилларда санлган «Мавбудалар ёки герцогиня Ассининг уя мухаббатга» трилогиясида иккимоний хайт, санлгат, мухаббат масалалари Нишче фелсафаси руҳида ёрилган. Асар кайрамони қилгани нормани уруйга мансуб герцогиня Виолетта фон Ассидир. У ёиллициан ўз ажлодларининг босқинчилиги урушлари ва жасоратлари хайкитали хотирадар билан яшайди. Унганги фаввусулда прога, гўзаллик, мавналикка иттилин ҳам шўнинг оқибатидир. Асси олпти равишда турмуш шодликларини ва гўзаллик нашидасини тоғиб кўрмоққа иттилади.

Генрих Манннинг иккимоний руҳий ва хайжий «Муаллиф Уйрат» (1905) романининг бош персонажи триназианинг кекса ўйтувчиси Ратта, ўқувчилар Уйрат декабрани кўйганлар. Рус ёзувчиси А.П.Чеховнинг «Риглоф балдаси» хикояси кайрамони Великовши эслатувчи Уйрат нафақат пинказия ўқувчиларини, балки бутун шаҳар аҳолисини кўргуьда ушлаб туради. Донио қилнидир фой қилишти, мавжуд тузумга қарши фикр

билдирганлари шафқатсиз жазолашга ҳаракат қилган муаллифининг ўзи охири-оқибат қабаре артисти Френлих хонимнинг тузолига килиниб, мактабдан кувилди. Шаҳар аҳолисидаи қасд олши марсадида Уйрат ўз уйини ишратхонага айланттирди.

Муаллиф хурфикрликни бўғиб ташиганига, итваттўй, ўз фикринга эга бўлмаган инсонларни тайёрлашга йўналтирилган тирбоя тизимини қорайди.

Г.Манннинг «Солниг фўваро» романи 1914 йили эинб тутатилган бўлсада, фақатгина 1918 йили чоп этилди. Асарда «ўравонлик ва монархия тартибларининг» ҳимоячиси, «Маскулигитти хис этмайди» шовинист» образи яратилган. Роман композицияси бош кайрамоя Дигерих Геслинг хайт йўлини тивирлаш шаклида кўрилган Геслинг образини яратилида ёзувчининг реалистия маҳорати бор бўйи билан намоён бўлди.

Дигерих Нещин шаҳарасида қогоз ишлаб чиқариш фабрикасининг хўжайини олиасида ювта етти. Отаси қаттиққўл, жоҳил одам бўлиб, арзимас хато ва ўқолимағалик учун ўзини айбонс жажоялар эди. Ёиллициан ўнган кучли бўлганлардан кўрнши қолшга сиктан Геслинг шафқатсиз, ингинозламавчи, қархи қаттиқ одам бўлиб етинди. Унинг фарансидаари ҳам ўзига ўхшаган бўлиб тарбияланган.

Дигерих ўзининг кўн остидагиларга инебатган ўта кўюл ва шафқатсиз, аксипча, ўзидан ювори турувчи амалдорларга жч, итоткор шакс.

«Солниг фўваро» романида ёзувчи немис мешчаллирининг мезини хайгани, миллатчилиг, босқинчилиг сиеятини мавҳара қилди. Дигерих Геслинг немис хукарон табақаларининг мунофиқлиги ва ёзувчиларини акс эттирган тивик образидир.

«Солниг фўваро», «Камбагаллар» ва «Воллинг» романилари кейингалик «Ишери» трилогиясига бирлаштирилди. 1933 йили франкстлар ҳокимият тевасига келгач, Г.Манн ваганини ташлаиб кетишга мажбур бўлди. Франкстлар янб асарларини ёзувчилар, ўзини эси санлгат академияси аьололицини маҳрум этидилар. Дастлаб Чеховди, сўнгра эса Францияда илган. Генрих Манн

чет элларда ҳам фашизмга қарши фаолиятни тўхтатмади. Агар у 1933 йилгача ёзилган асарларида фашизмни юзга келтирган мухитни тасвирлаган бўлса, энди фашизмнинг қора ишлари, кирдикдорларни кескин фолл этади («Нафрат», «Шундай кун келиди», «Мардлик» сингари публицистик асарлари).

1935-1939 йилларда Г.Манин Георгий IV ҳақидаги эпопеясини яратди. Ушбу асар «Георгий IV нинг ёнлиги» ва «Георгий IV нинг етувлик даври» деб аталувчи 2 жилдан иборат. Парти эпопеяда XVI асрдаги Франция ҳаёти тасвирланган бўлса ҳам, ёзувчи ўз замонасининг муаммоларини, уларнинг ечимини кўрсатади. Асарда ёзувчи илм бор бўлук мақсад сари интилувчи қурашчи-қурамон образини яратганда муваффақ бўлди.

Умарининг охириги йилларида Г.Манин ўзинга хос жанр хушсуянгларига эга бўлган асар устида иш олиб борди. «Африка» (1946) деб номланган ушбу асарда ёзувчи сиёсий соҳнома, таржиман ҳол, очерк, новелла элементлари ўзинга хос равишда уйғуллашиб кетган.

Германия ҳақидаги хикоя XIX асрнинг сўнгги ўн йиллигидан бошланса-да, айрим ҳолларда узоқ ўтмишта ҳам муружаат қилинган. Шунингдек, муаллиф фашизмнинг келиб чиқиши ва унга қарши немис халқи олиб борган мардонавор кураш, француз-Куршилик ҳаракати ҳақида суъа юрיתהди.

1945 йили Г.Манин немис Халқини туглиризмнинг тор-мор этилиши билан тибриклиб НКШдан мактуб қўйлади. Ваганига қайтишга тайёрларлик кўраётган ёзувчи 1950 йилининг мартида тўсатдан вафот этди.

ТОМАС МАНН (1875-1955)

Томас Манн XX аср танқидий реализмининг энг йирик вакилларидан ҳисобланади.

Г.Маниннинг ёнлиги ва ўсмирлик йиллари Любек шаҳрида кечди. Ҳаётининг бу даври ёзувчи томонидан «Будденброклар»

романида ўта твьсирган, жозибали тарзда тасвирланган. 1891

йили ёзувчи отаси вафот этгач, унга қарашли савдо фирмаси беркитилди, Маннлар оиласи Мюнхен шаҳрига кўчиб ўтди.

Отасидан қолган мерос катта бўлмағачлиги сабабли Г.Манин суурта компаниясига ишга киришни мажбур бўлди. Ўзининг бўлган бўш вақтини адабиётга бағишлаган Томас Манннинг дастлабки хикоя ва повеллалари пайдо бўлди. 1894 йили биринчи хикояси чон этилгач, у ўзининг бутун ҳаётини ижодия бағишлаганга қарор қилди. 1898 йилида нафрдан чиққан «Кичик жаноб Фридеман» номли хикоялар тўлими адабий жамоатчилигининг назарига тушмади. Шунга қарамай, илм повеллаларида Г.Манин ижодига хос хушсуянглар вамоён бўлди. Ёш ёзувчи эътиборини рухий муаммолар, айниқса, бемор, котирон инсоннинг ички дунёси ўзига тортиди.

Бу йилларда Г.Манин Ницше ва Шопенгауэр асарларини катта қизиқиш билан ўрганиди ва уларнинг фелсафий қарашлари твьсиринда асарлар ёзди.

Г.Манин ўзининг биринчи йирик асари «Будденброклар» (1901) романи билан немис адабиётига фохрли ўринга эга бўлди. Ушбу ижодда у ўз оиласи тарихи, ёшлик йиллари, ўзинга яқин бўлган мухитни ёритиб беришни мақсад қилиб қўйди. Лекин илмобни ёши лярвёнида ёзувчининг режаси ўзгариб, асар умумлаштирувчи характерга эга бўла бошланди. Бир буржжуа оиласининг илқиризи ҳақидаги романидан секин бюрдер маданиятининг илқиризи ҳақидаги романига айланди.

«Будденброклар» романидан кейин Томас Манн санжват ва ҳаёт, саплаткор ва буржжуа ҳаёти, ўзаро муносабатларини бағишланган бир қатор новеллалар яратди.

«Тристан» (1902) новелласи ёзувчи ижодда ўзинга хос бурлини яратган асар ҳисобланади; у ёзувчининг декадент адабиётга бўлган салбий муносабатлардан даволат беради. Асар қурамони молерини ёзувчи Шпинель кулчили ва нотор одвам сифатида тасвирланади. У ўзи яратган рафрий охдий ҳаётга яшайди ва реал ҳаётга нафрат билан қарайди. 1903 йилда

яратилган «Тонио Курер» асари Т.Мавзини энт яхши лиро-психология поведаласи ҳисобланади. Асарда санъаткорнинг реал ҳаёт билан қарама-қаршилиги тасвирланса-да, олинган новелладан фарқли қўлдан назардан баҳо беради.

Тонио Курер - бюрер оғласидан бўлган ёш илтидорли ёзувчи. У ноэпиктаб, шопрона қалб соҳиб бўлганда, ҳаётнинг жирканч, қўлчили томонларини кўра олади холос. Тонио ёлтизликка муболағо, тулки у бюрерлар учун бегона одам. Асар қаҳрамонларидан бири рус санъаткори Лизаветта Ивановна Тониога «Иўдан аяқилган бюрер» деб тавсиф беради. Шахсий ҳаётда ҳам Тонионинг оғиди қорилмаган. У севини гўзал Интеборг бошқа одамни танлаган бўлса-да, ёзувчи ўз қаҳрамонига илти мўносабегли бўлади. Чулки санъат ва адабиётга бўлган муҳаббат Тонионин маънавияти инсон бўлишига ёрдам беради.

Биринчи Жаҳон уруши йилларида Томас Манн буюк миллатчилик қарашлари таъсирида ёзилган «Бетраф кишининг мулоҳазалари» (1918) мақолалар ва нутқлар тўпламини нашр қилган. Ушбу китоб Р.Роллан, Г.Манн ва кўнраб ёзувчилар томонидан таърифта узради.

«Сеҳрли тоғ» (1924) романи ёзувчининг Биринчи Жаҳон урушидан кейинги илти қатта асаридир. «Сеҳрли тоғ» ўзига фансафий, руҳий, сезирин ва маънавий роман хусусиятларини жамлаган. Асарнинг ноқилиши рамзий бўлиб, у риларь Тангейзер ҳақидаги қадимий афсонали эслагани. Тангейзер қадимги герман маъбуди Хольманнинг рорига турли-туман синишлардан ўтгани сингари роман қаҳрамони Ганс Кастори ҳам ўзига хос қийинчиликлари елтиб ўтади.

Асар воқеалари тоғда жойлашган санаторийда содир бўлади. Қариндошдан хол сўрагани келган Гансини ўзи бу ерда 7 йилга қолиб кетгани (Унда сил касаллиги алоқалари аниқланади). Бошқа беморлар каби Кастори учун ҳам реал ҳаёт, гўёки саробга айланади. Бу ердагилар ўз орзу-халқлари, ўй-ташвишлари билан яшайдилар. Касаллик одамларни назик қилади, хис-туйғуларни

инда ўткирлаштирилади. Сиҳаттоҳда бўлиш содаси муҳандис Касторини руҳий уйғутан уйлотиб, финрловчи одамга айлаштириди.

Бу ерда тақдир уни икки қарама-қарши қараллар билан тўнлаштириди. Италиялик гуманист Сеттемборини ва незуит Лео Нафталар Касторини ўз томонларига олдиришга ҳаракат қиладилар.

Сеттемборини - инсонпарварлик ва демократия тарафдори бўлса, Лео Нафта куч илтиши ва яккахоҳемликни тарғиб қилади. На Сеттемборини ва на Нафта Касторини ўз томонига олдира олдилар. Ёзувчининг фикрича, гирб ўз икклимовий ҳаётини ўзига хос тарзда қуриши керек. Шу сабабли Кастори ҳам ўз йўлини топа олмайди. У сиҳаттоҳдан чиқиб фронтга жўнайди.

«Сеҳрли тоғ» жаҳоннинг кўнраб мамлакатларида катта шухрат қозонди. Томас Манн иккони 1932 йили Нобель мукофотига лойиқ деб топилди.

«Иосиф ва унинг оғалари» романи 20-йилларнинг иккинчи ярмидан багла бошланган бўлса-да, фақатгина 1942 йили ёзиб тўтирилди. 4 жилдан нборат бўлган ушбу элония «Яковнинг таърифи», «Ёш Иосиф», «Иосиф Мерда» ва «Иосиф - боқувчи» қисмларидан нборат. Тетралогия асосини гўзал Иосиф ҳақидаги афсона ташвили қилади. Иккони афсониси ёзувчи томонидан инсонпарварлик нўгтан-назридан талқин қилиниб, охир-оқибат антифашистик йўналишга ета бўлди.

«Иосиф ва унинг оғалари» икклимовий улошия бўлиб, унга инсон ва жаҳоният муаммолари кўтариб чиқилади. Бош қаҳрамон ёлтишда худобинлики мойил бўлади. У ўзини бошқалардан икклирөө деб ҳисоблайди, шунинг учун оға-инилари унга тобе бўлишини хоҳлайди. Оғалари Иосифни қаландарчилиги ва қадимчилиги учун ётирмайдилар. Улар Иосифни ўлдирини мақсадида қудудига ташлайдилар, лекин бу ердан ўтиб кетаялган сингитир уни муқаррар ўнандан кўтариб қолади ва кейинчилиги кут йилиб сотиб юборатади. Тавририни омир синишларини елтиб ўтган қаҳрамон, аста-секинлик билан худобинлигидан халос бўлади. Ҳавадарини худият қилишини ўрганади. Иосиф узоқни кўра

олдиган, доно давлат арбоби яиланади. У мисрликларни очлинган кутқариб қолади, давлат ва қонунийликни мустахкамлаш мақсадида бир қатор ислохотларни амалга ошириб Мисрни кудратли ва гуллаб-яшнаган ўлкага айлаштиради.

Дано, инқошларив давлат арбоби образи орқали ёзувчи фашистларнинг бўйрۇқбозликка асосланган бошқарув тизимини қоралайди.

«Доктор Фаустус» романи (1947) интеллектуал асар бўлиб, унда санъат тақдирини ҳақида фелсафий мушоҳадалар бисн қилинади. Романини бош қаҳрамони композитор Андриан Леверкюн бўлиб, унинг ҳаёти дўсти Серонус Цейтлом тилидан хикой қилинади. Леверкюн фавкутудда истижорли композитор бўлсада, ҳаёти фожиади инқилибанади.

Леверкюннинг тақдирини Фауст мавзусининг ўзига хос кўринишларидан бири сифатида талқин қилинади. Қаҳрамон тушида иблис билан 24 йилга битим тулади ва шу вақт давомида юксак санъияти асарлар ёзини имконига эри бўлади. Лекин Леверкюн санъатининг сохта йўлидан борлигини сабабди, санъаткор сифатида инқирозга учрайди, оғирбағга униш ўзи ҳам фожиади халқо бўлади.

Умрининг охири йилларида Т.Мани кўчада адабий-таълимий, публицистик асарлар ёзи. Публицистик мақолаларида у тилчиликни, халқлар дўстлигини ёғлаб тинди, атом кўроли саноатларини тўхтатишни талаб қилди. Ёзувчининг сўнгги адабий-таълимий асарларидан бири «Чехов тижрибеси ҳақида» (1954) деб номланган.

ФРАНЦ КАФКА

(1883-1924)

Ф.Кафка - XX аср жаҳон адабиёти ривожига улкан ҳисса қўшган немис ёзувчиларидан бири ҳисобланади. Вафот этганига 65 йилдан кўнроқ вақт ўтган бўлишга қарамай, унинг асарлари қозилган олиб борилаётган баҳслар тўтагани йўқ. Баъзилар унинг

асарларини сўғиз қабул қилсалар, бошқалар она шундай қатъий билан рад қилишлар. Баъзилар уни отанин инсонларив деб эълон қилган бўлсалар, бошқалар буниш акси эканлигини исбот қилмоқчи бўлишлар. Қумдир уни реалист ёзувчи деса, яна кимдир лектечи деб эълон қилади. Унинг ижодиши экспрессионизм, сюрреализм, натурализм эктегибеси билан боғлишга ҳарикат қилишлар.

Миллати - яҳудий, яшаш жойи Прага, тили ва маданияти немисча бўлган Кафканинг таржман холи воқеаларга бой эмас. Ўртаҳол яҳудий оиласида тутилган Франц немис гимназиясини тямоланч, 1901-1905 йилларида санъат тарихи ва германистика бўйига лекциялар тинглади. 1906-1907 йиллар Прага адвокатлик идорисида стажировка ўтади. 1907 йилиш оқтябрдан хуссий суғурта жамиятида ишлай бошлади. 1908 йили Прага тижорет академиясида лекциялар тинглади. Дўрушүнслик бўйири докторлик даражеси бўлишига қарамай, катта мансабларга ариша олгани йўқ, 1917 йили ели билан касаллашга, тапафруслар билан 1922 йилгача ишлади. 1923 йили Берлинга кетди ва ўзиниш қолган ҳаётини адабиётга бағишлагни қарор қилди. Солгити кескин ондранишчилишти сабабли шу йилгек, Пратага қайтишга мажбур бўлди. У 1924 йлнинг 3 июнида Прага яқинидаги Кириши сикхтоҳида вафот элди. Кафка 1915 йилдасек адабиёт соҳасидаги мурофот совриндори бўлганлигига қарамай, машхурлик унга ўлимдан кейин келди.

Кафка ўз асарларини топ элтишга қийинчилик билан розилик беради. Шу сабабди, ҳаётинида унинг кўнчилиги асарлари нашрдан чиққан холос: 1908 йили асарларидан 8 та парча, 1905 йили «Бир кураш бейиш» новелласидан 2 та парча, 1913 йили биринчи ҳикоялар тўлими ва «Америка» романини 1 боби, 1916 йили «Хўкм» ва «Эврилиш» новеллалари, 1917 йили «Купилоқ праши» тўлими ва «Ахлоқ туватиш колониясида» новелласи. Кафканинг тутилганлиги 3 романи «Қараёл» (1925), «Қаср» (1926), «Америка» (1927) романилари ўлимдан кейин чоп

етилди. Хозирги пайтга келиб ёзувчининг адилый мероси 10 жылдн ташкыл этеди.

«Америка» романи устида ёзувчи 1911-1916 йилларда ишлади. Асарда ота-онаси томонидан 16 ёшда Америкага жўнатил юборилган Карл Россман ҳақида ҳикой қилинди. Уга кимлар, содда, инонувчан, оқкўнли, ҳаммага ҳаммавағт ёрдам беришга тайёр Карл Ҳаётда кўп қийинчиликларга дучор бўлди. Нароҳодлик у доғайдилик ва адолатсизликка дуч келди. Америкага келгач, бола бирмунча муддат тақдирини сиёловнига сазовор бўлгандай бўлди. Икки ойга яқин у қандайдир бадавлат амьакисинил уйида ишди, лекин амьакиси ҳеч қандай сабабсиз Карлни кўчага ҳайдаб юборди. Кўчада бола икки дайди, Делмарш ва Робинсон билан танилди, улар билан биргаликда мамлакатни кезиб чирди.

«Оксиденталь» меҳмонхонасининг катта ошпази Карлни ишга жойлашнинг ёрдам берди, унга ҳар томонлама ҳомиёнилик қилди. Маёт бўлиб келган Робинсонга ачиниб, унга ёрдам кўлини чўзган бола 2-3 дақиқата ўз постини ташлаб кетди. Бунинг учун Карл оберкелшернер, оберпорте томонидан каттиқ сўроққа тутилди. Ҳатто болага ҳар дом илтифот кўрсатган ошпаз аёл ҳам уни жиноятчи деб ҳисоблайди. Бу қанчаллик кулгули, мантқиқсиз бўлсада, бола ишдан ҳайлалди. Кўчада Карл яна Делмаршининг «тузоғига» тушди. Роман Карлнинг очлик, турли ҳўранишларига тўла ҳаёти тулаши билан уялиб қолган. (Роман қаҳрамони қандайдир сирли Овлахома театрига ишга қабул қилинди. Ишга қабул қилинаётганилар «танлов коммиссия» томонидан жуда қаттиқ текширилади, лекин охири оқибат ҳамма ишга қабул қилинади). Немис тадринотчиси К.Херасдорфининг фикрича, роман бош қаҳрамон ўлими билан якунланиши керак эди. Аксинча, Кафканинг иқин дўсти, ёзувчи Майкс Брод эса асар «һарру енд» билан, яъни Карл Овлахомага ота-онасини учрашиб бахтли, сокин ҳаётга қайлиши билан ўа иқхонсизга етиши керак эди, деган фикрига илтари сурган. Улибу романда инсон унга белона ва дўшман бўлган дунёга қарама-

қарши қўйилган. (Бундай ҳолат Кафканинг дегурли ҳамма асарларига ҳосилар). Ёзувчининг фикрича, Карл шакс сифатида ҳўрмагга сазовор инсон. Бошга назиятда у ҳаёт учун бўлган қурашда галба қозониши, ўз ҳаётини оруз қилганидек қурилиши мумкин эди. У ҳар қандай подгуниферлар ва дельмерлардан ижобийроқ, лекин афсуски улардан кучсизроқ, Шўнини учун Карл жиноятчи сифатида эмас, балки тақдир қурбони сифатида ҳасок бўлиши керак. Ёзувчи Карлнинг протолини бўлганими? деб савол бергалиқига қўйилганча жавоб қайтарган: «Мен одамларни чизмайман. Мен гўё қандайдир ноғовши сўзлаб берман. Бунлар образлар, фақат образлар»

«ЖАРДЕН» (1925 й). Ийрик банкнинг хойиши Йозеф К. қулларнинг бирлига қандайдир махфий суд иякчилилари томонидан ҳибсга олинади. Улибу суд норасмий бўлса-да, (у чордоқда жойлашган) жуда қудратлидир (у барча уйларнинг чордоқларига мавжуд). Текширув-суринтирув ишлари махфий олинб берилади ва айбон ҳўтоаслари овози қилинмайди. Судланувчи эжа ҳўкм ияроси амалга оширилишига қадар озодликда қолиди. Бу суд учун айбонларнинг ўзи йўқ, Жараён болганидими, ундан қўлулиб қийишининг чораси йўқ, эртанги кечми судланувчи устидан, адебатта, ҳўкм чикарилади.

Ҳеч қандай гуноҳи йўқлигига ишонган Йозеф К. бу ўта юмшоқ, дегурли ҳис қилиб бўлмайдиган зўравонликка қаршилилик кўрсатмоқчи бўлиб, аввал адвокатга мурожат қилди, сўнгра ўзини яъин аёллардан ёрдам сўрайди, суд раскоми Тигоретли ҳўзурига боради. Тўғайбодан кўтулишининг эш оддий йўлини рад атайди (амьакисининг қилтоғига яширилиши). Ва иқхон Йозеф К. ўзини ҳеч нарса рўй бермангандай тулиши, яъни сўроқча бормаслиги мумкин эди. Чўнки у билан сўхбатлашган руҳоний (суд ҳайъатининг атаоси) судга ундан ҳеч нарса керак эмаслиги, суд у ўзи келганда қабул қилиши, кетмоқчи бўлганига эжа, қўлиб юборилишини устирайди.

Лекин Йозеф К. таъдирдан яширинмайди. Аксинча, у таъдирга қарши чиқадди ва борни сари унинг тўрлариди кўпроқ ўрғанишиб қоларедди.

Унинг сул билан бўлган бутдай муносибатиغا ташиб баъзи адибётунослар, аслида ҳеч қандай сул жароғи бўлмаган, ҳамма нарса қаҳрамоннинг хаёлида, оштира бўлган деган хулосага келишдилар. Масалан, Америкалик таъриғотчи Ингеборг Хенешинг ёзишича «Қафсда инсоннинг ўзи барча азоб уқубатларининг бош айбонидир. Инсон ўзини ўзи олғани билан фақат ўзини кўринадиган олами яратди».

Роман давомига қаҳрамон икки хил ҳаёт кечирди: бирини у таъкиб қилинаётган, қувланаётган «олдид» инсон бўлса, иккинчисида ҳар қандай ҳолигаю ноҳулиликлардан ҳимоя қилинган ёприк амалдор. Ҳисба олгандан сўнг Йозеф К. фразу Грубоҳига: «Банида мен билан бўлган воқеа рўй бермас эди», дейди, чунки банида у доимо ҳушёр, сергак туради. Демак, қаҳрамоннинг ўзи унга шахс сифатида душман бўлган дунёнинг бир бўлигидир. Айнан шу дунёга алоқадорлик Йозеф К.ни ўзини кўз ўнгига «уноҳқор» кўрсатади. Айнан шу «уноҳқорлик» туйғуси уни султа бориши мажбур қилади, шунинг учун у суддан кета олмайди. Шу сабабдан уни қатл қилгани отиб кетилганда ҳеч қимши ёрдамга чиқармайди, ҳеч қандай қаршилик кўрсатмайди.

Йозеф К. шахс сифатида ўзидати «амалдор» устидан ҳукми чиқаредди, шу билан биргаликда амалдор Йозеф К.га «қўйиб кўнгандек» ўхшаш амалдорлар уни шахс сифатида ўлдиралдилар. Асар қаҳрамони асир олганидан бир йил ўтган вақт қилинган, чунки у адолатсиз қонунларга бўйсунини хоҳламайди. «Бўрканай уйдлаш» дан бош торғати! Шунга қарамай ўзинини салмас қолган Йозеф К. дунёга эмас, биринчи навбатда ўз-ўзинга боқадди, ўзи ордани дунёга назар ташлайди. «Қараёённинг дунёси субъектив бўёқ берилган дунё бўлиб, ўз изтироблари, кўчсизлиги ва уноҳқорлик ҳисси ордани кўрсатилган дунёдир».

Қаҳрамоннинг энг машҳур асарларидан ҳисобланган «Эврилиш» хикояси 1912 йилнинг кўзига ёзилди, 1915 йилнинг октябрида

Лейницга чоп этилди. Асар қаҳрамони Гретор Замма бўлганлиг бўлмаган хонадон фарзанди бўлиб, отаси беш йил аввал сингилдан кейин тижорат ишлари билан шуғуллана бошлаган. Кейинчалик отаси ишни ташлаган, Оваси - хаста, синглиси Грета эса ёш бўлганлиги сабабли оқлани боқини Греторнинг эмиликсига тушди. Воқеа Пирагга, 1912 йили содир бўлади. Дилмо сафарларда бўлган Гретор навбатдаги хизмат сафари олдидан уйда тўғиб қолади. Эрталаб уйотанч, у қандайдир баҳайбег, жирканч кўнгишга айлиниб қолганини англайди. Ҳали инсон ақлини йўқотмаган Гретор-кўнгиш кеч қолаётганини, нарсаларини тазроқ йиштириб ставдига этиб бориш ҳақида ўйлайди. Ҳайдатлар алдангачон бир неча бор эмиликни тақридатипча уқурядилар. Гапирини тобора қийинлашиб бораётган Гретор уларга жавоб ҳам қайтаради. Жуда катта қийинчилик билан қравотган тушиб олган қаҳрамон бунданга оғирроқ бўлган вазифа - эмиликни очиниш ҳам уқдайди. У ишлаётган фирмани алдангачон вақт келиб эшик олдида тоқатсизлик билан кутиб турган эди. Эшик очилгач, Греторнинг оғла вазолари ҳам, фирма вақли ҳам даҳшатга тушадилар. Аввалига Гретор ҳам, унинг ота-оваси, синглиси ҳам бунга вақтинчаслик ҳолат, қандайдир касаллик деб ишондилар. Лекин вақт ўтгани сўйин ҳеч қандай ўзгариш рўй бермайдди. У кўнгишга айлангач, ундан факатгина синглиси хабар олди, шунда ҳам оғиб кетган овнат қолдиқларини ташлаб тазроқ чиниб кетинишга ҳаракат қилди, кўнгишдан жирканганлигини яширмади эди. Бу нарса Греторга руҳий азоб берди, чунки унга ҳали шисон корти сақланиб қолган эди. Қулларнинг бирини Гретор олмасини хонкасига кийриб қолди, шунда дарёгаиб бўлган отаси унга олмаларни оғла боқинийди. Олмалардан бири Греторнинг елкасида қолади. Қаттиқ араланган кўнгиш бир неча ойдан кейин ўлади. Уни керексиз нарсани ташлаётгандай ташқарига олиб чиқиб ташилгадилар. Шу кули олганга яна тинч ва осуда ҳаёт қайтиб келди. Бахтли оғла анча вақтдан бери пивхар ташқарисига чиниб дам олганини орд қилди эди - бутун шу

орзулари амалга ошди. Кўнғиз кинёфисидати инсон - Претор вафот этди, одам кинёфисидати кўнғизлар эса ливалда давом этишди.

Карфа ижодини талқин этган адабиётшуносларнинг ақсарият қисми ўзининг услубига хос бўлган тасвирнинг реалистик усули билан марказий воқеаларнинг муғлага ҳақиқатдан йироқлигини таянқилдилар. Дарҳақиқат, фантастик, шонини кийин бўлган воқеалар ҳақида бунчалик эҳтироссиз, ва сокин оҳангда ёзган ёзувчинини топиш амри маҳол.

«Эврилиш» ҳикоятининг қаҳрамони Претор Заманнинг кўнғизга айлангани аниқ шундай оҳангда ёзилган. Қаҳрамон, у билан биргаликда муаллифнинг ўзи ҳам қалр-газаб, тушкунликка тушиб у ёйда турсин ҳатто яқабданмайдилар ҳам. Дунё остин-устун бўлгани йўқ; хона хоналигига турибди; мана намуналари стол устида ёйибди; леборга ослган ирзонлиги нарта олдинги раём ҳам ўз жойида. Айнан мана шундай оҳува, жекин шавқатсиз усулб Карфага хосдир.

Карфаннинг ижоди, шахси, дунёқарашини XX асрда энг кўп баҳс-назар, тортишувларга сабаб бўлишининг қатъий назар айтиётган ўзининг муносиб ўринига эга бўлди.

ЛИОН ФЕЙХТВАНДЕР

(1884-1958)

Л.Фейхтвандер немис романини ривожлантиришда катта ҳисса кўшган адиб саналади.

Адабиётга XX асрининг бошларида драматург ва театр танқидчиси сифатида кириб келган Фейхтвандерга Биринчи Жаҳон уруши катта таъсир кўрсатган. Унинг эсинича «бу уруш менинг дунёқарашимни кенгайтирди, формал-эстетик қарашларга бўлган юксак баҳолардан воз кечилишга ёрдам берди».

Тарихий давриларнинг кескин алмашuvi ёзувчининг «1918 йил» (1920 й.) романига ўз бадиий ифодасини топди.

Асрнинг бош қаҳрамони ёзувчи Томас Велдт халқ ингилибининг (Германия 1918 й. Ноябрь ингилиби) йўлбошчиси.

Лекин у ингилибин «инсонийлаштиришга» ҳарият қилиб, кескин чоралардан воз кетади. Натижанда ингилиб мағлубиятга учрайди.

1923 йилда ёзилган «Бадбашара герцогиня», «Иҳудий Эюсс» (1925) тарихий романилари ёзувчига катта шўҳрат келтирди. Бу асар қаҳрамонлари мураккаб, машаққатли ҳаёт кечириб, «ҳарикатдан фикрлашга, европа дунёқарашидан ҳинд дунёқарашинича» йўлни босиб ўтдилар (20-30 йиллар Европанинг шарқ маданияти ва фалсафасига бўлган қизиқиши ортган эди).

Тарихини драмалаштириши ёзувчи ижодининг асосий принципларидан биридир. Фейхтвандер ўз қаҳрамонлари ҳаётини синокллар занжиридан иборат қилиб тасвирлайди. Қаҳрамонлар, ҳаётларининг маълум босқичларида тақдир-қаздан белгиланган инкифани бажарадилар. Улар ҳаётининг ҳар бир босқичи тўғрисида фожелий босқичдир. Бу босқичининг ҳал бўлиши эса, ўзинг қонфликт ва айбони ювишдир. Худди шу йўлни бадбашара герцогиня, Эюсс, Фингиллар босиб ўтадилар.

Фейхтвандер тарихий роман жанрининг имкониятларини беинҳоя кенгайтирди. XIX аср немис адабиётида бу жанрни ривожлантиришда романтиклардан Л.Тик, фон Арним, В.Гауф, реалист Мейерлар катта ҳисса кўшилдилар.

Ёзувчининг тарихчи Иосиф Флавий ҳақиқати трилогиясида - «Иудей уруши» (1932), «Фарзандлар» (1935), «Кун кеталди» (1942)) шахсининг тарихий жараёндаги ўрни ҳақида фикр қорилишиди. Герлгер миншайликка подшоҳлик, Муссоллини эжа қилишги Рим руҳи қайта турмушчилиги ҳақида гапиратган бир пайтга Фейхтвандер Рим империяси инкирози ҳақида ёзди.

«Сохта-Нерон» (1936) романи билан Фейхтвандер антифашист тарихий романичилигида янги саҳифа - роман-башорат жанрини бошлаб берди.

«Уч бошли дўзах кўлигаги» - Теренций - Нерон, Кипос ва Требон (Гитлер, Гебелс, Геринг)нинг юксалиши ва қулаши мисолида ёзувчи ўз даврида бўлаётган воқеаларга тарихий нўғгани назардан баҳо беради.

«Муваффақият» (1930), «Ошпермацлар хонядони» (1939), «Кувин» (1939) романиларида ёзувчи буржуа экинчиларнинг инсонпарварлик дунёқараши («Кутуш ээли» пьесли) ва сиёсий позициясини тасвирлайди.

1944 йили ёзилган «Ака-Ука. Дауғенаклар» романида ёзувчи нацистларнинг оммага таъсир эмпияси психологик методлари ҳақида фикр юритади. Бу мавзуда Т. Манн («Марно ва сехрчир»), Л. Фрейд («Немис новелласи»), Т. Брох («Айбизлар») кир ҳам ёритган эдилар.

Шу йили ёзилган «Симона» романи француз ёршилик ҳаракатида бевитшланади.

Урушдан кейин ёзилган тарихий романиларнинг қаҳрамонлари халқ ичидан чиққан одавлар бўлиб, улар фаол ҳаракат қилдилар.

1947 йили ёзилган «Ўзүмзордаги тулкя» романидаги воқеалар XVIII асрнинг 70-80 йилларида бўлиб ўтади.

Ёзувчи Гетель руҳияти «ақл-заковат» айёрлиги формуласини кўрсатиб, «турли-туман одавлар, турмушларни онгли ёки онсиз равишда прогрессга ёрдам беришларида нима сабаб бўлган?» деган саволга жавоб беришга ҳаракат қилади.

Асар қаҳрамонлари Вомаше ва Людовик XVI, Франстин ва Мари Антуанетта, Америка конгресси эмиссарлари ва ҳатто сарой паразитлари Америкага мустақиллик бериш тарафдорлари, худди шу ҳаракатлари билан улар 1789 йил инқилобига замин тайёрлайдилар.

«Ахмодининг донолиги» (1952) романида Фейхтвангер ижодига биринчи марта бевосита инқилобий воқеалар, халқнинг қаҳрамонлигини тасвирлайди.

Ёзувчининг инқилобий назариядан амалиётга, говдан материял кучга ўтиши қизиқтиради.

«Гойя, ёки англашнинг машаққатли йўли» (1952) романида даврнинг тарихий жараёнлари фонда испан монархиясининг инқилобий Францияга қарши кураши тасвирланади.

Ёзувчи даврнинг асосий муаммоларини англашдаги оғир йўл - буюк санъатни яратишдаги ягона йўл эканлигини таянқилатади.

Буюк расом Гойя ўлиб бераётган эски киборлар жамаиетига қарши курашда халққа суғиниб воқия етди. «Испин бағдаласи» (1955) ва «Исфай ва қиз» романиларида ёзувчи тарихий фаёсифий муаммолар уйғунлигига интилади. Охири романида ёзувчи Иберия ярим оролидаги гўлб-вшнаган муҳулмон давлатини тасвирлайди. Бу давлатда турли халқ вакиллари аҳли-ипоқ яшайдилар.

ЭРИХ МАРРИН РЕМАРК

(1898-1970)

Э.М.Ремарк замонавий китобхонлар орасида катта шухрат қозongan немис ёзувчиларидан бири ҳисобланадиги

У Оснобрюк (Вестфалия)да муқовачи оиласида дунёга келти. 1916 йили мактабни томоқлагач, кўнчилиги бўлиб Фарбий фронтга кетди. Фронтдаги оғир изтироблар Ремарк ижодининг хараиктери, йўналишига таъсир кўрсатди.

Ёзувчининг илк асарлари китобхонларда ҳам, адабиётчилар орасида ҳам қизиқиш уйғотмади. Шу сабабли у турли соҳаларда ишлашга мажбур бўлди (ҳисобчи, савдо ходими, органич, ўқитувчи, журналист, муҳаррир).

У 1929 йили таъарилган «Фарбий фронтда ўзгаринг йўл» романи Ремаркнинг номини бутун дунёга ёйди. Романи урушга қаратилган энг машхур асар сифатида эътироф еттиди. 1932

йили Ремарк Германиянинг тарқ эшига мажбур бўлди, чунки у ҳокимиятта интилаётган фашистлар томонидан қаттиқ таъқиб ва тайибққа учради. Ҳокимият таъқиқга келган фашистлар уни фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум қилдилар, китобларини эси ёйиб юбордилар. 2-жаҳон уруши йилларида ёзувчи аввал Францияда, кейинроқ Швецияда яшади.

Ремаркнинг илк романида «Йўқотилган авлод» мавзуси ёритилган бўлиб, биринчи жаҳон уруши даҳшатлари тасвирланди.

«Бу китоб айбонма ҳам, авфнома ҳам эмас, бу шунчаки уруш даъиядан жумломларг бўлган авлод ҳақидаги, гарч қамбарак ўқидан омон қолсада, шу урушнинг кўрбошига айланганлар тўғрисидаги кўнгли кўхоридир» деб ёзди муаллиф жанр эпиграфда.

Авлоқнинг фоживий тақдирини ҳақиқати ҳикоя, ўзининг шафқатсиз ҳаққонийлиги билан ўқувчиларни тарафга солади.

Режарг урушни унинг барча қаҳшнати кўрнинишларда тасвирлайди, даътаваги ўсимлар мактабда, оилда айтилган гаилар, газеталардаги хабарларга чин дилдан ишонувчилар. Бироқ шафқатсиз ва манлисиз уруш уларнинг романтик ору-умидларини тарғитиб юборди, бурч, адолат инсонларварлик ҳақиқати баландпарвоз сўзларининг нуҷ ва сохта эканлигини кўрсатади. Кечги ўқувчилар бўлиётган воқеаларнинг маъносини, нима сабабдан турли миллат вакиллари бир бирларини ўлдирдишлари кўрди» - дейди асарнинг бош қаҳрамонларидан бири Павел Воймер. //

Режарнинг китоби фоживий оҳангта эди. Ҳали ҳақиқий ҳаёт нима эканлигини билмаган ўсимларнинг ақсарияти ҳалок бўлди. Павел Воймернинг ўзи ҳам «Парвуй фронтда ўзгарши йўғ» деб элдон қилинган кўнларнинг бириси ҳалок бўлди.

1931 йилда нашрланган «Қайғиш» романи биринчи романнинг ўзига хос давоми бўлди. Асарда урушдан омон чиққан, ватанларига қайтган солдатлар ҳақида ҳикоя қилинади.

Даҳшатли азобларни бошларидан кечирган, ҳеч нарсага ишонмай кўнган, тевафак-атрофда фақат «ёнот, бемаза кериклик, ўз-ўзинга маҳлиё» бўлишни кўрган собий солдатлар тинч ҳаётга ўзларининг ўринларини тола олмадилар. Уларнинг баъзилари ўз жонига қасд қилиш, баъзилари ақдан оқди, қамолҳована тушди.

«Уч ўртоғ» (1938) романида ҳам «Йўқотилган авлод» вакиллариининг урушдан кейинги тақдирини ёрғилди. Роман

қаҳрамонлари Готфрид Ленц, Отто Кестер ва Роберт Локманшлар урушдан кейин ҳам дўстлиқларини сақлаб қолганлар, бир-бирларини доммо қўлиб-қувватлайдилар, лекин шунга қарамаксан, ҳаётда омадлари юришмайди. Қандайдир сиёсий таъкилотта аргаланиб қолган Отто Кестер ушқформа кийган одамлар қўлида ҳалок бўлди. Роберт Локманшнинг севимли ёри Пат қаслликдан вафот элди.

Ленц ўз дўстига ёрдам бериш учун энг катта бойлиги бўлган автомобилни сотишга мажбур бўлди.

Ўз дунёқарашини ва тақдирини билган «Уч ўртоғ» романи қаҳрамонлари ёзувчининг илк романилари қаҳрамонларига яқин турди. Локманшнинг кўнлдаги сўзларида «Йўқотилган авлод» вакилларига аниқ тавсиф берилади: «Биз ўтминимизни белгиланган ҳамма нарсага қарши жанг қилишни хоҳлар эдик».

Режарг қаҳрамонлариди юккан голларга ишона қолмасе-да, улар левачене адабиети қаҳрамонларига ўхшамайдилар: инсонга ҳурмат, дўстга ишона, севги муҳаббатга садоқат уларга хос. Ёзувчи қаҳрамонлари ҳаёти ҳақида объектив ҳикоя қилишга ҳарқат қилади. У уларни на айблайди ва на оқлайди, уларнинг қалқилиқларини яшириб ўтирмайди. Қаҳрамонларнинг руҳий азоб-уқубатлари кўнлданлик турмуш фонига рўй беради. Мисол учун Локман Патни лаволаш учун пул заврур бўлганида тўнги ресторанга ишта киреди. Режарг локманнинг унибу киразалари «Зифар арки» романида янада кучшироқ намойён бўлади. Роман киека, сивил, солда услубга эга бўлиб, унинг асариди летишлар катта маъно касб элади. 40-50-йилларда ёзилган асарларда ёзувчи ижодий четгани янада кенгайтирди.

«Зифар арки» (1946) романида иккинчи жаҳон урушин арифтислани Франция пойнғихти Парижгаги немисе қочоқлари ҳаёти тасвирланади.

Биринчи жаҳон урушин қатнашгисини, иштидорли жарроҳ Ривия фашистлар ҳокимият тепасига келгач, Германияда қоллишга мажбур бўлади. Уттин сиёсий ҳаракатлардан четда бўлган Ривияк охир ойбат Испанияда фронтчиларга қарши жаштларда

интирок эгиди. Романда ёзувчи или марта фашизмга қарши кураш мавзусига мурожаат қилди. Бу мазму кейинги асарларида асосий мавзуга айланган. Парижда Райнх теганиочи Хаакени учратиб қолган ва уни ўлдиришга қарор қилган. Ёзувчи қатта маҳорат билан Райнхнинг мураккаб ва қарам-қарши маънавий дунёсини очиб беради.

«Илани вақти ва ўлиш вақти» романида ҳам Ремарк фашизмни қоралайди. Романиниг асосий қаҳрамони Эрнест Гребер - Ремарк ижодидати янги турдаги нерсонаж типини э.Греберни аввалги қаҳрамонлардан ҳақиқатини фаволга билан назар ажратиб туради. Фашизмнинг жинояткороналигини аниқлагич, у «нима қилш керак?» деган саволга жавоб қилдиради. Гитлерчилар армияси аскарни бўлган Гребер Шарғий фронтдаги маълумиятлардан кейин ҳақиқатини аниқлади.

Охири-охибат у фашистларнинг маълумиятга учрашши муқаррар деган ҳужожага келган. Асарда Ремарк Иккинчи Жаҳон уруши давридаги Германияни ҳар томонлама муқаммаг тасвирлай олин. Ёзувчи ўзининг фашизмга бўлган нафратини армия ва фронт ортда ҳаракат қилувчи гитлерчилар образида намойн қилган. Тавлига келган Гребер, кўза кўринган нацистлардан бирига айланганга улгурган мақтабдош ўртоғи Билдингши учратган. Атрофдагилар отликдан қийналаётгани бир пайтда унинг ўзи тегил-тарож қилинган нарсалар, озин-овқатлар билан тула. Айниқса фашист Штейнбрешнер кессин буюклар билан кўрсатилган. Бу одамнинг ташқи тўзаллиги сонсида шафратсиз қотти ва жасоуе яширилган эди. Асар олинган партизанларини қатти қилмоқчи бўлган Штейнбрешнернинг ўзи Гребер томонидан отиб ўлдирилган.

Ёзувчи ўлимидан кейин нашр этилган «Жаннатдаги соғлар» (1971) романи немис муҳожирларининг Америка Қўшма Штатларидати отир таълирига бағишланган.

Улқиш интидор соҳиб, ажойиб шопр, публицист, танқидчи, драматург ва режиссёр Бертольд Брехт 1898 йилда Аустбурт шаҳрида фабрика директори хондонида дунёга келди. 1918 йили ёзилган «Вирдалик кўшини» ёш шопрга қатта шухрат келтирди. Гитлер ҳокимиятлар тепасига келгач у Германиядан кетипта мамбуур бўлди ва умрининг 15 йилни муҳожирликда ўтказди. Дания ва Швеция, Финляндия ҳамда АКШда яшаган Брехт 1948 йилнинг 22 октябрида ўз ватанига қайтди. Иккинчи энг сермахсул йиллари айнан муҳожирлик йилларига тўғри келган.

Брехт биринчи жаҳон уруши йилларида, немис саньатда экспрессионизм ҳукмрон бўлган пайтда алабёста кириб келди. Бу оқимнинг таъсирини шопринг илик шет-рларига кўриш мумкин, лекин шу билан бир қаторда Брехтнинг ўзи доимо экспрессионизм эстетикасига қарши кураш олиб борди. 20-йилларнинг иккинчи ярмида у драматургия, режиссура ва актёрлик саньатини қимраб олгувчи ягона ва ахлит принципларга асосланган назарини ишлаб чиқди. Брехтнинг фикрича, янадо томонлабининг «қабилга» эмас, балки унинг онтига, ақл-заковатига татсиур кўрсатиш керак. «Бизнинг асримиз - ақл-заковат арицир. Биз фан даври фарзандларимиз, демек, ҳаётимиз фан томонидан белгиланади»-деб ёзган эди. Брехт табиат ва жамиятти танқидий муносабатда бўлишни талаб қилган.

«Дарёга таъқидий муносабатда бўлишнинг моҳияти шундан иборатки, унинг ўзинини тўтрилайдилар; мезали дарехтларга найбанд қилдилар, жамиятга таъқидий муносабатда бўлиш бу ўли ўзгарттиришдир, -деди у.

Брехтнинг фикрича томонлабинга бу таъқидий муносабатнинг уйғолишида, «четлаштириш» ёки «бетоналаштириш» эффекти ёрдам беради. Брехтнинг 1926 йилда ёзилган «Инсон - инсонлар» нбссаси «элик театр»нинг илик асарни ҳисобланади. У Беозор, «йўғ ден олмилийтан одам» Гекли Гайнинг ўлими механицимининг кичик бир бўлаги, ёлганма армиянинг ўйламай-нетмай ҳар қандай қотилликка қўли уришга тайёр

аскарда айлангани ҳақида ҳикоя қилди. Гейли Гейли қотилга айлангани мижбур қилган шарт, воқеа жойи бўлган Хиндистон синари шартлидир. Брехт ушун ташқи деталлари интуитивтик аниқлик билан кўрсатиш эмас, балки интуитив фуқаронинг қотилга айлангани, унинг ички манфици муҳимдир. Иродасиз, интуитив фуқаронинг қотилга айлангани муваффақ деган фикр Брехтга қатъа шухрат келтирган «Уч чақали опера», ва айниқса, «Уч чақали роман» асарларида ўзининг мантравий ривожини топди.

Брехтнинг «Уч чақали опера»сига XVIII аср индивид драматурги Гейлининг «Гяюллар операси» драммаси асос бўлди. Прессониклар номлари ва айрим сахналарини сақлаб қолган драматург воқеаларни XX аср Англиясига кўчирди.

«Кураж хола ва фарзандлари» (1939 й.) прессаси драматург ижодининг чўққиси ҳисобланади.

30-йилларда яншилашиб келаётган II жаҳон урушининг пилатаси дўбининг турли бурчакларида кўрина бошлади. Уруш мавзуси Брехт драматургиясига ҳам кириб келди. Ушбу асарда драматург ўттиз йиллик уруш даврига мурожаат қилган.

Пресса марказида ўз ариниси билан Европа мамлакатларини кезиб юрувчи Кураж хола образи турди. Йиллар, ўн йилликлар давомида у уруш орқидан мамлакатга-мамлакат кезиб, протестант ва католиклар, нолик ва пинеларга турли-туман нарсалар сотади. «Бир кружка пивою-ҳамтововоклар ва ҳеч қандай олий мақсад, шиглилллар» - Кураж хола фактисининг асоси мана шундан иборат. У факатгина бир нарсани - ҳамма нарсанинг соғлиғига ишонар эди. «Қочушлар қанчалли қаттиқ бўлмасин, худого шукрлар бўлсинки, порасхўрлар мавжуд, шунинг учун мослаша олсинг уруш қочушларини ҳам, ҳаёт қонунларини ҳам четлаб ўтиш мумкин», - деб ўйлайди Кураж хола.

Мослашиш фелсафасининг оқибатда Кураж хола тинчликдан нафратланади ва урушга эъзоқлайди. Чунки уруш унга даромад келтиради. Уруш оқибатда бирча фарзандларининг ҳалок бўлиши ҳам кўзини отмади.

Айтиш мумкинки, Кураж холанинг фожеси - бу «табий-лит» ва «иктимойлик» ўртасидаги қарама-қаршиликдандир.

«Табийлик» ва «иктимойлик» ўртасидаги элдилитлар гожи Брехтнинг «Сичуалик меҳрибон» (1938) драммасида ҳам ёрилган.

Итларнинг ҳокимият теласига келиши арафисида Брехт «Юмадоқбошлилар ва ўтқирбошлилар» пресесини ёзди. Сивфт айланиларини давом элтирган немис драматурги ўз асариди Яху мамлакатини тасвирлайди (Асаринг номи Ж.Сивфтининг «Гулнвернинг сазҳатлари» романининг 4-қисмидан олнган).

Итнесолий-сиссий инкиролга урватан давлатда ҳокимият Гитлерга ўхшаб кетуви «кучли шахс» - Иберни кўлига ўтади. У мамлакатни инкироздан чиқаришини «ажойиб» йўлини толади, яъни у бош чаноти угли бўлганларни қетл қилишга қарор қилди. Асар Иберининиң сиссий инкирози билан якулланади.

1937 йил Испания республикачилари ҳалқаро фашизмга қарши кураш олиб бораётган пайтда Брехт «Тореса Каррер» пресесини ёзди.

... Эри 1934 йили Астурия жангарида ҳалок бўлган, Тореса ҳеч қандай сисётта аралашмай олмасини кутқариб келишга ҳаракат қилди. У ўтти Хуан фашистларга қарши бўлини куроли олмақчи бўлганда қаршилик қилди. Фақатгина ўгли Хуанни франкочилар отиб ўлдирганларидан кейингина бўлвётган воқеалардан четда бўла олмаслигини, тинчлик учун қуришиш зарурлигини аниқлайди ва кичик ўгли Хуан билан фронтга жўнайди.

1938-1939 йилларда ёзилган «Галилейнинг ҳаёт» драммасида Брехт олим-фузалогларни, санъаткорларни иктилолий масъулиятга чақиради.

Сивфт ва Дитро, Лессинг ва Гете айланиларини давом элтирган В.Брехт немис театрини ривожлантиришда ўзининг улкан ҳиссасини кўшди.

ГЮНТЕР ГРАСС

(1927 й.)

XX аср негиз адабиётининг энг йирик намойишларидан бири, Нобель мукофоти соvrинчиси Гюнтер Грасснинг номи биринчи асаридан кейинроқ нафақат Германия, балки дунёнинг кўпчилик мамлакатларида машҳур бўлди.

Ёзувчининг «Жез барабан» (1959) романи, 1961 йили ёзилган «Сячқон-мушук» повести ва 1963 йили нашрдан чиққан «Кўштак ҳаёти» романи XX аср Германия ҳаётининг ўзинга хос экин трийтлаги бўлиб қолди.

Грасснинг «Жез барабан» романида биринчи Жаҳон урушидан кейинги Жаҳон уруши ақулигача бўлган немис ҳаёти тасвирланади. Ёзувчи бу тарихдаги воқеаларнинг боғлиқлигини, қонуниятини, фашизмнинг тарих саҳнасида пайдо бўлиши тжсоциф бўлганлигини аниқ-равшан тасвирлаб беради. Грасснинг ижоди немис ақибетида янги даврини бошлаб берди. Унинг романи намойишкорона нардиия харақтерига энг. Жумладан, романдаги ақсарият эмизод ва ҳолатлар ёзувчи Белл прокисининг мавзуси ва мотивига қарши қўйилган. Роман иплькосисиясёз Грасснинг ортига, нисоб бўлганича ҳам тарийиб нисоб ортннга яширилади. Роман ҳикоятчиси - қаптайдир Оскар Мацперт руҳий шифохонада даволанади. Лекин Оскар тўла маълодаги руҳий бемор эмис, чунки унинг таянчлигида, фақатгина шифохонда у турмуш ташвишларидан холи бўлган, руҳий сокинликка эришган, қолаверса, унинг суҳбатидан ҳам яқин расолини малълум бўлади. Булардан ташқари Оскар - қарлик (ақити одам): у уч ёшрдан атайин ўсишдан тўхтаган. Ва ннҳоят, у ўз ҳаёти ҳақида оддийгина гапириб ёки қисса тарзда ёзганиди - жез барабан унинг ҳаёти ҳақида хикоя қилади.

Грасс ўз асарига бундан гафди олди ҳикоятни образини бежизки виритмайди. Ёзувчи учун сўе нима ҳаётига гапирилган кўра, уни қандай гапирши муҳимроқка ўхшайди. Шу билан Грасс романининг шакли орқали ҳам ўқувчига, яънучи жез барабан

воситасида сўзлаш мумкин, деган фикрни ешлдиришга харақат қилади. Грасс бирин-кетин барча «муқаддас» тўлқунчаларни: буржуазлашган олгиси, «илтироқ» маданият ағъаналарини йўққа чиқаради.

Грасс ижодига хос бўлган Грассек-сегтира йўналиши иккинчи йирки асари «Кўштак ҳаёти» романида ҳам ўзининг ифодасини топди. Ёзувчи яна фашизмнинг пайдо бўлиши мавзусига мувожабат ёзиш.

Романининг марказий сюжет йўналиши 30-40-йилларда шўҳрат чўқибсига кўтарилган итлар сулоласи билан боғлиқ. Ушбу итлар сулоласининг сўлти вақли ва ирқининг тозалити сабабли Гитлернинг сенимли итга айлангани. 1945 йилнинг апрелида кўштак беҳосудан йўқолиб қолганда, фюрер рейхнинг барча полиция ва харбий кўчларини оёқка турғизиб, уни топиниши буюради. Шу таразда ёзувчи немис тарихини яна ағтар-тўйтар қилади, фюрернинг тельбанамо бўйрўқлари устидан кулади.

«Сячқон-мушук» повестида 50-йиллар Германиясида долзарб бўлган ўтмиш билан ҳисоб-китоб қилиш, яқин немис ўтмишини муножабат масъулалари кўтариб чиқилади. Кўз ўнгимизда фашизм потирон, мизкурух қилган тақдир нимоён бўлади. Бу «пордиль» жасорат ва кучга етганин фишист Германияси муҳити болганин ҳаётини барбод қилганлиги ҳақидаги хикоядир.

60-йилларининг ўрталаридан ёзувчи ижоди ва дунёқарашида малълум ўзгаришлар рўй берди. У мамлакатнинг енесий ҳаётида фиол иптпрок эга бошлагди, саяёловда «социал-демократлар партиясини кўтлаб-қувватлагди, нубилициятик мавқола ва чиқилларида христиан-демократлар партиясини танқид қилди. Лекин Германияда ёшларнинг «Янги сўлчилар» харақати феодаллашганда Грасс бунга қоскин қарши тикди, ўз наобитида ёш аялоғ ёзувчининг конфорализм, келинчуқчиликка айбонди.

Ушбу проблематика Грасснинг «Махаллий нарқоз (оғриқсизлаштириши) остида» (1968) романида ўз ифодасини топди. Асарда ёзувчи «отақлар ва болақлар» муаммосининг моҳиятини ошиб беришга ҳарикат қилади. Асарнинг бош

қарамони миятга ўзгачиси Шербаум бўлиб, у Грассининг фикрига, нагъкасиэ фантазмга оид келиши мумкин бўлган анархиз исёнчилигини ифода қилади. Шербаумга катта ҳаётий таърифига эга бўлган, ўз ўзгачисини «Халокатдан» қутқариб қолмоқчи бўлган ўзгачиси Штаруш қарам-қарини қўйилган. Бир кўришда ўзгачи ўз олдига қўйган мақсадига эришди, у боғинини «ақлиши» киргизиб қўйди. Шербаум ҳамма катори оқлий «одобли» ўзгачига айланди. Лекин эҳди Шербаум пиндан енгилан, ноҳақликларга бефарқ қаровчи, ёшлик завоғи сўнган одамга айланган. Грассининг фикрига, бу икки образ несице миллий ҳарактерининг ўзига хос моделлари эди.

Сийетга ҳар қандай фюл ҳаракатлар ўрнига аста-секинлик билан ислохотлар ўтказиш керак, деган фикр ёзувчининг «Шилдиркүрт қундағинидан» (1972) деб номланган китобида ўз ифодасини топди.

Грассининг 70-80-йилларда ёзилган асарларида умидсизлик, тундуслик кайфиятлари ўзгачилик қилди. Масалан, 1977 йилда ёзилган «Қамбага» романида нафақат Германия, балки буюн Еврония цивилизацияси қора бўёқларда тасвирланган.

«Гельдтаги уррашув» (1979) повестида Грассе XVII аср Германия тарихига мурожат қилиб, ўзгачи йиллик уруш воқеаларини тасвирлайди. Ёзувчининг фикрига, сандакторлар урушта қарши фюл қураллари керак. «Менинг қалғувушим» (1986) романининг асосини ҳам шу қараллар ташкил этади.

АНГЛИЯ АДАБИЁТИ

XIX асрнинг 70-йилларига келиб дунёнинг етгачи давлатларидан бирига айланган, муҳим деглик йўллари ва катта колонияларга эга бўлган Англия кўн ўтмай ўз мавқени Германия ва АҚШ сингари давлатларига бой берди. Мамлакатдаги пўтисолий иқтироз, синфий эқлиятлар уни яши колонияларни ва талминот бозорларини қўлга киритишга, ўз мавқени етгачи қолтишга мажбур этди. Натигада, XIX асрнинг охиридига келиб Англия Марказий Африка, Миср ва Суданда мустанлакчилиги урушларини оид борди. Умуман олганда, мамлакат тарихидига бунгай мураккаб иқтимоий-сиёсий жараянлар фалсафа ва адабиётда ўз аксини топди. Позитивизм фалсафасининг Англиядаги йирик янгли Герберт Спенсер бўлиб, унинг «иқтимоий дарвинизм» назарияси кенг оидлагилди. Спенсер янаш учун долмо қуралини доимлиги ҳақидаги таълимоти ва инсонлар жамиятига таъбиқ қилди ва унинг ривожланишининг асосий омилли деб таи олди. Спенсер фалсафаси кўтлаб Англия ва АҚШ ёзувчилари ижодига ўз таъкирини ўтказди. Бундан ташқари, Ф.Ничше ва Шопенгауэр фалсафаси ҳам ижодкорлар дунёқарошига катта таъсир кўрсатди.

XIX аср охири XX аср бошларига келиб интуриализм, декаданс ва реалистик йўналишдаги оқимлар феодлиги Англия адабиёти таравқинетини белгилади. Жорж Лиссинг, Арнольд Беннет, Жорж Мур сингари ёзувчилар ижодда натурализм таъмойлари таъбиқ этилган бўлиса, декаданс адабиёти эстетизм шавлида (кўришишда) У.Пейтер, А.Саймонс ва О.Уайльд назарий қарашлари асосига феодлият кўрсатди. Гўзаликни барча нарсадан устуни қўйган эстетлар 90-йилларда рассом О.Бердеш бошқарган «Сартиг китоб» журналли атрофида жинсианциализм.

Декаданс билан бир даврда Англияда неоромантизм оғрми ҳам ривожланди. Неоромантизмлар романтизм вақиллари сингари реал атроф оламни тасвирлашдан четта оидилар. Улар зерикарли, қучи, эҳтиросли ҳаётий ҳаракатлардан холи тиниқи оламга ўз

қахрамонлари ишайдыган хаяф-хөтәрли, саяхаттарға тўла хәсттик, улар ишайдыган ўтмиш ёки узақ ўзакларни қарши қўядилар. Неоромантиклар чығал интригали сюжетта эя бўлган асарлар яратыш билан бирға психология тахилта келг ўрш бердилар. Уларнинг романлари В. Скотт сингари чәкур тарихийликлардан бироз узақ бўлса-да, тарихий роман жаңри ривожта катта хисса бўлиб қўлиди. Р. Т. Стивенсон (1850-1894), Ж. Конрад (1857-1924), А. Купан Дойл (1859-1930) сингари сәуриялар неоромантизмнинг йирик вакиллари саналди.

Биринчи жаҳон урушдан сўнг мәлликәт нүгисолиғи бирмүчүға қийин ахволға түшиб қолди. Айниқса 1920-1921 йиллардаги нүгисолий инқироз, шагиларнинг чығинилари (1926) әиәимларнинг дүиәқарашта ўзининг тәъсирини ўтказди. Оксфорд ва Кембридж университетларида тәғлим олган ёшлар фронтда иштарок этиши, уруш вәхшиликләри билан юзма-юз келиши улардаги идеяларни, орау-уялларни чәл-парчып бўлишта сабаб бўлди. Уруш мәқаниш-мәғлавиий қәдриятларни қайта баҳодлаганга мәжбур этиди. Мәдәмиятдаги умидсизлик, эртани күнға ишонғиниң йўқолиши, дүнәиниң тартибсиза бўлиши, деб қабул қилини қайриятлари фәлсафа ва әдәбиәтга ҳам тәъсир ўтказди. Аял шүшәй «тәъсир» биринчи навбәтда, мәдәриәтиәк әдәбиәтда ўа ифодәсини толғи. Мәдәриәтиәк сәуриялар санпәтниниң хәстдән юсори экәнлиги хәқидәги тәмоийлини сәглаб чәкирб, икитимий муаммоларни хәл этишдән бәлн тортдилар. Уларнинг қахрамонлари рәлиәст сәуриялар сингари икитимий аҳаминиң касәб әтмайди. Кўпроқ Берсон ва Фрейд тәғлимәтшә асослаган бушдәй әдәбиәт икки жаҳон уруши оралиғида Жеймс Жойс, Томас Стерна Элиот, Виржиния Вулф, Дэвид Горберт Лоуренс, Олдос Хаксли сингари катта иштикор әғәларини етказиб берди. Англия мәдәриәзининиң әнг кўзә күрүнган вәкили Жеймс Жойс бўлса, ушбу йўналиш пәәриәтиәк Виржиния Вулф (1882-1941) саналди. В. Вулф «Блумсбери түрүхүнниң етәтиси, әдәбиәтда «психология» деб атадувчи мәғтаб вақиндир. У әдәбиәт бўйича мәғәләларидә рәлиәтиәрни инсон хәстидәги «әсәсий» ва

«хәқикий» жаҳәтларни чәглаб ўтишларидә айбәлади. Сәурия инсон онги түбиләги рүй берувчи жарәиәларни «әсәсий» ва «хәқикий» деб хисәоблайди. Рәлиәтлар катта әтиғбор қаратувчи жәмийәдәги әлөқәлар ва муносабәтлар әдәбий қиймәтга эя эмәс, чүнки улар ўтәиниңдир. Вулфиниң 1915 йилда нашр этилган «Икки дүнәя сәәхәт» романидан бәшләб то сўнгги асарлариниң әдәбий кишиларнинг хис ва түйәүлари әсәсий тәсвир объектта айләштил. Вулф қахрамонлари икки дүнәсә уларни үрәб турган тәшкән олам билән хәч қашдәй әлөқәга эя эмәс, асарларда сюжет дәрәли йўқ. Вулф асарлари турли кишилар ичәи хәләтләри, қәлб түвәнләри, бәиә әтилган бир-бирға ўхшәмәйдигән дәрәхә - «онг әгәм»ләриңиң иборәт. «Онг әгәми» (stream of conscience) атамаәи (рухшүтпәс У. Жеймсиниң «Психология тәмоийлидәри асарларидән рухдәлган хәлдә») хәч биринчи мәртәба Вулф ва «психология мәғтаб» икәо/икорларни тәмоийдән тәмоийдә киритилган. Әдәбә романларидә вәқтиниң аялғу чәғарәсини әиәиәли қийин. Хәтпәдәги ўтмиш хәзирги күн сингари янашдә дәрәк әтәли ва у ёки бу пәрсәпәк «онг әгәми» орағали тәсвирдәнишдә хәзирги күн (дәвр) билән бир хил хушүкә эя. Вулф икәодига Марсәль Пруст тәъсирли кәтгә бўлганниң сәзин қийин әмәс. Әдәбә ўа қахрамонләри рухий әләмдә янадә чүкүрүрәк кириб бәришдә хәрәкәт қиләди. Қахрамонлар хәрәкәтери тәсвирли хәқидә сўз хәм бўлиши мәрәкәш әмәс, чүнки шәхс рәли хәлдә мәғләм мәкән ва нәгәт оралиғидә яшәди хәләк. Асарлардәги вәқәлар жәкәй ва вәқти кәтгә әҳәмийәтгә эя әмәс. Тәсвирдәниәтгән хәдисәлар Англия ёки қарбий Еуропанингиң икәталган шәһридә содир бўлиши мәрәкәш. Мисәл үчүн «Дәләлуәй хәлипә» романи (1925) дәги вәқәсләр Лондәндә бўлиб ўтганини қахрамонлар кәтгә Бондәги сәтгәлар зарбәни әшиптишдән бәшләб әлини мәрәкәш, хәләк.

Мәдәриәтиәк шәриәтиниң әнә мәшхүр вәкили Томәс Стерна Элиот (1888-1965) икәоди Англия әдәбиәтининг ўаңға хәс сәхифәларидән бирини тәшиқәл әтәди. У әсли АНШлиқк бўлиб 1927 йилдән бәшләб Англиядә яшәди. 1948 йили Нобәл мәрәфәти сохйи бўлди.

Элиот шеъриветида катта шахарнинг махзун давралари қилганга олинди. Инсонлар устиди шафқатсиз ўзининг ҳукмини ўтказувчи Вагт мотини Элиот шеъриветга хос ўнурлардан санайди. Элиот шеъриветиде иктымолӣ тараққиётга ва инсонларнинг маънавий кучига ишончсизлик баён этилади. «Қайноқ замин» дostonида (1922) инсоннинг охири-оқибат ўлимига олиб борувчи бесамак ҳаракатлари ҳақида кўйланган. 1943 йилда яратилган «Тўрт квартер» дostonи олам, инсон ҳаёти ва абадийет тушунчалари диний-филсафий жиҳатдан таҳлил этилади. Асар композицияси тўрт ўнур бирлиги ҳақидаги тушунчага асосланган бўлиб - ҳаво, ер, суя ва олон - бу табиётнинг тўрт фасл ва инсон умрининг тўрт даврия тенгаштирилади. «Тўрт қияртет»да ҳаёт ўлима тенгаштирилади. Шонр ушун ўшм илоҳий (райух) тафаккурга етишмоқликдир.

Элиот умулжамоат ушун хизмат қилиш нолсин инкор этиди. Шонрининг вазифаси еўз саъйиятига хизмат қилиш ва тил ривожига хисса қўлишда деб билди. Элиотнинг асосий эстетик тамойилларидан бири бадиий асарни ижодкор шахси ва биографияси билан боғлаб таҳлил қилишга қарши эканлиги билан белгиланади. Унга кўра, бадиий асар унинг муаллифинга боғлиқ бўлмаган автоном ҳолда мавжуд бўлиб, алоҳида дунёни тапшиля этиди. Шонрининг ушбу хулосаси англис-америка "янги таңқилчилар"и назариясига асос бўлиб хизмат қилди. Унга бинован, бадиий асарни иктымолӣ-тарихий нуқтадан назардан талқин этишдан воз кечилди, чунки асар имманет ҳолда мавжуддир.

XX аср Англия адабиётини Бернгард Шоу, Герберт Уэллс, Жон Голсуорси, Грэм Грин, Уильям Голдинг сингари реалистик мантаб намойишчилари колларисиз тасаввур этиш қилиш. Кўйинга ушбу ижодкорлар ва уларнинг асарлари ҳақида маълумот бериш лозим бўлди. Шундангина биз XX аср Англия адабий жарайи ҳақида қисман маълумотга эга бўламиз. Бунда даставвал XX аср адабиётинда маълум маънода интилоб ястан ирдандишлик буюк сўзчи Жеймс Жойс ижоди ҳақида тўхтатиш лозим бўлади.

ЖЕЙМС ЖОЙС (1882-1941)

Жеймс Жойс ҳақли равишда Пруст ва Кафка сингари XX аср модернизтик адабиётининг «ота»лардан бирдир. Академик Д.С.Лихачёв у ҳақда бундай дейди: «...Жойс аълобий ҳодиса, энди у тақдорланмайди, у муғлақо бепаазир».¹

Жойс Ирландия ноғилхти Дублинда дунёга келди. Музт колледжарига тавлим олган Жойс 1899 йил Дублин университетига яради ва тиллар ҳақда филсафа билан шуғулланади. Бўлажак сўзчининг ешлик йиллари Ирландиянинг ўз мустақиллиги учун курашини йиллари тўғри келди. Мамакваттаги миллий озодлик ҳаракати «Ирландия уйғониши» номлини олди. Жойс воқееларга берак бўлмак-да, ушбу ҳаракатнинг штирокчаси бўлишдан ўзини тийди. Университетни тамомлағач, Ирландияни тарк этиб, Швейцарияда, 1920-1939 йилларга эса Францияда янади. Итлиз тилидан даре бериб кун кечтуди. Молдий жикҳатдан қийинчиликлар, саломатлигининг ёмонлашуви ва вилдати руҳий касаллик Жойсини қийин аҳволга солиб қўйди. Кўп йиллар кўз касаллигидан шикоят қилиб юрган сўзчи ҳаётининг сўнги йиллари умуман кўрмай қолди ва 1941 йили Цюрих (Швейцария) да кифот этиш.

Адабиётга XIX аср охири XX аср боиларига кириб келган Жойс реалистик аңланиялардан воз кечш ва ўз исветлодини аңланиявий романдардан ўзгача, ҳеч бир бадиий асарга ўшаматаган асар яратилган сарфилди. Бундай асар Жойс номини дунёга танитган «Улисс» романи (1922) эди. Ушбу роман Жойсининг кўп йиллик илганишлари, ёшлик йилларининг мақолалари, ҳикоятлари ва «Мўйқалам соҳибининг ёнликтаги сўраги» деб аталувчи романи (1914)ни яратилш орадаги мақлавланган қариллари ҳақда ижодий тамойилларининг мевасидир.

¹ Лихачёв Д.С. Слово к интеллигенту. // Иллюстр. журн. 1998, №1.

Жоёе ижодининг дастлабки даври 1899 - 1914 йиллари ўз ичига олади. Биринчи даврда унинг бир қанча билимий-танқидий мақолалари, хусусан, «Драма ва ҳаёт» (1900), «Ибсен янги драмаси» (1901), «Оскар Уайлд», «Сулaimон шодир» (1909), «Бернард Шоунинг цензор билан кураши» (1909) ва бошқалар ёзилган. Бундан ташқари, «Камер мусиқаси» шеърини тўшаман, «Дублинликлар» деб аталувчи ҳикоялар тўплами (1903-1905 йилда ёзилган, 1914 йилда нашр этилган), «Муъжизам соҳибининг ёшликтаги сурати» (1904-1914 йилда ёзилиб, 1916 йилда нашр этилган) романи ҳам мана шу даврда ёзилди.

Жоёе ёшлиқдан театрга муҳаббат кўйди. Ибсен ва Гаутман драмаларидан ташқари Ницше ва Шопенгауэр фалсафаси, символизм эстетикаси (П.Верлен ва М.Метерлинктан таржималар қилган) ва Англиядан эстетизм ҳаракатининг таласири унинг мақолалари ҳамда бадийи асарлари йўналишини белгилаб берди.

«Драма ва ҳаёт» мақоласини ёзувчининг бадийи манифести дейиш мумкин. Бунда драмага «салъатнинг олий шакли» деб баҳо берилди. Жоёе ҳақиқий ижодкорнинг вазифасига ҳаётини инсон ҳаракатларини яратиб кирамаслиги ҳақида ёзди. Шунинг учун ҳам у Шекспир асарларига ҳақиқий драма эмас, балки «диалогдан тўзилган адабийет», деб баҳо беради. Жоёе кўпроқ символизм ва шаргилликка асосланган М.Метерлинк прессалирини ёқлаб чикади. Унинг фикрича, ҳақиқий санъат асосий қонуниятларини, уларнинг асли моҳиятини очин-ойдин, қаттиқ таврибда кўрсатиши керак. Ушбу қонуниятларнинг қишлар орқали намойиш этилиши иккинчи ўриндаги масалалар. Индивидуал кўринишлар, яъни маълум шахс билан боғлиқ бўлган ва муҳит ҳамда давр таъсирида шаклланиш жикҳатлар ҳақиқий ижодкор эълмбори учун лойиқ эмас.

Жоёе Бернард Шоуга «тугма» яъзхон деб баҳо бериб, унинг прессалирини «диалоглардан иборат романиа лўтин бўлган янги драматик шакли» деб атайди. У драмани жанр нуқтави наасардан таҳлил атайди. Чунки жанрдан қатъий назар, ҳар қандай асар ҳам «туғиллар алоқаларининг асосий қонуниятларини» етказиб

берган таъсирда драмага, яъни салъатнинг олий формасига айланмиши мумкин.

Жоёе ижодининг биринчи давридаги сўнги асари «Муъжизам соҳибининг ёшликтаги сурати» романи бўлиб, автобиографик ҳаракатерга эва. Унда Стивен Деллусе исмли ижодкор тафсилатуриинг шаклланиши жараёни ҳақида сўз боради. Асар қаҳрамони тўзаллик яратиб иштиёбда ўз ватанини ҳам тари атайди. У ижодкор ҳаётининг мазмуни муфассал эстетик шикларини яратишда, асосий вазифаси эса ўз ҳаёлотларини акс этиришда деб билди. Жоёе ижодининг урушдан кейинги даврида «Улисс» ва тўталланмаган «Финнетан тавъясси» романилари яратилди.

«Улисс» 1914-1921 йилларда ёзилган бўлиб, романидан парчалар 1918-1920 йилларда АНШда «Титс ривью» журналида чоп этилди. Асар 700 саҳифали, 260 мил сўзи, дугат бойлиги яқин 30 минг сўздан иборат.

«Улисс» замонавий «Одиссей» сифатида ўйланган бўлиб, унинг бош мавзусини жаҳонгашиқатлик, дарбадарлик ташкили атайди. Жоёе қаҳрамонинг ҳаракатларини эмас, «тафсилкур оқими» ни қозони тилиради. «Улисс»да, умуман, Жоёе насрида анъанавий сюжет, композиция қурилишлари, хронологик мутавосиблик асосда ҳикоя қилинувчи юрса-қолисалар елгисизли, анъанавий тазвир усулларини учратмайлиқ. Аксинча, унинг икери ўта мураккаб бўлиб, бу юрсақ иқтидор соҳибининг фикрини тарзи, тафсилкури мевасилдир.

«Улисс»даги воқеалар аниқ кунда - 1904 йилнинг 16 июни пайшанба кунин руй беради. Бу кун «Ивнинг телеграф» газетаси реклама бўлими ходими Леополд Блумнинг бир кунин тарзида қайта аконанттирилади. Роман марказида у асосий қаҳрамоннинг - Леополд Блум, унинг хотини қовоқхона кўшиқчиси Мерйон, анъанавий тарих муаллими Стивен Деллусенинг бир кунлик ҳаёти, хусусан, арталаб соат 8дан тунги 3гача кетган ташии ва илми ҳаёти таъсирланади. Уларнинг маълум пайтдаги ҳолати, машхулоти, учрашувлари тафсилотлари қатта аҳамият касб

этайни, ёзувчи дундаг марказда ҳар бирининг онг оёғини, яъни монолог ва диалоглари қиради.

Жойс «Улисс»да умуман инсон ҳаётини ақс эттиришни мақсад қилиб олган. Шунинг учун асар қаҳрамонлари аниқ шахслар бўлмади, муаллиф уларга универсаллик, умумийлик бахш этди. Декин нима учун Жойс айнан 1904 йилнинг 16 июнини асарга асос қилиб олди, дегани савол туғилади. Тақриқотчи Ричард Кейнинг таъкидлашича, шу кунни Жойс бўлажак қалғини Нора Барнакка кўнгли қўйган эди. Оланинг ўлими билан боғлиқ хотиралар ва кайгу-изтиробларга маълум маълумда шу муҳаббат маҳкам бўлган.

«Улисс» 18 эпизоддан ташкил топган. Маълум эпизодлар романда уч қисмга бўлинган бўлиб, даяндабди 1-3 эпизодларни Жойс «Телемахнома», 4-5 эпизодларни «Одиссей» ва 16-18 эпизодларни «NOSTOS» деб атаган.

Жойс ўз асарини Хомернинг «Одиссей» асари асосига қўйган бўлган-да, ушбу икки асар орасида фярат рамзиди ўхшашликкича мажмуа. Жойс китобхон кўз ўнгида олди ва инсон ҳақида ўз тасаввурлари моделлини яратган ижодкор сифатида тавданинди. Ёзувчи инсон табиъатиға хос азалийлигини отчмоқчи бўлди. Инсон табиъатининг ўзармакслиги Жойсга Бутул, Дедалус, Мерионни қадимги Рим ифсоналари ҳамда Хомер достони билан тавқослаш имконини беради.

«Улисс»нинг кўрклигини мозаикани эътилади. Жойс гоил синичоқлик билан фярат тўлғаиб, табиий аниқлик билан ён дафтарини тўлдириб борган эди. Романининг ҳар бир эпизоди кўнглиб фратментлар интицидентлар. Ёзувчи кино санъатиға хос монтаж воситксиздан улуғли фойдаланган. Иргинди ёзувчиел қаҳрамонларининг яъки монологларини аниқлик билан ифодалай олади. Бунда у фикрнинг узлини ва бирварикайига турли фикрлар оқими ривожланиши усулларидан самарали фойдаланди. Масалан, Блум маъгани истриниси олтидан ўнғайиб илаётган тўқилган мато-поллин Англияға күтенотлар томонидан олиб келинганлини эълайди. Шу билан бирга ўзининг яъки

монологда параллел равишда маъву Майербернинг «Гүенотлар» операсиди хор ва поллин ҳақиқати ўйлар: «Тарава. Ақойиб хор. Тара. Ёмбир сувида ювиш. Мейербер. Тара бом. Бом бом».

Умуман, Жойс бутун ҳаётини «Улисс»ни ўқитиша, ўрганишига, аниқлиги сарф эътидан филоий ўқувчини оруз қилади. Чунки Жойс асари мураккаб, маълум ва шу билан бирга жоанбандор ҳамда сирли. Унинг ижоди жаҳон адабиётида абаллий ҳолисига сифатида таш олди. Академик Д.С.Ихачев нбориси билан айтганида, «Жойсининг мақсади бўлакслиги мүмкини, бирок ўзининг бутун дунё маданияти ва адабиётида туғган маъси бекдес»!

БЕРНАРД ШОУ

(1856-1950)

Бернард Шоу Англия илтимойи драмксининг отасидир. У Англия драматургияси англаналарини, Ибсен ва Чехов театри таврибелварини давом эттирган ҳолда XX аср драматургиясига янги саҳифани очиб берди.

Б.Шоу Ирландия пойтахти Дублинда кичиё хизматчи оиласида дунёга келди. Оилағати боғларининг ўқитилари учун маълум етишмас эди. Шоу 15 ёшлиан боғлиб ер савдоси билан шўтуғланувчи мүассаваға ишта қиради. Бу ерда у камбағиллар ишайдиган маҳалалардан ижара ҳақи йиғувчи хизматини бажарди. 1876 йилдан Лондонға келди. Ҳаёт Шоу учун мағтаб ва-ифасини ўтади. У тинмай мутолава қилиши билан ўз билиминини кештайтирди ва 70-йилларининг охири ҳамда 80-йилларға бир нехта романиларни ёзди. Илтимойи мақсулати ушбу асарлар биллий жихатдан номүкамаллини вақилиан шўҳрат қозонмади («Номатгуб никоҳ», «Артистлар муҳаббати», «Кашел Байроннинг касби» ва бошқалар)

Шоуга драматик асарлари катта шuhrат келтирди. У Ибсен драматургиясининг асосий моҳиятини тартиб килди. Шоунинг Ибсен ижоди бўйича ўқитан матрузалари асосида «Ибсенизмнинг квинт-эссенцияси» (1891) асари дунёга келди. Ушбу китоб Шоу ижодининг дастурига айланди. «Ибсенизмнинг квинт-эссенцияси» ҳар қандай формуладан воз кечишир», дейди драматург. Ибсен фақат бизнингга кўрсатиб қолмайди, у бизни, ўзимизнинг ҳолатларимизда намоян этди. Унинг соҳна маҳрмонларидати ҳолат бунда ҳам рўй берди. Бунинг натижасида, Шоу преселлари Шекспир асаридан кўра кўпроқ тавсияр кўрсатди.

Шоунинг илтиз театрга киритган новаторлиги унинг янги типиди преса - интеллектуал драма яратили билан харақтерланди. Бу типдаги драмада интрига ва яқиний сюжет эмас, балки кескин мунозара асосий роль ўйнайди.

Шоунинг драматик фаолияти 1891 йилда Лондонда режиссёр Томас Грейд томонидан томошабинларни замонавий драматургия билан таништириш мақсадига ташки этилган «Мустиқли театр» билан боғлиқ. Ушбу театрга Ибсен, Чехов, Горький сингари драматургларини машхур асарлари сўхилалштирилди. Б.Шоу яратган дастлабги преселар «Ёқимсиз преселар» номи билан аталуви туркуми ташки этиди. Булга «Резанинг хужралари» (1892), «Сансоларлик» (1893), «Уоррен хонимнинг касби» (1893-94) преселари киряди. Уларда катта бойликка эга, тинч ҳаёт кечирувчи, сиртдан аяча инсофли ва салобатли кўрилса ҳам, ақлида бойлик тўйлашта хире кўйган, инсоний хис-тўйулардан маҳрум кишиларнинг типик образлари намоян бўлади.

«Уоррен хонимнинг касби» пресасида камбўтал кишиларнинг фожали ҳаётини аяланывий бойликка хире кўйган мулкдорларнинг ишларида очик кўрсатилади. Уоррен сообиқ фоҳиша бўлиб, ушбу «касби» орақати аячатиға бойлан аёл. У Европанинг катта шаҳарлари - Берлин, Брюссель, Будапештга хотин-қизлар сўғиландиган бир қанча махсус ўйлари бошқарди. Уоррен хоним ўз оналарининг қисметини ўзини раво кўрайди.

Оналарининг бири 12 сўтлаб иллаб, охир-оқибат, саломатлиги ёмонлашиб ҳаётдан кўз юмган бўлса, иккинчиси ҳам кичик чиновникка турмушта чиқарилтига қармай, муҳтожликка яшаб вафот этиди. Бундай ҳаёт Уоррен хонимни ўзига иш тўтишта, маънавий жижватган юзгубан кетишта мажбур этиди. У капиталист Крэфтс сармонига очилган ўйларида келадиган «даромад»дан фоза олиб, пулдор аёлга айланши ва жамиятнинг «обрули» кишиси бўлиб қолади.

Асардаги асосий конфликт - Уоррен хоним ва қизи Виви дунёқарашларидаги тўғнашувада намоян бўлади. Виви онадан четга яшаб наископни биттириб чиқад ва онкинши қабих иллвар билан бойлик ортиртганини билди. У ўйдан кетиб муставкал ҳаёт кечира болилади.

Б.Шоу Виви шахсиятида бузилиган жамиятта қарли турувчи қархмон образини яратди. Вивининг ўз қарашлари бор. У банкир Крэфтс сингари техникхўрлик билан ҳаёт кечирувчиларга шиботан нафақатсизир.

«Ёқимсиз преселар»да Шоунинг соҳна асарини ўқиниға муъкалланган пресга айлантврини тенденцияси кўзга тилина бошлайди. Асарга нафақат ҳолатни кўрсатуви, балки қархмонларга харақтеристика берувчи катта-катта режаркалар киритилади. Шоу преселарининг иккинчи туркуми «Ёқимтой преселар» бўлиб, улға «Курол ва инсон» (1894), «Кандида» (1895), «Тазтир биндаси» (1898) комедиялари киряди. Бу асарларда сатирик тасвир услуби ўзгаради. «Ёқимсиз преселар»да муаллиф нақимоний тузумнинг жирганч томонларини очти-ойдин тасвирланган ва биринчи навбатда ижтимоий муаммоларга мувожаат этган бўлса, «Ёқимтой преселар»да асосий эртиборни ақлоқий масаладарга қарайди.

«Курол ва инсон» пресасида уруш ҳақиқати сохта қарашлар, романтик ҳаёллар, шовинистларнинг тартиботлари тавсирлида илтиларда тўтиган урушқоқлик кайфиятлари таниғи қилинади.

1897-1899 йилларда 3 та пресадан иборат «Пуританбон преселар» яратили. Сўзбойида муаллиф туркумининг шундай

номданиш сабаблари ҳақида тўхтади. Бу тилдаги пьесалари билан Шоу асосий дивертти севги интрипаси ва шахватга қаратилган драмаларга қарши чиқади. У асло муҳаббатни қоралламайди. «Мен санъатга қаралда турганиман, ҳиссиётга хайрихоҳлик билан қарайман, бироқ, ҳар қандай ақлий феолизмга ва ҳақдорликнинг ҳиссий жазавата берлиши билан алмангирмоқни катта бағо, деб ҳисоблайман», дейди Шоу. Инсоннинг феолизм доираси, анъанавий бунра маъруфияти ақуда кенг, шунинг учун тор доирадаги ҳиссиётга берилиш ва севги эҳтирослари билан тегараланмаслик керак.

1914-1918 йиллари Шоу ижодига қаран-қаршиликлар, изланишлар дери бўлди. Бу йилларда у Фабиан тўқимоти, идеалистик фалсафасининг «ҳаёрий кутурат» концепцияси тарафдори бўлди. («Инсон ва қомли инсон» пьесаси, 1903) 1912 йилда яратилган «Питэянон» комедиясида Б.Шоу демократик қарашлари ўз ифодасини топди.

Биринчи жаҳон уруши даврида яратилган энг етув асар «Орақларни тилка-пора этувчи хондон» пьесаси бўлиб, у 1919 йилда нашр этилди. Асарда уруш арафасидаги Англия ҳаётининг кенг манзараси аке эътирлиди. Иккимой тангид пьесалда Англия элигилари вакиллари бўлган қаҳрамонлар руҳий олданини туюқур таҳлил қилиш билан уйғунлашиб кетташ. Собий денгизчи Шотландиянинг кема пазелида кўрилган уйи Англия жамиятининг рақиб сифатида тасвирланган бўлиб, бу уй, бўлиши мумкин бўлган хавф-хатарни кўчирган йўловчиларни ёлга солади.

Инсонлар ўртасида илонт йўқолган, барту бир-бирини алдаш билан овора. Иккинчидамаччилик ва сунъийлик: иллари бартуни бирдек ўраб олган: Элли Дэн севган китиси уни алдаб кетганига илонт ҳосил қилди ва ўзи ҳам Мененга турмушга чирман деб илонттиради, лекин вадаси устидан тикмайди. Мененни ўз дўсти ва халоскори, деб ҳисоблаб юрган Мадзини Дэннинг ҳам ҳафсаласи пар бўлади. Чунки Менен уни хонавайрон қилади. Ҳеч ким бир-бирга илонтмай қўйган. Ҳар бир инсон илонтда ёлти.

Пьесалда аниқ сюжет чизиги кўча ташлашмайди. Муаллифни асосан қаҳрамонларнинг қайфияти, итроф-оламини қандай рабул қилишлари қизиқтиради. Уларда аниқ бир мақсад, ҳарикат ва, энг асосийси, идеянинг ўзи йўқ. Шунинг учун асар финали ҳам рақибий ҳарикатга эга: уруш болланди, душман самозетлари бомба ташламоқда, қанган Шотланд хондонининг аъзолари учувчиларни жалб қилиш мақсадида барту хонавардани тироқларни ёғиб қўйишди. Эллининг «Бу уйга ўт қўйиш!» деган хитоби қалблари мақруҳ қилишлар билан тўла хондонларга илонтмомат қилувчи барту инсонларга тегинилди.

20-30-йилларда яратилган асарлар орасида «Алтиё Жашна» (1923), «Олма ортилган арван» (1929), «Атчик, лекин ҳақиқат» (1932) пьесалари алоҳида ўрни тутайди. «Алтиё Жашна»да драматург ўз олдига ҳақ хоҳиш-иродасини муқассамагилтирган иккбий қаҳрамон образини яратилиши мақсад қилиб қўйди. Французчаирини эллий қаҳрамони олдий дехқон қизи Жашна К.Ари образида ҳақе ҳулторлиши ва кутурати муқассамагилтирилган. Пьесалда миллий қаҳрамоннинг ҳақиқий фозжеси - аввалги ҳамқорлари томонидан унутилиши ва ёлти қолиши катта маҳорат билан тасвирланган.

Б.Шоу мумкин театр анъаналарини бойитган новатор сифатида адабиёт тарихидан жой олди.

ГЕРБЕРТ УЭЛЛС (1866 - 1946)

Герберт Уэллс иккимой-фалсафий фантастиканинг моҳир ялениш санъатчи. У адабиёт тарихида иккимой-фантастик роман жанрининг асосий сифатида кирган.

Уэллс ижодиёти марказий мумо - техник прогресснинг инсонлар ҳаётига кўрсетиши мумоли бўлган таъсири. У синфий қуран ва илтилобий ривожланиши қарини чиғди ҳақда жамият ҳаётининг асосий йўналтирувчи қучи сифатида иллий-техник соҳа эленишларини таи олди.

Уэлс Лондондан уяча узок бўлмишан Бромли шаҳарчасида борбон оиласида дунёга келди. 13 ёшидан бошлаб меҳнат фаолиятини бошлаган Уэлс бир қанча ишларида ўзини синовга кўрди. У жуда иштигорли бўлиб, табиий фанлар бўйича ўқитувчилар тайёрлайдиган ўқув курсига киради. Бу ерда таниқли биолог, Даринининг кўюши Томас Хакслининг назарига тушади. Кейинчалик университетга ўқишга кираиб Т.Хаксли бошчилигидаги лабораторияда ишлайди.

Герберт Уэлс том маълумоти олим ва ёзувчи эди. Унинг дастлабки китоби биологияга оид дарсликдан иборат.

Уэлс бадиий ижодига икки хил йўналишдаги асарларни кўриш мумкин: илмий-фантастик романлар ҳамда иқтимоий-маиший романилар. Ёзувчи илмий-фантастик асарлари билан машҳурдир. Булар «Вагт машиниси» (1895), «Доктор Моронинг орош» (1896), «Кўзга кўринмас одам» (1897), «Дуёнинг кураши» (1898), «Ухлиб ётган ячон уйчоғиди» (1899), «Ойдаги биринчи одамлар» (1901), «Хавофати кураш» (1908) ва бошқалар. Уэлс ўз асарларида, жойида, ҳақиқий илмий янгиликлар ва гипотезаларга тавноб яратди. У тасвирлаган нарсалар кейинчалик ҳаётага ўз неботини топди. Бу, айниқса, ҳарбий техника соҳасида кўзга ташланмади.

Уэлс илмий-фантастик асарларининг ўзига хос жиҳати уларнинг иқтимоий муаммоларни тасвирлашга йўналтирилганидир. Ушбу асарлар кўп ҳолларда илмий аҳамиятини йўқотиб иқтимоий уюшма ёки савромга айланган. Бунадай ҳолат Уэлсга сезилми ёзувчиси Ж.Свифтга яқинлаштирди. Уэлснинг илмий-фантастик романиларида фан-техника соҳасидаги илррик ихтиролар, табиатни одам иродасига бўйсундириш имкониятлари ҳақида фикр юритилган.

«Вагт машиниси» романида ноёб илмий ихтиро - вагт бўйича ҳаракатланувчи машина манзуси инсоният учун ҳалокатли бўлган синфий кураш мавзуси билан уйғунлашиб кетган. Сайёҳ ўзи ихтиро этган машинасида бир даққига мобайнида 802.701 йилга бориб қолади. У гўзал шаҳарларда, эскирийб табиат қўйнига

баркамол одамлар янаса керак, деб ўйлайди. Лекин манзара бошқача бўлиб чىқячи. Ярим ҳароба саройларда турарчи элгойларни кўради. Бу заиф, лекин чиройли одамлар табиат бағрида эркин яшайдилар. Меҳнатсиз ва иқтимоий фаолиятсиз ҳаёт кечиринг уларни шундай ачинариш аҳволга солиб қўйган.

«Доктор Моронинг орош»да одамлар таъқибидан қочиб, инсон зоти яшамайтигани оролга бориб қолган доктор Моро ўша ерда ҳайвонлар устида жарроҳлик тажрибасини янком эгитиб, чўча, похли мол ва бошқа ҳайвонларни одамсимон маҳлуфларга айлантиради. Моро «қудратли шах» сифатида бир томондан, ўзини тобе кидасларни юзга келтирининг истёса, яқинчи томондан, душман ҳисобланган инсонлардан қасос олмиш мақсадида, умуман, умурга қарши кўюл нардиия яратди. Демак, олми назаридан одамларга фойда келтиришни кўзлаган илмий тажриба гойиб бўлади ва унинг ўзи савгойи кишига айланади. Доктор яратган ородати дунё иштироболмас ва даҳшатлидир. Йилкасида баҳсиз яшаган олми охирида ўша ерда вафот этади.

«Кўзга кўринмас одам» фантастик романининг қаҳрамони ёш физик олим Гриффин кўп машаққатли меҳнат ва изланишлардан сўнг нарсаларни рингсизлаштириш оққати одадши «кўринмас» ҳолга айлантириш сирини оқадди. Бу ихтиросини ўзига синов, ҳеч қишга кўринмайдиган тўсга кириб олган Гриффин бошқалар устидан ҳумронлик қилгани куч-қудратига эга бўлади. Охири оқибат, манманлик ва икки-ёлмазлик уни фожияли ўлимга маҳкум этади.

ГРЭМ ГРИНН

Грэм Грин XX аср Англия адоёбётининг кўзга кўрилган вакилларидаш бири ҳисобланади.

1948 йида нашр этилган «Моҳият» романи Гриннинг машҳур асарларидан бири саналади. Романда инсон қилмишларининг мақсади, ҳаёт мазмунни ҳамда инсонни бошқа кишилар таъқирга учун жиноб бериш ҳуқуқи сангари муаллиф

асарларига хос муаммолар кўйилган. Асар юқеълари Англиянинг Африкадаги колонияларидан бирида бўлиб ўтади. Романидаги марказий фигура - полиция комиссари Скэбинн кишилар «ҳақуғи Скоби» деб аташади. Ушбу катъий тартибга ва ҳақуғийликка риоя этиб яшовчи инсон аста-секин маънавий таназзулга юз тутиши. Скоби эътиқод кўйган черков қонунийлари ва виждон алри ўрасидати элдилетлар ўз ечимини топмайдди ва қаҳрамон ўз жонига қасд қилади.

Г.Грин ўзининг «Ўз одамликиз Гамнада» (1958), «Комедиантлар» (1966), «Хотам билан сасҳат» (1969), «Фахрий қонсул» (1973), «Жеңсезлик доктор Финшер» (1980) ситлари романилари билан Англия адабиёти ривожига сезиларли хисса қўйди.

Грин ижодида ахтоқ муаммолари муҳим ўрин тутгани, айниқса, сўнгги асарларида китобхон ижтимоий ахтоқ масалалари билан тўқнаш келади. Фақатгина ўзи ва виждони (ёки Тангри) олдда эмас, балки инсонлар, бутун башарият олдига мистутлик тоқси тарихий ўғаринилар даврика япаташ Гринни ижтимоий ва сибсий муаммоларни ҳал этишга ундайдди. Ёзувчи ҳаётининг сўнгги йилларини анфия билан курашиниша, ўзини жижжикч күбесасини фош этишга бахшилмади.

Гриннинг кўшлаб асарларида хос бўлган пессимистик руҳ дунёдаги ёмонликларни енгиб бўлмаганига, инсоннинг ёлғизлигига, жамият томонидан ўрнатилган тартибларнинг қатъиксон эканлиги ҳақидати дунёсарафининг таяқсирдиш. Ёзувчи ижодига хос хуусоилатлардан шва бири таъсирдати қисқалиғини чуқур маъмулий таъкишти билан кўшилги кетилишидир. Дилалот ва таъсирдати таъкишти кўшилги маълумиф айтиш улдурмаган фикрларни ифодалайди. Балкан Грин асарларидаги ҳар бир детал, сўз, либора юқеълар замрида яширилган моҳиятни аниқлаб етишга, персонажадариниш ички дунёсини очиб бериниша хизмат қилади. Бир қараида муҳим бўлиб туюлмайдиган чизиллар орақати ёзувчи инсонлар ва улариниш ўзаро алоқаларидаги мураккабликларни очиб бериниша ҳаракат қилади.

УИЛЬЯМ ГОЛДИНГ (1911 йилда туғилган)

Уильям Голдинг экзистенциализм йўналишида июнд этган катта истеъод соҳибларидан бири саналади. Муаллиф ўз асарларини, нақл ёки миф деб етган. Унинг асарларини манзу, ҳатто Уйвол қилиш оҳанги билан бир-бирига ўхшамайдиган маъноий нақл ёки фелсафий масалалар тўқнашга қиселаш мумкин. Иккинчи жаҳон ўруши даврида флотда хизмат қилган Голдинг фашистларнинг ваҳшийликлари билан бир неча бор тўқнаш келган.

Голдинг ижодига хос мотив ўзини манжуур бўлиб кетган дегтаъки асари - «Чивинлар хукмтори» (1954) дебё тўда намосён бўлди. Кўтлаб адабиётшунослар ва муаллифининг ўзи томонидан фелсафий нақл, маънос деб баҳодланган ушбу асарни нақли ҳил планда таъкиш этиш мумкин. Биринчиси - маънавий планд бўлиб, «Чивинлар хукмтори» кема ҳалокати туфайли океан ўртасидати оролга тушиб қотган англиялик ўсмирлар ҳайида ҳиноя қилади. Ородлати широт, оқшик ўқувчиларда қонхўрлик, ваҳшийлик, ҳатто саллам сингари жижжиклар «уйқонилиш» саёбаб бўлади.

Ўсмирлар Ралф неқли йилит бончилигида ўинга хос жамият барпо этишади. Бироқ ородла ўрнатилган демократия узоққа бармайди. Хулбон ва наҳший Йек бончилигидаги шайка тартиб-итизомга бўй, имайди. Террор ва куъ ишлатиш олдний месёрта айбанади. Эўравонлар туруҳи «жамият»нинг энг ақлди йилитларидан бўлган Хроуша ва Саймонни ўлдирлишади ҳайида Ралфининг ҳам «изига тушадилар».

Фелсафий умулмашима асариниш иккинчи планини таъкиви этади. Голдингти инсониятнинг тарихий йўли, олам таъдирди, шакс ва жамият муносабатлари, инсон табиъатининг салбий кўринишлари, ёш авлод табиъиси сингари муаммоларини ечимли қисилтиради. Ёзувчи энг хавфли манжуудот - инсон табиъатининг ўинга ҳосилқларини синчовезлик билан таъкиш этади. Шакс ва жамиятнинг ўзаро алоқаларини Голдинг ижтимоий планда эмас,

Балки психий-психология жикатдан ұрандади. У жамияттинг инсонга таъсирин эмес, аксинча, инсон табиати у аретган жамият мавзени белгилаб берилини кайт этеди. «Чивинлар хукмдори» XIX-XX аср биринчи ирмида Карб адабиятта аретилган кўлаб саяхат ва «робинзонлада» услубийет асарларга ирофия сифатта дунета келди. Роман хайида муаллиф шундай дейди: «Чивинлар хукмдори»ни урушдан сўнг барча нацист эмаслиги учун тынрига шукур айтаётган даврда ёзилги Уэм учун мақсада мувофиқ деб хисобаладим. Хар бир киши напист бўлиши муамени деган хулосага келушга қатар кўп нарсага кўришга ва фикрлашга ултурум... Англиялик болаларни тасвирлар жавман, Уэмча: «Кўринилар. Буцай воқеа сиз билан ҳам содир бўлиши мумкин» дейди.

Умуман, асар фаваитгина инсонга яширивиб ётган ва тутилиши муамени бўлган ёвузликлар хайидатина эмес, балки ишон ўни ёвузликни енгиши муамкилиги хайидатидир.

Шунишдек, Голдингнинг «Меросхўраи» (1955), «Шинль» (1964), «Премияда» (1967), «Шоҳ Чаён» (1970), «Лентиз сафары улўзлари» (1981) сингари асарлари ҳам машхўрдир.

АҚШ ВА ЛОТИН АМЕРИКАСИ АДАБИЁТИ

XX аср Америка адабияти бой, рап-барап, шу билан бирга, индиятги ва мураккабдир.

Дунёдаги энг ёш адабиятлардан бўлган АҚШ адабиятининг тарихи 400 йилдан ошмайди. Ушбу ҳолат АҚШ адабиятини ўзига хос тарзда ривожланишга таъсирини ўтказди. Европа адабиятта ишобатан XIX асрда анча орьада қолиш ва XX асрда жадавт «урьада ривожланиш, романтизм мактабининг анча кеч ривож толиши ва реализминг жадавт ривожланиши Америка адабиятшавитина хос хусусиятлардир.

XIX аср охири ва XX аср болиядаги таинийий реализм йўналишида Герберт Спенсер фаваитфий вараиларининг таъсирини сезиларли эвалиги кўзга ташланиди. Спенсер эволюционизмининг таъсирини Т.Драйсернинг «Истак трилогияси» ва Ж.Доннинг бир қатга асарларида ўз аксини толтиди.

XX аср биринчи ярми адабиятида Жон Дос Пассос (1896-1970) ижоди ўзига хос яшгилик сифатта тэн олинди. Адионинг 1925 йилда напир қилинган «Манхэттен» романи ўз даврида бизниг бахс ва мунозаварларга сазаб бўлди. Дос Пассос «Йўқолишга аялоқ» вакилларининг энг ёрун намойишларидан бири деб аталиши халга «Манхэттен» романи жанридаги яшгилик деб баҳодланиши америкалик адиб ижодида берилган коксак баҳодир. Ўз даврида Сартр Дос Пассосни «замонанинг буюк ижодкори» деб атагани бўлса, В.Брехт униги китобларида «яниги реализм» тинганаши акс этганлигини кайт этган эди. «Манхэттен» композицион жикутдан роман-монтаж, ланҳадлар тизими, деб аталиши муамени бўлса-да, асардаги барча нарса катта наухар хавоси, нафаси ва хайитини етказиб берилига хизмат қилади. Дос Пассос кўтлатган ўзига хос услуб кейинчалик нафақат АҚШ, балки Евро адабиятшавитина навом эттирилди ва бойитилди.

50-йиллар АҚШ ҳаётидаги сиёсий вазият, реакция, маккарлизмнинг¹ кучайиши маъна шу давр маънавий ҳаётига ҳам ўз таъсирини ўтказди. 50-йиллар америкаликлар учун қайсидаир маънада «уқунит», ингилистика кайфият, ўзаро нишончилик дари бўлди дейиш мумкин.

Иккинчи Жаҳон уруши адабиётда янаодлар алмаппининини ҳам ўз таъсирини ўтказди. Ўз ижоди билан 20-30 йиллар адабиётда шухрат қозongan барча иккелорлар ҳам урушдан кейинги ингилистан ижтимоий-маданий муҳитда тўлақонли феолиит кўрвата олмалилар. Т.Вулф ва Ф.С.Филдкералди уруши арафасида вафот этган бўлсалар, Дюс Пасос, Э.Колдүм катта адабиётдан четландилар. Лекин У.Фолкнер, Э.Хемпшудай, Ж.Стейнбеклар ижоди 50-йилларга келиб ўзининг юксак порожасига кўтарилди. Ўшбу адибларнинг асарлари мос ҳолда 1950, 1954 ва 1962 йиллари Нобел мувофотида зотинг деб тоинди. Уларнинг сўян миллионлаб кинилар учун маънавий куч эканлигини аниқлаш бадий ижодга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Уларнинг асарларида публицистика асосий ўрин эгаллиги бошланди. Бадий ижодга дуненинг адабий муаммолари хавида фалсафий умумлашмаллар, мушоҳадалар катта роль ўйнай бошлани баробарида набу ва шартлилик унсурлардан кент фойдаланиши кўзга ташланди.

Урушдан кейинги йилларда Америка эбеллилари орасида неофрейдистик назария (масалан, австриялик психикатр В.Рейх қарашлари) катта таъсир кўчига айланди. Психонализ ҳаётнинг «отради пуўтагалари»дан халос бўлиш манбаъларидан бири сифатида тарғиб қилинди. Экзистенциализм коллари америкача пезижда ривожланди. Америка маданиятида яналдан индивидуализмга руҳ устивор бўлганини сабабли экзистенциализм учун етарли асос яратилган. Шундай бўлса-да, 50-йилларда Европа экзистенциализми вакилларининг асосий асарлари АҚШда напир этилди. Умуман, экзистенциализм назарияси АҚШда муҳим

ориентация қоллар билан бойитилмагани бўлса-да, унинг маданий ҳаётга таъсири катта бўлди. Кўнлаб ёзувчиларнинг асарларида экзистенциалистик мотивларнинг пайдо бўлиши ана шу ҳолат билан белгиланади.

XX асрнинг иккинчи ярми адабиёти турли йўналиш ва кўнлаб янги номлар билан бойлди. Жек Керуак, Жером Давид Сэлинджер, Жон Чинер, Жон Аптайк, Южин О'Нил, Уильям Стайрон, Трумен Капота номлари АҚШдан ташқарида ҳам маълум ва машҳурдир.

Жон Стейнбекнинг (1902-1968) сўнги бадий асари «Ташинишларимиз қилиш» романида (1961) инсон маънавий олами муаммолари таъдиги этилди. Нью-Бейтаун деб ятгалувчи чекки пахарчининг кекса фуқароси Итен Хоули олам ва ўз қалбидиги таваззул ҳолатларни хис қили бошлайди. Тиниқи томондан у инсофли бўлиб туғулса-да, руҳан бўтуқлай ўзгара бошлайди: давтаввал ҳаётни режаларида «моҳир» кинолтичига айланади. Тақдир тақозоси билан унинг бахтни ўмарини ҳақидати режаси амалга ошмай қолади. Лекин Хоули ўзи эришмоқчи бўлган бойликка бошқача воситалар орқали (якети-якети билан қаллоблик қилиб, якети-якети билан ўз дўстини сотиб) эришди. Ёши бир жойга бориб қолганда маънавий тубанлигини аниқлаб етган қарҳамон ўзини ўқшрмоқчи бўлади. Сўнги дақиқалардагица физандилари учун, уларга ўз қалбидиги зауллик тафтини инъом этиш учун янашга қарор қилади.

1922-1969 йиллар оралиғида янаб иккол етган истеъдодли адиб Жек Керуак ҳаётини даярлавак «исёнчилар қироли» сифатида машҳур эди. Унинг иккол учун автобиографияси асосий материал бўлиб хизмат қилди. Керуакнинг «Йўлда» романи АҚШ адабиётда исёнчилик манифести сифатида тан олинган. Адабиёт тарихида ўзига хос услубнинг икколкори сифатида қолиши орзу қилган адиб услуби сюрреалистларнинг ёзув техникасини ёрм солади. «Йўлда» романининг кўнлабмаси 30 метрлик қогоз ўрмалга ёзув машинасида ёзилган 120 минг сўза оқимидан иборат. Тиниши белгиларидан фақатгина тире қўлланилган ҳолос. Керуак

¹ 50 йилларда «американизмнинг» феолиит бўлиши таъдиги яқинли инконицисининг ташиббўчиси севитор Жо Миннеготи номи билан болинди.

агланавий мангикий твизини четлаб ўтми орусги инсонди яширинга ижодий куя минбаъга йўл олиш мўмкин деб ҳисоблаган.

XX аср иккинчи ирми адабиётида ўзига хос йўналиш - «Нью-Йорк мактаби» деб аталувчи ижодкорлар гуруҳи пайдо бўлди. «Нью-Йорк» журнали теавратда тўнланган ёзувчилар ўз олтиларига ўрта ҳол америкаликнича ташқи ва ички дунёсини талқин этишни миссал қилиб олган эдилар. Ассей эътиборини машиий-ахлоқий масалаларга, чуқур психологияк таҳлилга қаратган ушбу гуруҳнинг Ж.Сэллинжер, Ж.Чивер, Ж.Алдэйр сингари вакиллари ижодига машиийчиликдан замонанинг жиддий муаммоларини қаламга олиш, типологияк уҳушламалар чиқариши кўзга ташлана бошлди. Хусусан, урушдан кейинги АҚШ адабиётинини кўзга кўринган вакилларидан ҳисобланган Жон Алдэйк (1932й. тутилган) қахрамонлари учун бир маромадани сокин олгавий-машиий ҳолат старги эмасдек кўринди. Уларнинг кўпчилиги ўзларидан қановатланмайдилар, яъни йўл бошида туриб, маълум бир тўхтамага келишга иккиланмади. Алдэйкнинг ўзи ижоди ҳақида шундай дейди: «Менинг асарларим «ҳа, бироқ...» деб сўзлайди. Шахс деб тан олганиш, менинг назаримда, доимо беҳаловат ва дислектик ҳолатда бўлди демаяқлар. Ўзидан қановатланувчи шахс - шахс эмас».

Замонавий Америка драмасынинг отаси ҳисобланган Южин О'Нил (1888-1953) пьесалари фагафий йўналишда бўлиб, XX аср иккинчи ярмадани драматургиянинг ривожланишга катта таъсир ўтказди. Артур Меллер, Теннеси Уильямс сингари драматурглар, У.К.Уильямс, К.Сендберг, А.Гинзберг сингари шопр-реформаторлар АҚШ адабиёти тарраҳиётига катта ҳисса қўшилдилар.

XX аср Лотин Америкаси мамлакатлари адабиёти ҳам ўзига хос тарзди ривожланди. 20-40 йиллар адабиётда реализм алчаниялари кенг омдалаши. Колумбиялик Х.Э.Риверанинг «Ирдоб» (1925), эквадорлик Х.Насанинг «Уасипуто» (1934), Венесуэалик Р.Гальеттсанинг «Дошя Барбара» (1929)

романлари машҳур бўлиб келди. 20-йиллари истеъдодли чилилик шопра Габриела Мистраль номи адабиёт оламини кириб келди. Ўз шеърларида деҳшон ва ҳунармандлар, тўқувчи ва ўрмончиларни кўйлаган шопра 1945 йили адабиёт соҳасидани Нобель мукофотиға сазодор бўлди.

Лотин Америкаси адабиёти доимо ривожланиш, кезганиш йўлидан борди. У маълум бир жағрда Европа адабиёти алчаниялари таъсиридан ҳам боёбахра воқмади. Лекин Лотин Америкаси адабиёти номоёндалари асарларига миллий рух, фольклор манбаълари, ҳар бир ижодкорнинг шидивидуал услубига хос равнишда қайта ишлаган, сайқалланган эртак, афсона ухсурлари кенг ўрни эгалдай бошлди. Бу ерди Лотин Америкаси адабиётига катта таъсир ўтказган яъки муҳим маба - Африкадан олиб келинган кул негрларнинг адибий мероси (кубилик Н.Гинчен, бразилилик Жорже Амаду, пуэрторикалик Малуэль дель Кабарал ижодига ёрқин намоён бўлган) ҳамда ҳиндларнинг қадим маданият алчаниялари (Х.Э.Риверанинг «Ирдоб» романида, О.Лиролги, А.Варела асарларда) ҳақида билиш тозим бўлди.

Аргентина, Чили, Бразилия сингари мамлакатларда йирик шаҳарларнинг пайдо бўлиши, сапоатнинг ривожланиши натижасида ушбу мамлакатлар адабиётига урбанистик элементлар муҳим роль ўйнай бошлди. Лотин Америкасидаги синфий, миллий-озодлик кураш ушбу китға адабиётини 20-40-йиллардан бошланб иктымолый харақтер касб этилиши бептлаб берди.

Иккинчи дўҳон урушидан кейинги даврда жанубий америкаликларда башиарилт таъдири, дунё маданияти учун масъуллик ҳисси янада кўкори дуньякага кўтарилди. Ушбу вазият синпат ва маданиятға ҳам ўз аксини толдди. 50-90-йиллар Лотин Америкаси насри Астурияс, Каринетьер, Рульфо, Фуалтес, Арсодас, Варгас Льоса, Гарсия Маркес, Кортасар, Пиоло Кооло номларни билан ўзиний боғлиқдир. Кўп йиллар давомида ҳукм сурган натиивистик насрга хос ухсурлар - маҳаллий муаммолардан четта чирмаслик, этнографиязм, фалтография, баёнчилик ва публицистикага мойилликлан воз кечаш бирданга рўй бермади.

алабаста. Аста-секин Лотин Америкаси адабиярининг иккынчи ютуғулари ҳақида Европа, АҚШ адабиётшунослари ўз фикрларини билдира бошладилар. 1967 йили адабиёт соҳасида Нобель мукофотига сазовор бўлган Мигель Анхель Астуриас (1899-1974) Гватемала адабиётини дунё миқёсига олиб чиқди. Унинг Лотин Америкаси насафда янги даврини бошлаб берган «Жаноб Президент» романи кўп йил аввал бошланган бўлишига қараман, фақатгина 1946 йили нашр этилди. Ҳеч қандай исомга эжабо Президент нафақат Гватемаланинг собиқ диктатори, балки Лотин Америкаси диктаторларининг рамзий образи саналади.

Яна бир таниқли адиб Агехо Карпантьер (1904-1980) романиларидати воқеалар турли тарихий даврларда нафақат Лотин Америкаси, балки Европада ҳам бўлиб ўтди. Кубаник адибининг «Йўқолишган излар», «Матрифатпарварлик асри», «Барокко коницерти» синтаври асарларидати фақат Карпантьерга хос ўзгача услуб ёрдин намоён бўлади (эпитет, анимовичи, муфассал тасвирларга бой бўлган мураккаб гап қурилишларидан кели фойдаланиш). Астуриас ва Карпантьер XX аср иккинчи ярми Лотин Америкаси адабиётидати ўзига хос оқим - «мифтуликкор реализм» нинг даргагаридан ҳисобланади. «Мифтуликкор реализм» учун бой мифология мерос, ўзига хос табиийлигини сақлаб қолган табиат манзаралари тасвир объекти бўлиб хизмат қилди. Шу ўринда ҳар икки адиб ҳам ҳаётининг маълум бир ёсимини Европада ўтказгани, у ердаги турли адабий йўналишлар, хусусан сюрреализм тасвирдан бебоҳра қолганини ҳам талқидлаш лозим бўлади.

Бразилиянинг адиб Паоло Коэлонинг (1944 йилда тутилган) 1990 йилда нашр этилган «Алхимейтар» романи ҳозиргача дунёнинг 120 га яқин мамлакатига чоғ этилди. Романда инсоннинг умри мобайнида амалга ошириладиган ишлари нималардан иборат, ўз тақдирини йўлидан бориб, кўнглидати оруз-умилларини амалга ошириш учун зарур нарсани нима деган маъмуван фалсафий, моҳилтан аса оддий инсоний масалалар ҳақида фикр юритилади. Бош қаҳармонини 16-17 ёшлардати чуқон йилитт бўлган ушбу асарда

реализм, саргузалит, мистика, дегектив ва дилдактика анъаналари ўйғулашиб кетган.

Лотин Америкаси адабиётиде олтиншинчи йилларда сотир бўлган кучли «поргилаш» (унинг туб моҳияти танғилчулар томонидан туринча баҳодланмоқда)нинг акс-садоси дунёдаги барча адабиётларда ўз аксини топди.

Умуман, XX аср охирига келиб Лотин Америкаси адабиёти бетавқорлиги ва ўзига хослиги билан жаҳон адабий жағраёнининг муҳим бир бўлагига айланди.

ЖЕК ЛОНДОН

(1876-1916)

Жек Лондон Америка демократик адабиётининг йилрик вақили бўлиб, ўзининг ёсиқа - 18 йиллик ижодий филолияти давомида 50 га яқин китоб ёзиб қолдири.

Жек Лондон Калифорния штатининг Сан-Франциско шаҳрида камбалиг фермер оиласида туғилди. У болалик чоғларидеў ҳаётиниг ҳамма отир машаққатларини бошдан кечиради - ўп ёнидан кўчаларда газета сотади. Жек ўсиар ёшита еттич, консерва фабрикасида 12-14 соғлаб ишлайди. Вунгай иш уни, нуҳҳакис, ҳолдан тойдиради. Жек устрица баглигини ишринча оқлаш билан ҳам шуғулланади. Метроос бўлиб Уок Шарқа катнайдди, бир неча муддат электростанцияда ўт ёқувчилик қилди. Кўп ўтмай ишсиз қолиб, мамлакат бўйлаб кезиб чиқади.

Жек Лондон 1895 йилда социализмт ишчи партиясига аъзо бўлиб киради ва унинг таъвикоғ-тариботчилик филолияти бошланади. 1896 йилда ёзувчиликка берилиб, у ўз кучини турини жаңрларда синаб кўради. Университетга кириб бир йил ўқийди, иқтисодий аҳволи ўқинини ташлаб кетишлия (1897) мажбур этади. Кир ювини корхонасига ишчи қирганида отир меҳнат унинг тинкисини кўрилади. Шундан сўнг у олтин қони топиладиган Аляскада ишлаб, катта ҳаётини тажриба орттириб қайтади.

Жек Лондоннинг иккчи шундай отир паролтга бошланади. 1899 йилда Америка журуналларида Шимол хаетидан олиб эзилган «Йўлдошлар шарфи учун», «Оқ сукунат», «Бўривачча», «Бирё миль нарида» ва бошга хикоялари найго бўлади. «Оталар худоси» (1901), «Солуқ болалари» (1902) хикоялар тушгани ёзувчида катта шухрат келтиради.

«ШИМОЛ ХИКОЯЛАРИ». Жек Лондоннинг хаети кичка, лекин иккчи сермахсулдулр. У жуда кўп хикоя, кичка, очерк, преса ва романилар яратган. Хикояларининг аксарияти ўзоқ Шимолдаги машаққатли турмушта баъишланган. Мангу солуқ ва Оқ сукунат ўзгаларидан отир хает романига кяхрамонларини тасвирлашга материал бўлиб хизмет этади. Жамият илгитларидан узокдаги бу ерларда хакисий инсонийлик синодан ўтади. эгоистия ингитишлар шахси қандай ахволга олиб бориши мумкинлиги ўзининг реал ифодасини тотади.

Шимол хакидати хикояларининг персонажлари турли тоифа кешиларидир. Улар орасида олгини изловчилар ва овчилар, сайёҳлар, аялпторист ва бошқалар бор. Шимол мухити одамларга тавсир этмай қолмайди. Масалан, «Йис-Ук» хикоясида Бошир чекка ерга бориб қолиб, ўни ерди беш йил яшайди. Меҳнат уни илқоялик ва энгил-елини харакатлардан кутқаради ва анда у хакисий инсон бўлиб етишди.

«Смог белля» хикоясининг кяхрамони Шимолга борган, отир меҳнат туфайли ўзариб, жасур кинига айланади.

Инсонлар аркинликке ингитилдилар, ўз инсоний иш бурч ва ишларини қийин шароитда синая кўрадилар ва тобланидилар. Улар отир ахволда қолганларидан ҳам одамийликни йўқотмайдилар. Лондоннинг шу тилдаги кяхрамоналари Мазон, Кид, Чарли, Пасук ва болкаларидир.

«Оқ сукунат» хикоясида руҳини кучли, олиёиканоб кишилар Шимолнинг отир шароити фонига берилган. Қарагай йилгилиб Мазон устга тушган ва уни мажасулаган. Каттиг азоб ичидан қолган Мазон дўстидан ўзини отиб ўлдирлишни сўрайди, вафодор хотини хинаду аёл Руфи ахволдан хабар олиб турлишини илгитмос

қилади. Шерти Мазмут Кид уни кутқариб олиб келиши иложини томоглимай, Мазоннинг илгитмосини бажаради. Сўйра Кид ҳамма ёғни қоплаб ётган ошноё қор бўйлигида йўзини давом еттиради. У кучли бўрон, сув тўлқинлари, зилзила дахшатлари олдида ҳам кўрсувга тушмайди. Ўшандай шароитни яхши билгидиган тасвирлади ва мард кишилар оё сукунат хукмронлигини ҳам ўзларида буйсундирувчи жасур одамларидир. Улурман, Ж.Лондоннинг дерида барча хикояларидан манайқатини, отир ва хал қилувчи вазиятларда инсон ўзи - вилқоши билан яккама-икка қолади. Унинг твобитлиги ва сама, юзакки жиҳатлар текиниб, хакисий маънавий кифраси синодан ўтади.

Ёзувчининг «Хаетга мухаббат» хикоясида ҳам инсоннинг хаетга бўлган зўр ингитлиши кўрсатилган. Асар кяхрамони узоқ йўл босиб, оқ қолиб тинкаси кўрийдн. Эмакдаб ва судралиб олчи қараб харакат қилади. Унинг бутун кўз-обасари қонаб, моматалдоғ бўлиб кетган. У билан ёнма-ён оқ бўри ҳам бормоқда. Улардан бири кешилчосини, еб омон қолишга ингитлади. Ниҳоят, олдам бутун кучи ва иродасини тўтдаб, ёнига судралиб келган ва уни ейишга уринаётган бўрининг бўйинига тилшарини ботириб, қонини сўриб жолдилади. Муъкал қилган ери - Юкон портига етиб боради. Шундай қилиб, инсон солукни ҳам, олчикни ҳам, бўрини ҳам етлади. Хает ўлмашан устун чийиб, кишининг яшашга бўлган мухаббати гялаба қилади.

«Аёлиниг жасорати» хикоясида нагр аёлининг илгитлиги, латифати ва галмухур инсон екаши чуқур салминийлик билан тилга олинади. Пасукунини ўз эрига селдоқати зўр. Аёлининг эри Ситки Чарли - мард киши. У Шимолнинг белоён қор тепаликларидан юриб ўтиб, муҳим топшириқини дегиза киритишга етказлиши керек. Шунинг учун Пасук эрига ёрдан берлиш ташвиши билан манайди. У ўзи ейдиган оз илқоядаги озиқ-овиқтининг бир қисминини йилгиб боради ва узоқ йўлга чиққан эрига боради. Ўзи жа оқ қолиб нафот этади.

Шимол романигиваси билан бир каторда хайвонлар хаети тасвири ҳам Жек Лондон иккчиде алоҳида ўрин эгаллайди.

Масдан «Оқ тиш» (1906) рисолига ёзуви хайвонларнинг харақети ва психологиясини моҳирона кўрсатган. Асарда бўрининг тарихи ҳикоя қилинади. Овчи ҳилии Кўрпанг Кўлдўз ўрмошга кичик бўри боғасини ушлаб, кулбастига олиб кетгани ва унга «Оқ тиш» деб ном қўйди. У ота қонига тортиб, ўрмонга бўринлар орасига қочиб кетди. Бироқ бундай ҳол хўжайинни Кууранг Кўндўзининг тақирлиги олдида кучсиз бўлиб тугати ва қайтди. У кўрғиб-писиб овчи томон суғурасиб кетгани ва унинг оёғи тагига ётгани, яъни ўз истаги билан бўйсунди. Лекин у жазолаштирдан кўрсади. Овчинини кўли юзқорига кўтарилади-ку, ammo урмайди, аксинча, еб турган дўлтининг ирдани унга уқтади. Оқ тиш уни эҳтиёткорлик билан оғаш ва ея бошлайди. Бу вақтга хўжайин унинг ёнига бошига итларни яқинлаштирмайди. Энди Оқ тиш совуқ ва қоронги ўрмон пичида эмас, балки овчилар орасига, иссиқ, гўлхан ёнида янажаганини билди. Шундай қилиб, у энди одамга ўз хоҳиши билан тобе бўлиб қолади.

«Оқ тиш» рисолида муаллифнинг кўзатишлари сезилар хайвоннинг идрок қилиши орқали кўрсатилади. Оқ тиш йиртқич хайвонлар дунёсидан инсонлар орасига тушиб қоғар экан, одамлар жамиятининг ҳам пифрелекчилигини билди. Қанчалкизмдеги инҳийларча муносабат хайвонлар дунёсига ҳам олиб киради. Бу нарсани янги хўжайин Салтинг Оқ тишга писбатан ёзувларга муносабатда отиқ кўриш мумкин. Салт образиде эўравонликка асосланган кўпол куч, қанчалкистик жамият қабохатларини ўнда мужасемлаштирган шахс қораланади. Инженер Скотт эжа, хайвонларга азоб берувчи шахслардан нафратланади. Шу жиҳатдан у ёзувин қарашларини ифодаловчи ижобий қаҳрамондир.

«МАРТИН ИЦЕН» (1909) романининг қаҳрамони халқ фарқлиди, ақли ва жисмонан кучли шахс матрос йигит Мартин Ицендир. У ёзуви бўлишга интилади, отир шароитда қийинчиликларни енгиб, ҳикоя ва рисоелар ижод эта бошлайди. Лекин Мартин ёгани асарлар учун ўша жамият газете ва

журналиларда ўриш йўз, чунки унинг халқ мифағати акс этган религиозтик ҳикоялари хўмронларга ёрмайди.

Матрос Мартин бадавлят Морзлар саройида тасолифан бўлган вақтда дасглаб шошиб қолади, кўп нарсага кўзи тушилади. Айниқса, Морзнинг қизи Руфь хонасчилиги жавондлардан жой олган қатор-қатор китобларга назар солганда, бу ерда юксак маданият хўмрон экан, дегви халғга кетди. Руфь ҳам университетчи битириган, сянғит ва адабиётдан хабардор, билмидон қиз бўлиб кўрилади. Мартин ағта вақт шудай тасеҳротлар ичда яшайди. Хўжинида Руфь Морзлар хонадони маданиятдан ўзоқ, фақат бойликка сивинувчи типик буржуа олдларидан бири эди. Банкир Морз кетта бой, у пули йўқ камбағалларни назар-писанд қилмайди. Шў боғдан у Мартиннинг келажикда қизига дойиқ эр бўлганлигини ўқлаб, Руфьни ушдан ўзоқ турлинига уқтайди. Морзини хотини ҳам тамагир бир аёл. У ҳам Мартинга қизиниш назик дилларига жавоб беролмайдишан кўпол, тарбиясиз, камбачи йигит, деб қарайди. У қизининг бу «кяншоёқ, муттаҳам, митрос, қовбой, контрабадиччи... эмас», балки келажикти пордоқ бадавлят ёнида эрта теглиши кералигини ўйлайди.

Руфь ҳам дунёқарашни жиҳатидан ота-онасидан ортқиёча фарқ қилмайди. Тўғри, бу қиз «бетон» одамнинг тайрат-шижовети, қобилиятини ёғтирса ҳам, унинг ўнги хос харақтерини тушуниб етмайди. Лекин уни ўз мўҳити руҳида, ўзи ва ота-онаси дилда мос қилиб қайта тарбиялашга, унга буржуа-менчачи одатларини сингдиришга интилади. Қиз бу илчан, билмига ўч йигитнинг келажикчи ишонмайди. Реалидон матбуот Мартинни «социалист» деб қоралаётган вақтда Руфьнинг руҳан қашшоқ сезилеи қозаки экани маълум бўлади. У Мартинни қўлаш, унга дасга бериш ўрнига, аксинча, ушдан алоқани узайди. Руфь Мартин билан учрашганида «Ота-онам ҳақ эканлар. Биз бир-биримизга тўғри келме эканмиз», дейди.

Банкир Морз олғаси ва ўша донрадатиларнинг асли башареси фопш ёғлиб боради. Булар тамагир, қозаки судья Блоунг,

сандоғар, корист ва шулар қабилдаги кишилардир. Улар деганда камбағал Мартинга менеман қаратган бўлсада, кейинроқ унинг пулдор, машхур ёзувчи бўлиб еттишганини кўришгач, энди ушга айёронга ҳушомангўйлик билан муомала қила бошлайдилар.

Мартин Иден инсоннинг энг яхши хусусиятлари иншанлик, ижодкорлик, одамийлик каби феълиятларини муносибамлаштиришга овозлар. Камбағал шпни қиз Лизи Лондонли эса ўз олооби ва самимийлиги билан бой қизи Руфдан устуни туради.

Мартин Иден ҳаётининг охирида сохтанликлар авж олган жамиятга ўзининг ҳеч кимга керак эмаслигини ва ёлтизлигини сезади. Асарда Нишпеннинг индианиҳудалистик фалсафаси тавқирини сезиш мумкин.

Жек Лондон: «Мартин Иден - меннинг ўзим», деган эди. Гарчи романидаги кўи даврадар ёзувчининг таржумани ҳолига ўхшаса ҳам, Иден образи бадиий тўқима ҳисобланади.

Ж. Лондон ҳаётининг охирида «Катта уйнинг кичик бекаси» (1915) ва «Уч қалб» (1916) деб атрадугачи саргушашт мавазудидати романиларни яратди. У ижоди давомида янги типдаги реализм - «новотик реализм» ни тавриб қилди. Умуман, Ж. Лондон ўз ишлари билан Америка адабиётинга янги руҳ олиб киргани ва XX аср адабий жараяннига сезиларли тавқир кўрсатган ижодкор сифатини адабиёт тарихида қолди.

ГЕОДОР ДРАЙЗЕР

(1871-1945)

Драйзер ижоди - XX аср биринчи ярми Америка адабиёти ва танқидий реализмининг тўққисидир. Драйзер инсонлар ҳаётини фоживийлигини кўрсати олган йирик санъаткорлардир.

Драйзер Индиана штатидаги кичик бир жойда камбағал ишчи оиласида тутилди. Қашшоқлик ёшлигини бўлгуси ёзувчи меҳнат қилишга мажбур этади. У иш ахтариб Чикагога борати, ресторанида ишли-товроқ ювади, товнар станциясида назоратчи

бўлиб ишлади, кыр ювиш устaxonасида механикнинг қилди. Драйзер 1883 йилда Индиана университетига кириб бир йил ўқиди. Лекин иқтисодий аҳволи ўқини давом эттиришга имкон бермайдик. Ўқини вақтида Лев Толстой ижоди билан танинади. Унинг асарлари ёш Драйзерга катта тавқир кўрсатади.

Билмига ташна Драйзер ўша вақтда кенг тарқалган Герберт Спенсер фалсафасини қизиқиб ўқитди. Спенсер фалсафасини кўра олпир аҳволга ҳуқуқини ҳам, жамиятти ҳам айбалаб бўлмайди. Буни ҳаётининг биологик қонунилари айбдордир. Спенсер қурушида, ишчи қурашида, кучли етгади, деган қарашни тавриб қилган эди.

Драйзер 90-йилларнинг ўрталарида Нью-Йоркга янаб турли журналиларда муҳаррирлик қилди, мавола ва онерклар ёвди. Халқ аҳволи билан яқиндан таниниши унинг кетлажакдаги ижодига материал бўлиб хизмат қилди. Ёзувчи ижоди 1900 йилдан бошланади. Биринчи романи «Бахти қаро Керри» чибқач, буржуа матбуоти унинг кенг тарқалишига йўл қўймайдик. 1911 йилдагина унинг иккинчи романи «Мейни Герхард» ювага кетати. Шундан сўнг кетма-кет «Мотивачи», «Питав», «Дакх» романилари ёзилди. Биринчи жаҳон урушидан сўнг 20-йиллар ўрталарида икки томли «Америка фоживаси» романи нашр этилгач, ядир йирик ташкилий реализм сифатида бутун дунёга танинади.

Драйзер ижодининг биринчи даврида (1900-1917) йирик реализмик жарклар ёзиш билан бир қаторда Спенсер фалсафасинга берилгани ушга элдиктиги фикрларининг тўқилишига сабаб бўлди.

«Бахти қаро Керри» (1900) романининг қаҳрамони камбағал фермер қизи Каролина Миберши оилда арқалатиб «жаажжи Керри» деб атанади. Керри эсли-хушли бўлса ҳам, тажрибаси йўқ, ёшлик орадаги билан яшовчи, кўрган нарсаларидан гешшли ҳулосалар чикаришга заиф эди. Худобинлик унинг табиатида «монанд» бўлиб, билмига эмас, балки незаматларга иштилар эди. Керрининг чекка қиплоқдан Чикагодаги оливиникига борини ҳам шулар оқибетидадир.

Асрнинг асосий ғояси Америкада барча учун баробар имсоқиётлар мазкур, деган миллионли фолл эътишда кўрилади. Керрининг оруз-металларнинг амалга ошириши қийин кетяди. Хафтигаб у сарсон-саргардонликка иш яхтарилади. Пойафзал фабрикасида олдий иш тошиб, отир шароитда ишлаб бошлайди. Лекин кўп ўтмай касалданиб ишта борматач, ишдан бўшатилди. Орасининг уйда яшаган имконият топа олмай, уйда қайтишни маъкул кўрмай, бошиқарнинг «бегараз» ёрмачига берилади. Дастлаб, Керри, савдо фирмасининг хизматчиси олифта йитти Чарльз Друшнинг яхши кийиниши ва широйли ташларига улади. Сўнгра бу ошқиза икбатан бир майхонанинг бошқарувчиси пулдор ва олиғли Герстуд устун бўлиб чиқди. Керри Друш ташлаб Герстуд билан Нью-Йоркка қочиб кетди. Герстуд аста-секин бору-йўридан ажратиб, инсиз қолди. Бугун кунини савдара бериладиган нон навабатарига ўтказди. Керри эса фақат ўзини ўқиб, уни ҳам ташлаб кетди. У тентра ишта кирди. Очир яхволида қолган Герстуд тиздан захарланиб ўлади. Керри эса ўша муҳитта мосланиб олади. Ёзувчи Керрининг муваффақиятга эришини тасолифий ҳол, Америкада долларнинг ҳилокати тасвири натижаси, деб кўрсатади.

«Женни Герхардт» (1911) романида ҳам камбағал оиладан чиққан диништ фожияси кўрсатилган. Асрнинг қонийи йўналиши оддий ёзанинг ҳулғий поннаслиги, унинг бўзилган жамият ахлоқига қарши қўйилганида лямосён бўлади. Романишт асосий сюжет йўли ишчи қизи Женнининг фожияси, у билан миллионернинг ўғли Лестер Кейн ўртасидаги севги тарихида оячқ кўрилади. Камбағал Женни бой йитит Кейн ўртасидаги севги тарихида шундай манзара намосён бўладики, ўша жамият урф-одатлари, ижтимоий адолатсизликлар бу ёшларни табиий севгиларига тўқиллик қилди ва охир-оқибатда, улар турмуш кўролмайдилар.

Драйсер олдий қизини олоби, вафодорлиги, қалбинини мусаффолигини кўрсатиш ояқали халқ кўч-кўратига ишопчиши ифодиланди. Женни ўзининг энг яқин кишилари — ота-онаси,

қизи Веста, нуҳоят севгани Лестердан ажратилди. Лекин бундай очир йўзотиллар уни ўқидеяликка туширмайди. У етим болаларни асраб олади ва бундан кейинги ҳаётини улар тарбиясига бағишлайди.

Драйсернинг «Америка фожияси» (1925) асари биринчи жаҳон уришидан сўнг ёзилган монументал икки томли романдир. Асрнинг бош нерқонажи буржуа-меччан олдасдан чиққан бола Клайд Гриффитсдир. Клайд ўзи яшайдиган жамиятта хоё қозиллик, бойли йўлида ҳар қандай носиталардан фойдаланиши каби яраме иллатларни ўзлаштира боради. У тушган машина бир қизли босиб кетди. Қамалиш хавфи тутатгач, Клайд бу ерни ташлаб, бой амакиси яшайдиган шаҳарга боради. Амакисининг фабрикасида ишта жойлашди. Ўша ерда қилдоқдан кетиб хизмат қилбатган камбағал қиз Роберта Олден билан таниниши ва унга ўйланмоқчи бўлади. Лекин аҳволини тузатиши мақсадига у бой қиз Сондра Финчанини олинга иттилади. Лекин ҳолингатор бўлиши аниқлангач, Роберта Клайддан ўзини шикҳлаб олгани ташлаб қилади. Бу нарса унинг учун кўнглига воқеа, яъни мақсадларига эришини йўлида кетга тўсатг эди. Шўнинг учун Клайд Робертани кўлда сайр қилдириб юриб, суғна қўстириб ўлдирди. Бу фожияли воқеанинг сирини очилгани ва Клайд суд қилишиб, алектр курсига қатл қилинди.

Романида Клайд Гриффитсда тутилган ҳулғилик у яшаган жамият ва унинг зураволликка асосланган ваҳший қонун-қондасларининг оёқвати экаши кўрсатилди. Ундаги индивидуалистик хире Роберта Олден, мунишдек, Сондра Финчанин бўлган муносабатга ҳам кўзга ташланиб туради. Сондра ёш ва широйли қиз, лекин Клайднинг унинг тузаллиги эмас, балки бойлиги қизиштириди. Фақат бойликка асосланган дунёнинг ахлоқи ва дунга сипиниш кишининг табиий ҳис-туйғуларини бироқ эъти. Бу нарса олдий америкалик йитит Клайд шаҳонлигида оячқ кўрилади.

Клайд образи Драйсер илғари яратган Керри, Кауеруд ва Витли образларига ўхшамайди. Улар каби фавқулотда кучга эга

бўлган кўрашги шахслардан ҳам эмас, балки оддий америкаликлар. Воқеалар теширида ҳам ўзгариш бор. Илгариги асарларида иккимий мотивлар билан бирга, биология омилилар мўлҳум даражаси ўрн эгаллаш эди. Бу романда эса, иккимий воқеаларнинг моҳияти тўғри таъқин этилади ва реал кўрсатилади.

«Америка фокьяси» воқелини кенг қараб олиши, кўтарилган гоя ва танқидий фикрнинг чуқурлиги, бадний маҳоратнинг юксаклиги билан АҚШ адабиётининг энг яхши реалисти асарлари каторидан жой олади. Ҳазуичининг «Истиқ трилогияси» Америка адабиётига танқидий реализмининг энг яхши намунасикир. Кавучервард Балъязк яратган пулга ўч, юкка, олтин асосли кўриган дўшнинг боқинчилиқдаш иборат ҳаракатларини аяс этган типик образни эслатади.

УИЛЬЯМ ФОЛКНЕР

(1897-1962)

Илпирмага яқин романи, қисса ва ҳикоятлар муаллифи бўлган У.Фолкнер XX аср жаҳон адабиётининг йирик намойндавларидан бири саналади.

У.Фолкнер адабиётга бир қатор йўқотилган авлод вакиллари сингари биринчи жаҳон урушидан сўнг кириб кетди. Унинг дастлабки асари француз символиклари каоли билан қизқиб юрган ва Пол Верлен шеърларини француз тилидан таржима қилган даврда яратилди. Бу символизм тасвирда ёзилган «Мармар Фанв» (1924) шеърини тўқинми эди. У.Фолкнер Янги Орлеанда машҳур ёзувчи Шервуд Андерсон билан яқиндан танишиб қолади ва унинг ҳўмағида ўзининг биринчи романи «Аксар мукофоти» (1926) ни нашр эттиради. Ушбу дастлабки романдаёқ Фолкнер яқолига хос индивидуал услуб намойён бўла бошлади. Унинг қаҳрамони - Англия ариачисининг ўлувчиси ярадор бўлиши натижасида кўпнаб инсоний хислатлардан маҳрум бўлади, унинг ўлими эса инсон шахсига хос хислатларининг сўниб бўлиши холос.

1929 йилда топ этилган «Шовқин ва ғазаб» романи АҚШ онг оқими романининг муғтоз намунаси саналади. «Онг оқими» яқими дастлаб америкалик руҳшўнос Вильям Кеймс томонидан «Психология асослари» китобида қўлланилган бўлиб, унинг таъкидлашичи, онг оқими инсон «мен» ни намойён бўлишикир.

Роман дастлабки нашрда 4 қисмдан иборат бўлиб, Компсонлар оиласининг 4 кўни ҳақида ҳикоя қилади. Дастлабки учта қисми аяа-ўка Бенжамин, Квентин ва Йейсон Компсонлар ички монологли сифатига тўзилган. Биринчи қисм воқеалари 1928 йилнинг 7 апрель кўни бўлиб ўтади. Шу кўни 33 ёшга тўлган Бенжамин ятроф оғамда нима бўлаётганигини тўта айлтай олмайди. У қар ва соғов бўлиб, китобхон, Бенжаминнинг ички монологидан у ақлан заиф эканлигини ҳам аяглаб этади.

Бенжамин интелектуга эга бўлмаганидан ўтими ва ҳозирги замони фарғулай олмади, барча нарсага бус-бўтув ҳозирги давр - алмашиниб турувчи тақсуротлар оқими сифатига қабул қилади. У ҳақто воқеалар бирин-кетинлигини ҳам қабул қилишга қолдир олмади.

Бенжаминнинг ички монологини Америка адабиётшўнослари онг оқими услубининг классик намунаси деб биладилар. Фолкнер «Шовқин ва ғазаб» да бир хил воқеаларга 3 хил субъектив қарашни баён этади ва яқунлеғичи қисмда уларни умумлаштирарди ҳақида аяа-ўка Компсонлар ички монологларини ҳаётлиги реал фактларга тўқосайди. Аслида бир хил воқеани тўрт маротаба хикоя қилади. Муаллиф ушбу воқеани қаҳрамонлар онг оқимининг бир бўлагли сифатига тасвирлайди. Ўқувчилар қаҳрамонлар ички дўнесини ҳис этишлари учун аяа шу оқимга «киришлар» лозим бўлади.

Фолкнер асарининг тўтадланганлигидан кўнгли тўлавермағач, 1946 йили ушга қўшимча қиритилди. Шўнган бўён роман ушбу қўшимча билан нашр этилганлиги бўлди. «Компсон 1899-1945 йиллар» деб аяа-ўка ушбу қисм асарда кириш ролини ўйнайди ва ўта мураккаб романини тўқининини аяа-ўка қиритилди.

1942 йилда яратилган «Айиб» кинесони Фолкнер учун энг

қадри асарларидан бири эди. Асарнинг бош қаҳрамони Айв Манкесон хикоя қилинаётган воқеада илк бор айиб онда қатнашган ўқувчи ва аша шу овини ўз хотирасидан ўтказувчи қатта ёшли киши сифатида шигирок эди. У нафисат айиб ови, бағли илк муҳаббат ҳаяжонларини, табиғатта муножабатда бўлиш ҳақиқати кеска ҳишду Сам Фазерс ўтишлариши ҳам ёлга олади. Муаллиф кинеса ҳақида шундай дейди: «Бу рамзий асар. Бу фақатгина бола тарихи эмас, бағли замин. Дунё билан беллашилган учун улғайилган инсон зоти тарихидир...» Бола уйбу айиб овуғали айиблар ҳақида эмас, бағли оғам, инсон, мардлик, нафисат ва масруҳлик ҳақида билиб олади.

Фолкнер ижодини Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги дебри баржағати бўлди. Бу даврда муаллифининг 10 та китоби нашр этилди. Уларнинг биринчиси олти йиллик тинасфустан кейин ёзилган «Хаворатловчи шахс» (1948) кинесани бўлса, охиригиси янги вақотидан бир ой аввал нашр этилган «Ўғиллар» романидир (1962).

«Роҳибата аталган рекинэм» (1951) да Фолкнер маънавий пок шахс (қора тили оғсоч Ненси)ни тасвирлашга ҳаракат қилади. Ушбу маъзу 1954 йилда яратилган «Навг» романида давом этирилди. Асар воқеалари Биринчи Жаҳон уруши йиллари Францияда бўлиб ўтади. Покизлардан бириништ аскарлари жағта киришилган бош тортадилар. Уларга қирши жағт қилиш лозим бўлган оқонларгани немис аскарлари ҳам хужум қилишдан бош тортадилар. Ушбу ҳолатнинг сабабиси бир қомақдир ва унинг ўн икки ҳамфикрлари бўлиб чиқади. Фаройиб типиклиги ўрнатувчи суд қилиниб, олтува ҳукм этилади. Асарда инсоний воқеаларга паразелл ҳолда Исо Масих ҳаётининг сўнгги ҳафтиси билан боғлиқ воқеаларга бир неча маротаба мувожаат қилинади.

Фолкнер учун Исо Масих ҳар бир инсонга ато этилган ва улар ўзлари билмаган ҳолда шайтандилик билан йўл қилинувчи маънавий кўчинг рамзидир.

ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭЙ

(1899-1961)

Йнрик Америка ёзувчиси Эрнест Хемингуэй Оук-Парк шаҳрида врач оиласида туғилди. У мактабни битиргандан сўнг, кичик бир газетда ишлайди. Европани боради: аввал Францияда, кейин Италияда жойлашган Америка санитар қисмларида туриб Биринчи жаҳон урушида қатнашади. Урушдан сўнг у Америка газетларининг муҳбири сифатида ўз мамлакатига қайтиб, Флорида соҳилларида истироҳат қилади.

Хемингуэй Испания республикачиларининг фашист фитначиларига қарши олиб борган курашларида фвал қатнашган ва бу ҳақда кўп асарлар ёзган, инчичи жаҳон уруши йилларида аввалги қисмларига муҳбир бўлиб ишлаган. Иттифоқчилар армиясининг Францияга бостириб киришида шигирок эган.

Хемингуэй ижодининг бошланishi Биринчи жаҳон урушидан кейинги йилларга туғри келади. Ёзувчи қаҳрамонлик-рининг кўнчилиги жамиятта, келажакка, ўз кучи, инсонияти ва бахтли ҳаётига ишончлини йўқотган кишилардир. Ёзувчининг бир нечта дастлабки ҳикоялари қаҳрамони Ник Адамс автобиография ҳарактерда бўлиб, Хемингуэй руҳий оламидати эндишгли қайфиятти акс эттиради.

Хемингуэйн, кўнчича, Жек Лондонга қиёсалади. Туғри, уларни биографиясида бир-бирига яқин жаҳатлар кўлаб топилади: ҳар иккиси ҳам ўз ҳаётини турли воқеалар, савҳат, меҳнат ва курашлар билан ўтказди. Ҳар иккиси ҳам кучли, проғели, ўзинини табиғат кучлари ва ўз кўсурлари билан курашда намоён этувчи, ўзим олдида ҳам ҳақиқий инсоний фазилатларини сарғиб қолувчи кишиларни саяналар ва асарларида акс эттирганлар. Лекин уларнинг ижод услублари ҳам даярли бир илҳ, дейиш нотўғри бўлади. Ж.Лондон ҳикояларида инсон иродеси ва мардликни гадаба қозонади. Хемингуэй қаҳрамонлари эса маънавий жиҳатдан гадабала оришадилар, холос. Асар Ж.Лондонни кўпроқ қаҳрамонларининг ҳаракатлари, қилмишлари

кичкитирса, Хемингуэй учун инсошнинг ичми дунеси асосий ўрни эгаллайди.

«Бизнинг замонда» (1925) китобида кирган ҳикoyalарда ёзувчи, биринчидан, асарнинг лирик қаҳрамони Ник Адамснинг ёшлиги, ўсмирлик йиллари, севгиси ва оиласи ҳақида ҳикoyalарни, иккинчидан, тинч ҳаёт ҳақиқати ҳаётлари қонли уруш воқeаларини қарам-қарши кўяди. Индивидуалистик характерда бўлса ҳам, асарда урушга қарши қаҳрамоннинг порозилиги баён этилган.

Хемингуэй ўзининг 1926 йилда нашр этилган «Кўен барибир чиманерали» романига таниқли америкалик адиба Герруда Стайнинг «Сизлар барчангиз йўқотилган алоҳида» деган сўҳбарини эпитраф қилиб олади. Роман урушга қатнашган авлоднинг ҳаётдаги ўрни масаласига бағишланган бўлиб, бош қаҳрамон Жейк Барнс ўзини вино, турли томошалар, соф табиат кўйида бўлиш билан овутди. У бугалар билан мардларга олишувчи иснан матгадорларни ҳақиқий инсонлар деб билиди. Матгадорлар учун бука билан «жаңг қилиш» арман эмас, балки ҳақиқий меҳнат, саяхат ва кўрашдан иборат. Асарга ҳаётнинг бир зум ҳам тўхтамаслиги, абадийлиги ҳақиқати тая шилдирилган.

Импрессионизм келтириб чиқарган босянгичлик урушларини қоралашта бағишланган «Алвидо, кўрол!» (1929) романи ёзувчи ижодида муҳим босянгичи таниқли этади. Асарда Биринчи жаҳон уруши йилларида Австрия фронтинда рўй берган воқeалар ҳикоя қилинади. Санитар хизматга лейтенанти америкалик Генри Урушнинг бутун даҳшатлари - оғлик, инфослик, ўзаро қон тўқниш ва сон-сановсиза бетуноҳ кишиларнинг ўлиб кетаятганининг кўриб, уруш ҳақиқати фикрларининг пуч ҳаёдан иборат акашши билиди ва умидқезилка берилди. Ичклин соддат офицерлари билан самимий сўҳбат ва алоқалари, уни миллий худбинлик ва мағрурликдан холи қилади. Шунинг учун лейтенант Генри урушдан юз ўтириб, кўролнинг таниқлиб, бевараф мамлакат Швейцарияга ўтиб кетяди. Ёзувчи уруш дабоҳатларини шахсий

ҳаётини қарши кўяди. Генри Кетрин Берклия бўлган севгиси билан уруш даҳшатларидан ҳам, таниқли дунё машаққатларидан ҳам кўтчилиги интилади. Лекин у шахсий ҳаёт ва муҳаббатдаш ҳам бахт топа олмади. Кетрин тутуруқхонада ўлгандан сўнг Генри бутунлай умидсизлик ичклин қолади. «Алвидо кўрол!» романида нафақат Биринчи жаҳон уруши, умуман, ҳар қанчали уруш қораланади.

«Бу китобнинг муаллифи, - деб ёзди Хемингуэй асар бошида, - онгли суратга шу фикрга келдики, урушларда жанг қилаётган одамлар дунёдаги энг ақойиб одамлардир, фронтнинг қачон жанглар олинб бораётган ёнсаларига кириб борганинг сари бутдай ақойиб кишиларга кўпроқ дуч кела бошлайсан. Лекин урушни бошлагандар, уни оловга яна олов ташлаб тургандар, иккинсоний рақобатдан, фойда умидришдан бошқа нарсени ўйламайдиган тўпчилардир... Мен уруш оловини ёғунлар отиб ташлаганомни зарур, деб ҳисоблайман».

Хемингуэйнинг 30-йилларнинг ўрталаригача бўлган асарларида у, таниқли дунёга муносабатини эйдиялти ва индивидуалистик ижодкорлигини қолади. Уни йиллари очерк ижодида ёзган «Тўшдан кейинги ўлим» (1932) китобида ўлим мавзуси яна ҳам оғин қўринади. Асарда бугалар уруши ва унга боғлиқ қондашлар бағишлани берилди. Вуқатарини ўлдирувчи матгадорлар ёки матгадорларини ҳаёлок элувчи бугалар, отларининг ёрилиб кетган қориндан отилиб чиқаяётган қонлар фожиа устга фожиа ва, айниқса, жароҳатланган одамнинг ўзими оловдан кечиргани азоблари умидсизлик рўҳида тасвирланади.

«Африканинг яшил тепаликлари» да (1935) ҳам юқоридаги китобга хос бўлган ўлим масаласи кўтарилди. Агар «Тўшдан кейинги ўлим» матгадор билан бука ўртақидати олишувда иккаласидан бирини ҳаёлок этилгани билан тўқса, бунда оғин ҳақида таширилади ва алаббатта, воқeа овтининг гадабиси ва ҳайвонинини ўлими билан якунланади.

Ёлғизлик, умидсизлик ёзувчининг бошқа ҳикoyalарини ҳам икка этади. Масалан, «Тоза ва ёрут жойда» (1936) китоби

қахрамони кезе ва қоронғуландан ықпалга тушади, унинг учун ягона макон тоза ва ёруғ майхона бўлиб қолади. 30-йилларнинг ўрталариде Хемингуэй иккимоний ноғезларга муурожаат қилди. Шу даврга хос романи «Хуаг ёки мамот» (1937) қахрамони Гарри Морган ўз оиласини боқип йўлида тинмай ишлади. Гарри яшашта бўлган табиий аҳмиёкши қондирип максалда буржуа жамиятининг иқшайликка асосланган қондирарига таяниб, ўзини ҳам аямийди, бошқазарга ҳам шафқат қилмайди. Ҳагто одам ўлдирингача бориб етади. У фақат ўзининг шахсий қушда ишонани. Куба анархистлари билан тўғнаш кетган ва жароҳатланган Гарри Морган ўлими олдидан ёлғиз одам ҳеч нарса қила олмайди. Деган фикрга кетади. Қахрамоннинг фожаси ҳаюкати ёзувчиси индивидуалликти қарангирипи самарасизлигини кўрсатади.

«Дарёнинг наршти томонидати дарактар саясида» (1950) асариде иккимоний ҳаётда четда турувчи яека қахрамон пайдо бўлади. Бу икки урушда қатнашган американик полковник Ричард Кентуэлдир. Асар қахрамонига хос нарса шукки, у ҳамма вақт ўлими ҳаёти билан яшайти ва бу аса, қиссанинг тахтин руҳини кўрсатади.

Хемингуэй сўнгги «Чол ва денгиз» (1952) қиссеси учун Нобель мууротиини олган. Асар қахрамони кубалик чол Сантьяго балиқ овига чиққавига аяча қушлар бўлиб ҳам, дегип иши қорилмайди. Унинг елкашита «кўй ваюғ тулган» қайипта қандай қилиб ҳам балиқ илшени. Сантьяго кезеа бўлиб ҳам, дегип ўли тетики. Шунинг учун ёзувчи бу одам «таслими бўлмайди» деб устиради.

Чол тўрига кезта балиқ тулганита чексиз освинали. «Балиқ, -деб чакрди у севингина, - ўлсам ўламаник, севдан ажурлмайман». Чол бутун қуш-тайрватини ишта солиб, балиқ билан олшашти ва уни сивғиди. Унинг: «Одамқошп янчиб таллаш мумкин, дегип уни бўйсундирипи мумкин эмас» деган сўзлари ёзувчининг инсон қудратига чексиз ишончини кўрсатади.

Балиққа бир гади ақула ҳужум қилганида ҳам Сантьяго бўлшмай қурашни даяом этиради, шу тариқа олшув аяча даяом этади. Унинг ичоти синиб, қўшлари қонга беланса ҳам тўрмоғ билан ақула-ларнинг бошинга уришда даяом этади. Сантьяго кирокқа етиб борганида катта балиқнинг фақат гади сувлигина қолган эди. «Ким ҳам сени елга олди ўзи тол, сўради ўз-ўзидан ҳеч ким, - жавоб берди у. - Айбим шукки, мен денгизда ҳалдан ташқари узойга кетиб қолибман».

Сантьяго учун умидсизлик сунохдир. У китобохон қўз ўлида малубиятни билмайдиғин, проделги инсон тилмоқлида намоси бўлади. Асарда унинг асосий мавзуси - «чол ва денгиз» билан нарвалел равшда иккинчи - «чол ва боли» мавзуси ҳам риможлиниб бориди. Маноло кезеа Сантьягонинг яқин шогирди ва ёрдамчиси. Уни кирокқа кутиб олган бола навбатчиги балиқ овита чол билан бирга борипини ва уқдан қўп нарса ўрганиши зарурлигини айтдики, бу - Сантьягонинг ёлғиз эмаслиги ва келажикка бўлган умидини англатади.

«Чол ва денгиз»ни адабиётшунослар қушпига рамзний нақл, деб ағйдидлар. Асар нафақат рамзний-фалсафий тахмалгога бойлиги учун, билики денгиз, балиқ ови, ақулалар билан қурашни табиий ва юксак кетельдо билан тасвиришталлиги учун ҳам римметлидир. Муаллифининг ўзи бу ҳақда шундай деган эди: «Мен ҳақиқий қария ва ҳақиқий боли, ҳақиқий денгиз, балиқ ови ҳақда ҳақиқий ақулаларни тасвиришда ҳарякат қилдим» Хемингуэйнинг «харакети» юксак даявақда амалга олшириди.

ПАБЛО НЕРУДА

(1904-1973)

Нафақат Чили халқининг, билики Жанубий Американинг бирив шогри ва жамоат арбоби. Нобель мууроти даяревати Пабло Неруда (Нафрели Рикардо Рейес) Чили жанубидати Паррал шаҳарчасида тамир йўл хизматчиси оиласида тулган. У ёш-ипландан шяртар манқ қиса болшган ва дастлабки

шеърларнинг 20-йилларнинг бошларида нашр эттирилган. Чех шоири Ян Неруда шеърларидан руҳланган Рикардо Рейас Набьо Неруда таҳаллуқи билан иккун қилга болган. Набьо Неруда ўз иккида Герб шеърлари анъаналаридан кенг фойдалангани ва ўзига хос услуб яратди. Шоирнинг ўзи таъкидлаганидек, «Гонгорасиз Рубен Дарио, Рембосиз Аннолисер, Тамартинсиз Бодемер бўлмаганидек, уларнинг барчасииз Набьо Неруда бўлмаганиги мумкин эм».

1934 йилдан Мадридда дилгометчи хизматда бўлган П.Неруда испан халқининг фашист генерал Франко кўншлиларига қарши олиб борган қарармонона қурашининг гувоҳи бўлди. У республика ҳимоятчиларига катта хайрихоҳлик билан қарайди. Чили ҳукумати бўйруғи билан 1937 йилнинг кузда Испаниядан чиқиб кетди ва «Набьдани Испания» (1938) шеърини турмушини яратди. Фашистларга нафрат билан тўлган бу асар тез орада кўп тилларга таржима қилинди.

Шоир маъқур шеърларида Испанияни қонга боқирган хонларни масаб билан даянган баробарида оғир аҳволга тушиб қолган Испания халқи ҳақида қайғурди, озолиқни севувчи меҳнатчиларнинг қилажатига ишона билан қарайди («Нафрат», «Бойлар айбон билан қандагалашган Испания», «Ҳасоратланган ер» шеърлари).

Иккинчи Жаҳон уруши пайтида П.Неруда «Сўғинишдаги муҳаббат кўшиги» (1942) ва «Сўғинишдаги янги муҳаббат кўшиги» (1943) достонларини яратди. Бу достонлар немише фашист босқинчиларига қарши қарармонона жанг қилаётган инсонларнинг мадҳаси бўлиб жарангайди.

Президент Гоналос Видеганнинг сўғинишиши фолл эгган ва полиция тавдиби остида бўлган Пабло Неруданинг олдин инсонларга бағишлаган ёган «Башарият кўшиги» (1950) эпонемсида Американинг энг қийинчи даврдан тортиб то ҳозирги кунгача бўлган тарихи акс эгган.

Эпоген 15 бошдан иборат бўлиб, унинг биринчи боби («Ер нури») да Американинг табиати - ҳодимликлар дунёси, хайвонлари,

қўшлари, ер ости ва ер усти бойликлари ҳақида бу ерда истиқомат қилувчи қабилалар ҳақида хикоя қилинади. «Истиқоматлар» деб аталган учинчи боьда Марказий ва Жубубий Американи забт этиб, унинг халқларини қириб ташлагани ва кўл қилган испан колониястодор-фотихлари ҳақида гапирилади. Эпогеннинг тўртинчи боби - «Халоскорлар» да чет эл босқинчилари зулмига қарши отланган маҳаллий халқларнинг озолиқ уруши тасвирланган. Бундай курашга Кузутемон (Мексика), Давуро (Чили), Тупок Амару (Перу) бошчилик қилишлар.

Эпогеннинг «Қочоқ» (X), «Иунигака туллари» (XI), «Кўшиқ манжлари» (XII), «Қайғули патанга янги йил мадҳасиси» (XIII), «Буёқ океан» (XIV) каби сўнги боьларига шоирнинг турли мақлақатлардаги дарбадар кезинлари, олдин кишилар ҳақидаги тавсиротлари акс эгган.

«Баширият кўшиги» эпонемси «Ўзим ҳақимда»ги (XV) боь билан тугайди. Бу кесматда шеърларда («Ўй», «Иўдлаган дўстлар», «Сакҳатчи», «Узоқ ерларда», «Уруш», «Севчи», «Мексика», «Қайғиш», «Ҳас», «Мен янликиман») шоирнинг ҳасг машаққатлари ҳақидаги қарашлари ифодаланган.

Неруда ҳаётининг сўнги 13 йили иккун қамолот йиллари бўлди, дейиш мумкин. Ушбу давр мобайлида шоир томонидан шитрмага янги шеърини тўқлам ёзилди. 1967 йили XIX аср ўрчларига Калифорнияда «олтин навяасеси» дарида адолат учун курашган, асли чилилик бўлган адолатпарвар қароқчи ҳақида «Хонкип Мурьетанинг юлдузи ва ўлими» деб аталувчи шеърини драваси пайдо бўлди. Шоирнинг «Чили қўшлари» (1966), «Осмон товлари» (1970), «Кўшиги боь» (1973), «Дештиз ва кўнпроқ» (1973), «Сариқ юрак» сингари шеърини тўқламларида арқин шеър паканиятларини кенг фойдаланилган.

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА МАРКЕС

(1928 йилда туғилган)

1967 йили XX аср иккинчи ярми Лотин Америкаси адабиётшунасига эмас, балки жаҳон адабиётшунасига энг машҳур асарлардан бири пайдо бўлди. Ана шу машҳур «Панхонлиқнинг юз йили» романининг муаллифи колумбийлик ёзувчи Габриэль Маркесдир.

Габриэль Маркес 1928 йили Колумбиянинг Аркатика шаҳарчасида туғилди. Г.Маркеснинг бобоси истеъфоқатли полковник Николос бога ҳаётида ўлмас из қолдирди. Бобоси ва буvisи эртанлари олушга катта бўлган Габриэль кейинчалик улар ҳақида куйидагига хотирлайди: «Бобом ва буvим жинлар билан тушиб кетган эски ўйда яшар эллар. Уларнинг ҳар иккиси ҳам ирилчи бўлиб, паройиб тасаввурга эга бўлганлар».

Маркеснинг болалик кезлари унинг онинга сингиб қолган шу на шунга ўхшаш хотиралар, кейинчалик, унинг ижодидаги реалистия тасвир билан фантастик унсурларни бириктириб кетиш тамойилини белгилаб берди.

1948 йилда Боготода бўлиб ўтган қонли воқеалар Гарсиа Маркес коридик факультетида таълим олувчи ўнвечерметнинг ёшчилигига сабаб бўлди. У Картахенда ўқишни давом эттирмоғи бўлди. Бироқ журналистикага бўлган қизиқиши ўзинини тутатлашга имкон бермади.

Унинг дасявавал провинцияда, кейинчалик пойтахтда, сўнгра Рим, Париж ва Каривасда муҳбир сифатида фаолият кўрсатиши, Маркеснинг кейинги баъдий ижодида ижобий таъсир ўтказди. Муаллифнинг ўзи кейинчалик тен олмишча, унинг 1947-1948 йилларда вақтли матбуотда эълон қилинган дастлабки ҳикоятлари, Кафка ижоди таъсирига яратилган.

Кейинчалик унинг «Полковникка ҳеч ким ёзмайди» (1958), «Катта онанинг ўлими» (1962) сипари асарлари нингр юзини кўрди. Улар Маркеснинг эш машҳур асари «Ўлгизликнинг юз йили»нинг яратилиши учун муҳим боғичи вазафасини ўтди.

Ушбу роман XX асргача бўлган адабий мероснинг кўтлаб усуллари, аянчилири, Габру Шару айналарини ўзида муржасам этган. Асар ёлгизлик-завогга тиррифтор бўлган бир омиалинг фожиали тақдири орқали инсоният тарихининг юз йилида содир бўлган манзараларни акс эттирди.

Хосе Аркадио Буэция ва унинг умр йўлдоши Урсула Инчариллар жосе солган Макондо шаҳарчаси шафақат бу ерда содир бўладиган воқеаларнинг фони, балки Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги Лотин Америкаси тарихининг умумлашган ва тирик тасвиридир. «Ўлгизликнинг юз йили» да сеҳрли эртан, афсоня, нағд унсурлари объектив тарихий ҳикоя билан шу қадар ўйинлашиб кетганки, бизан реал воқеани фантастик ҳолисадан ажратиб олиш қийинчалик тутдиради. умуман, уларни ажратилиши кераги ҳам йўқ, тўғ. Ушбу унсурлар асарда тенг ҳолиа бўлиб, Раблота¹ хос гинербола реалистик давҳалар билан бириктириб кетган. Романда ёлгизлик кишининг маънавий жиҳатдан қашшоқлашуви, асрроф оламдан узиниб қолишигига эмас, одамнинг ўзини-ўзи белгиланлашуви сифатида ҳам таълим этилиди. Асар ижодий андраллар, она-боланик, қаринош-урғучилик, она-инилик муносабатлари ҳақида муқаддас диний ақидаларнинг қамриллиши оқибатда пайдо бўлувчи оммавий лоқайдлик ва ёлгизлик назарда тутилган.

«Ўлгизликнинг юз йили» дан сўнг Маркес боғалар учун бир қанча ҳикоятлар туғилди ҳақида «Менинг бехтги ва танишгли бўлимаган даврим ҳақида» деб аталувчи аягобиографик репортажлар туркумини кширдан чиқарди. 1975 йилда ёзувчининг кўндан бери амалга оширилиши ксатган режисси «Натриархнинг кўзи» романи орқали рўёбга чиғди. Лотин Америкаси халқлари учун долзарб бўлган мавзу - диктаторлар маъзувати ушбу асарда ёзувчининг услуб борасидати изланишлари кўзга ташланмади. Асарнинг тиши «Ўлгизликнинг юз йили» га нисбатан анча мураккабдир.

¹ Раблота (1491-1553) франсуз Урсулини адабиётининг йилри воқеани бўлиб, адабий тарихда «сирли» ҳақида «Ҳақиқат ва Пилларинга» асари билан танили.

XX АСР ХИНД АДАБИЁТИ

Хинд адабиёти жаҳон адабиётининг ривожланишини ўзининг катта ҳиссасини кўлиди. Кўп асрлик тарихга эга бўлган «Маҳобҳарот», «Рамяна», хинд эртаклари, Калидаснинг «Шилшукта», Шудравнинг «Лой аравача» асарлари бутун дунёга маълум ва машҳур.

XX асрда ҳам хинд адабиёти жаҳон адабиётига ўзининг салмоқли улушларини кўлиди. Асрининг ўрталаридаги Хиндистон интеллигент аристократлари аўтматик остида эди. Босқинчилар хинд халқининг асарлар димоида тўлиқлаш (жумладан, Бобурийлар сулоласи) моҳир, маънавий бойликларини тагадилар. Шу сабаб бу ерда босқинчиларга қарши кураш олиб бориб, халқни босқинчиларга қарши курашга қорали доғларб эди. Хинд адабиёти ўзининг асосий элтиборини шу масъалга қаратди. 1936 йили «Прогрессив хинд ёзувчилари ассоциацияси» тўзилди. Ёзувчи Президида адиблар ҳаётга фидо аралашиндилар, унга тавсир кўраштиндилар, халқга озодинк йўлидаги курашда ёрдам беришлари керак, деган фикрларни илгарти сурди.

XX асрнинг 20-40- йилларида хинд адабиётида шаклланган романтизм аниқладалари реализм элементлари билан уйғунлаштиришни курайтиш мумкин.

Маҳон адабиёти ютуқлари, турли оқимлар тавсирларида хинд ёзувчи ва шоирлари юксак билиш савиядаги асарлар яратдилар. Худди шу йиллар адабиётига Фрейд тавсироти ҳам ўзининг маълум тавсирини ўтказди.

Романининг қиссага мазмунни кўйидаги: Диктатор Никонор Ашарадо шу қадар чекиз ҳокимиятга эга бўлганки, унинг учун энди бошқаринишга келати ҳам йўқ. У тиврифеиз кудратга эга эканлигидан қар бўлиб қолган. Унинг кенарейкалар сақлавуви қараслар билан тўра каройида сипирлар ҳам беминол юрарали. Диктатор 16 ёшли тўзал қизга ошиқ бўлиб қолди. Ушбу муҳаббат уни шу қадар умидсизликка туширдики, натижада, бир тушинг ўзида уч мингта сиесий маҳбусни қатл этишни буюрди. Асар воқеалари хикоя қилинаётган пайтга диктатор 123 ёшли тўлган эди. У неча йилдан бери ҳокимият тенасида эканлигини ҳам сезмай қолди. Эшитиш қобилияти йўқ бўлганини ҳам сезмади, унинг учун кенарейкалар сийрамай қўйганига туюлади. У бутунлай эшитиш қобилиятдан маҳрум бўлганига ҳаётини удул орузи рўёга чиқди: денгиздан 500 чидирми узелда яшанига қарамай, кечаси-ю кундузи денгиз шорқинини эшитга бошлайди. Диктатор бир неча маротаба қайта триллилардан сўнг 200 ёш атрофида вафот этди. У ёшлтида Христофор Колумб билан суҳбатлаганган бўлса, кеккайида АҚШ элчилари билан мулоқотга бўлган; тушлик пайтда фаворитлардан бирини еб кўлиди. Муқаддим мутаҳим ва фоҳиша бўлган онасининг хотирасини айдийлаштирмаётини, яъни аялилар қаторига кўшимоқчи бўлгани.

Маркеснинг 1981 йилда ёзилган «Ошқора қотиллик» қиссаси қисса, дўш ва дегриш протокол рўҳидаги насрининг намунаси саналади. Қисса сюжетни асосида Колумбанининг Сүгре шаҳарисинда ҳақиқатда бўлиб ўтган воқеа ёса-да, унда содир этилган қотилликка нисбатан шаҳарга ақлининг муносабатида инсонининг бир-бирини нисбатан доғайиллиги, элтиборсизлиги уларни катта фалокетларга тририфтор этиши мумкинлиги ҳақидаги гоа ифодаданган.

Умуман, Габриэль Гарсиа Маркес ликоли XX аср жаҳон адабиётининг ёрқин саҳифаларидан бири бўлиб, у асрининг сўнги порайидаги алабий жаҳаринга сезиларли тавсир ўтказди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин миллий озошлик ҳаракати янгида кўтайдди. Хиндистоннинг энг чекка ўлкаларида ҳам адабий ҳайёт жонланди. Бу даврда Пх.Рену, Наваржунд, У.Бхатта каби ёзувчилар «хулуғий роман» жанрида асарлар yaratдилар. Шонрдлар Ш.С.Суман, Ю.А.С.Жафридлар янги тарихий давр келтирилгани «тонг отқандиги» ҳаётида ёздилар. А.Натар «Томчи ва уммон» романида асосий элтиборини «инсон ва жамият» муаммоларида қаратган бўлса, 1966 йилда олдигий роман жанрида ёзилган «Нектар ва захар» асариди олга ташвишлариши мамлакат муаммолари билан боғлиқ ҳолда тасвирлади.

60-70-йиллар адабиётида ҳам қизиқоқ манзуси ўз ахамиятини, долзарблигини йўқотмади. Ч.Чандарнинг «Иккинчи қор» (1967), Ш.Гопигопалнинг «Ўрмондаги ел ва тун» (1969) романилари айнан шу манзута бағишланганлиқидир. 60-70-йилларда хинд адабиёти модернизм оғимининг кучли таъсирида бўлди. (Раджа Рао «Мушук ва Шенспир» (1971), Гурудат «Кўтирчоқлар билан пьеса» (1966), «Виттамадигья» (1968)).

Хинд адабиётининг XX асрда босиб ўтган йўли мураккаб ва зиддиятли бўлиб, адабий жаҳраён хинд ҳалқи ҳаётига рўй бериётгани муҳим воқеалар ва миллий анъаналарга боғлиқ равишда ривож топди.

РОБИНДРАНАТХ ТҲОҚУР (1861-1941)

Р.Тҳоқур - XX асрнинг буюк ёзувчиларидир. У хинд адабиётида шор, драматург, романивие сифатида ўзининг ёрқин изини қолдирди. Хинд, Европа ва жаҳон маданиятининг билимдонли бўлгани Р.Тҳоқурнинг адабий ва илмий мероси баёнисидир. У юзтадан ортиқ хикоя, 50 та шеър ва номалар тўламини, 12 та роман ва қиссалар чош эттирди. Шунингдек, кўпгина маъногалар, фалсафий асарлар ёзган бўлиб, бу асарлари ичиди тил ва адабиётга оид илмий маъногалари ва мақтаб дилриликлари алоҳида ўрин тутди.

Р.Тҳоқурнинг қизилкиш доириси ниҳоятта кенг бўлган. У ўқри давомида кўпгина баътаълаган, расмилар чизган, актёр ва режиссёр сифатида ҳам танилган.

Робиндранатх Тҳоқур 1861 йилнинг 7-майида бадавлат холатонда Дунёга келди. Магябни тамомлагич, 1877 йилдан «Ренанкур» ва «Бхароти» журналларида ҳамкорлик қила бошлади. 1878-1880 йилларида у Англияда хуш, инглиз адабиёти, Европа мукабасини ўрганди. Ўз келатоглик ёршилариши ҳаётга тadbийқ илгани мансабидида 1901 йили Шангяиникетонда мақтаб отди. Жаҳон адабиётга ёршган хиссаи учун Тҳоқурга 1913 йили Нобель мукофоти тошпирилди.

Р.Тҳоқур иккоди шеърлар ёзиш билан боғлиқлиқ. 1881

йили унинг «Оқшом қўшиқчлари» шеърый тўламини нацир этилди. Шў йилдан бошлаб унинг асарлари кетма-кет чош этилган боғлиқлиқ. Р.Тҳоқур хинд адабиётини хинд жаҳрига асос солди. Унинг хикоялари хос бўлган инсонпарварлик йўналишини Хиндистон халқлари адабиётига катта таъсир кўрсатди. Ёзувчи ўз хикояларида мухаббат ва содиглик каби туйғуларни таваранум этиди. Ўзининг чиреши удумлирини тангид қилди. («Дифтарья» 1893, «Хисоб-китоблар» 1891, «Хуем» 1893).

Мафункор лиризми ва нозик психологияк таҳлили билан ўқувчиларни ром қилувчи Тўхтур ҳикоятлари миллий ақлобонларда реализмни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этди.

Адибнинг исерий асарларида эрк, озодлик, маърифат гоялари тирайишга эришди. Унинг инҳумонлари ўзлигини таниган, ўз миллати учун қайғуратган, продаси мустахкам, янги тараф паҳселардор, Адиб ваганини хур, халқини озода кўришни истайди. Лекин бунинг учун ҳинд халқи нафратдан, жаҳолетдан, тоқайдиликдан кутлиниши ва муствакилик учун кўрилиши шарт, деб ҳисоблайди. Р.Тўхтур драматургиясида романтик руҳлиги пелселар, инсон кўсурариши фол қилувчи комедиялар ўстун туради. Унинг 1922 йилда ёзилган «Озода бўлган оғим» пелселаси миллий-озодлик ҳаракатининг юксалишига бағишланган.

20-йилларда шоир шеърли проза жанрига мувожабат қилди ва лирика унинг шеърлигига асосий ўринни оғалади. «Туробин» (1925) тўлиқдаги киритилган шеърлар гомин хотирилар билан йўтиришти табиат манзараларини аяс эттирди.

30-йилларда Тўхтур шеърлигидаги инсонпарварлик бўғалини филол ҳарактер касб этди. Ватақдошларининг аянчли аҳволни қарши норозилик, инсонга апиниши ва ҳамдардлик билдириши билан чекланиб қолмайди, балки, уни ўз бахти ва хуқуқлари учун курашишга даъват қилди.

Бу йиллардаги шоир шеърлигида ҳаётли ҳақиқат романтик рамеллар носелтасида, инсоннинг маънавий дунеси аса, шартли швақиларда тасвирланганли, пантеизм гоялари ўстун туради. Ҳинд иммигрантдаги нуқсонлар, кўсурларни танибди қиллар экан, шоир эагуни эулам ўстидан гадаба қозонининг қатъий ишонач билдиради.

«Мана», «Нинор», «Най», «Ўза» шеърли тўлиқларда ҳинд миллий ҳарактерида хос тилини образларни яратиб, ўз элтиборини умумҳалқ аҳамиятига эла бўлган муаммоларга қаратар экан, Тўхтур доимо оддий одамни ултувишга ҳаракат қилади. Халқини оғир изтиробларга тўла ҳаётли тасвирлар экан, шоир нима учун одамлар бахтсиз, уларнинг қаншоқ яшашларига

сабабчи қил, ер возида ақлоблти ҳаёт кўриши учун нималар қилиши керак, деган саволларга жаваб излайди.

Тўхтур ижаодида Ҳиндистоннинг ултуворчилидан ҳайратланиш, унинг мафункор, тўғай табиатидан завқланиш муҳим ўрин эғалиса ҳам, ватанининг мустебид илтиз ҳумрончилиги даврдати аянчли аҳволи ҳақиқати ўйлар қабобини чуқур яради. Шоир ялти давр йиғиланиб келесталлиги, ҳинд халқи кутлиққан озода бўлишига қатъий ишонати. Шоирнинг праққан ваганиларлик лирикаси, илтимойи публицистикаси билан ҳамоханлидир.

Ўз ватақдошларининг истиқлолга эришини бутун инсоният тақдир билан боғлар экан, Тўхтур боесипилик инселатининг ҳар қандай кўришинини қоралади. Агар Биринчи Ўлхон ўруши арафасида ёзилган шеърларда («Ўлханжали» тўлиқими) адиб инселатини тинчлик-тоғувлик, дўстлик, меҳур-мухаббатга торлаган бўлса, 30-йилларда ёзилган асарларида у бутун дунёга таҳлид солаётган фелизмни кескин фол қилди, «қора ўлат»га қарши қатъий кураш олиб боришга чақирди («Будда ижлосанлилари», «Африка» шеърлири). Тўхтур прозасида қайрамонлар руҳиятини очиб беришга катта элтибор қаратилган. У замонавий жамиятнинг қарама-қаршилиқлари, муаммоларини инҳумонлиларининг ҳис-туғиуларни, ячки изтироблари орқали очиб берди.

1928-1929 йилда ёзилган «Жоқжков», «Интихо ҳақида прома» асарларида ёзувчи ўз ҳаё-хуқуқлари учун курашган продаси мустахкам, жасур вейлар образларини яратди. Улар элти оғир тақриқларда ҳам тушқулинека тушмасдан, қоз борган пазилетлардан кутлиши чорасини толишга интиладилар.

Р.Тўхтур ҳинд адабиетида илтимойи-психологияк роман жанрини рилежанттирди. «Гора» романи ёзувчининг элти машхур асарларидан бири санелади. Роман воқелалари XIX асрнинг 70-йиллари охирида бўлиб ўтди. Келиб чиқини ирланд бўлган Гора ижоди йилли брахман томонидан асарб олинати ва илтизэм урф-одатлари асосида тарбиаланати.

Қишлоқларда бўлган Гора, қишлоқда зўгани, омма мафаяти учуглиб ҳамма ерда текинхўрлар хўжайинлиги қилястанини кўради. Асар охирида ўзининг асл келиб чиқишини, дини, миллатини билган Гора: «Айнан энди мен ҳақиқий хинд бўлими. Энди мен ушун индуслар, муҳулмонлар ва насронийлар-ҳиммаси оғ-иниларимр. Эпидемия Хиндистоннинг барча касталар-менинг кастам». Хинд таниқидчиларининг фикрича, Гора «озодликка интилябстан, бўлгани кишанларини парчалаб ташлашга тайёр турган Хиндистоннинг рамазидир».

Асар қаҳрамонларидан Пореп-бабу, Анондомаш, Шучторига, Додиталар ўз ҳаётларини жамиятга хизмат қилишга бағишляганлар. Ёзувчининг сўнги «Тўрт кесме» (1934) романида ҳаётни реалистик тасвирлаган кўчайган. Асар воқеалари 1905-1908 йилларга бўлиб ўтса-да, 30-йиллар нафасини ялғуз сезиш мумкин. Романида хинд ҳақлигини доҳийси Ганга изомилларининг машинага тили кураши тасвирляган.

Тўққуз машиний романиларда ҳам қаҳрамонларин ижтимоий муҳитдан ажратгани, асосий эггиборини персонажларининг ички дунёсини тасвирляшга қаратади. Унинг қаҳрамонлари ўз ҳаракатлариди, фикр ва ҳарикатлариди ҳинд ҳаётининг мураккаб синтетини мужассам қилган.

Тасмирий санъат билан 67 ёшга шўгулгана бошляган Р.Тўққуз, 12 йил мобайнида 2000 яқин асарлар чиқди. Тўққузнинг кўпгина сўраглариди экспрессионизм тасвирини кузатиш мумкин.

Р.Тўққуз хинд муҳимасини ривожланишга ҳам улкан ҳисса қўшди. 2000га яқин қўшиқлари ҳали тўмониди сезиб қўйляшга келинмоқда. Шорининг катташарварини ва миллий гуруру қуйланган «Жаштанамана» шеъри Хиндистон Республикасининг давлат мадҳияси сифатида жарантлямоқда.

Тўққузнинг катташарварлари замонавий Хиндистоннинг бунёд қорлариди бири, деб атайдилар. «Хиндистоннинг вижонини» деган фахрий номин олган Робилдранатх Тўққуз катташарварининг қадимий маданияти санъати, фагафасини япти маъмури билан бойитди.

ВИДИАЎХАР СУРАЙПРАСАД НАИПОЛ

(1932 й.)

Видиаўхар Сурайпрасад Наипол Қариб ҳавзаси оролларига қарашли Тринидад оролида хинд браҳманлари олдасида туғилган. Видиаўхар Наипол илк романини 18 ёшида ёзди, ammo асар ноширлар тўмонидан рал қилинди. Ёзувчининг илк китоби - «Сарли масалачи» 1957 йилда бошлаиб чиқди.

1961 йилда Наипол Тринидад хўкуматининг прагтинин ютуб олиб, Қариб ороллари ва Фарбий Хиндистон бўйлаб саёҳатга чиқди. Бунинг натижаси ўлароқ, унинг биринчи илмий публицистик асари - «Аро йўлда» (1962) дунёга келди. Китоб ёзувчининг саёҳатдан олган таассуротларидан иборат. Унда Наипол Фарбий Хиндистондаги мажкуд ирўий муаммоларни очкиган-очиқ қазамга олади ва уни ирғитарастликда айблайдилар. Ёзувчи 1960-80 йиллар орасида Хиндистон, Жашубий Америка, Африка, Эрон, Покистон, Малайзия, АҚШ каби мамлакатлар бўйлаб давомли саёҳатлар қилди. Кўрган-кузатганлари тўғрисида «Хиндистон: яратилган цивилизация» (1977) китобини ёзди. «Аро йўлда» китобиди Наипол Фарбий Хиндистон жамиятининг тўғридан-тўғри қабул қилиб ачинарли кўринишга тушган жамият сифатида тасвирляйди.

Наиполнинг энг яхши романи, деб баҳоланган ва унинг Нобель мукофоти лауреати бўлишга сабаб бўлган асар ёзувчининг 1987 йилда ёзилган «Тандирф жумбоғи» ярим автобиографияк романидир. Романиниг бош қаҳрамони келиб чиқиши яқин Қариб ороллариди бўлган ёзувчи образи бўлиб, у бутун ушр колониялизм сиёсати ва ушнги маданий қадриятларига қарши курашляди. Асар ёзувчининг узок йиллик кураш ва саёҳатлардан сўнг ўз уйи - Англияга соғ саломат қайтиши билан ялғуланати. Ва умуман, Наипол асарларининг кўпчилигида колониялизм ва империализмининг дунё ҳалглариди ва, хўсуваси,

учинги дунё халқларига зугуми ва бунинг оқибатлари мингуси билан чамбарчас босилишир.

Кейинги йилларда гарб адабиётшунослари Наниог ижодини илгилз ёзувчиси Жозеф Конрад ижодига қиссалашмоқта. Чунки ҳар неки ёзувчи ижодига ҳам инсонга нересемистия нугтаи назар билар қараш икту-вақти билан еткчилик қилиб туради.

90-йиллардан бошлаб Наниог кўпроқ илгиний-публицистик асарлар ёшип билан машгул. Масалан, унинг 1994 йилда дунё юзини кўрган асари «Дунёга қараб йўлни қолоннализмининг бадийи тарихи, дейиш мумкин. Ёзувчининг 2001 йилда босилиб чиққан яна бир китоби «Ухримнинг ярми» романини ҳам қайсишар маънода автобиографияк асар деб аташ мумкин. Бол қарамон - Вилли Сомерсет Чандран ҳинд миллатига мансуб ёзувчи. У Лондонга кўчиб ўтди, бирин-кетин китоблар наип қилиб, адабий дарагаларга ошно бўлади. Африкалик метис қиза ўйаниб, қайлигининг асг ватанига кўчиб ўчиб яшай бошлайди. Асин брахманлардан бўлган Вилли оҳар оқибатда «қоралардан» бўлган вейта ўйланиб ҳато қисталигининг англиб етаси. Улар орасидаги бетовалик, қолоннаг тузум барбод бўлган янада кучайди. Ва ниҳоят 18 йиллик бирга ҳётдан кейин Вилли оғласини ташлаб, Англияга қайтди. Чунки уларни боғлаб турган ташқи боғлиқликлар йўқолган, у бутунгай ўта цивилизация, маданият олами билан яшайётганининг тушуниб қолади. Қарамоннинг кейинги ҳаёти очиб қолдирилган.

Нобель мукофотини олганидан кейин, ватани Хиндистонга қилган илг ташрифиди чоғида ёзувчи айтуан биринчи сўхари қуйдагилар эди: «Миллатининг қақдайлигини унинг ўтмишда яшаб ўтган аждоғларининг бутюклиги билан эмас, балки унинг бурунги туриши турмушин билан белгиланади, шу жумладан адабиётининг ҳам!»

XX АСР ХИТОЙ АДАБИЁТИ

XX асрнинг биринчи ярмида Хитой адабиёти миллий-озодликни ҳаракати билан боғлиқ равишда ривожланган. Адабиётнинг асосий вазифаси турли-туман ва тақсирчан нақиллардан фойдаланиб ҳаётии ҳаёгоний тасвирлашдан нобрат бўлади. 20-30-йиллар Хитой адабиётининг ўзига хос ҳусеиятларидан бири, унда жанрларнинг турли-туманлигишир. Тарихий, иктимой ва психология романилар бадийи прозада мустиҳкам ўрин эгаллади. Поэзияда шеърый ифоданини илти шаклларини қизалта ҳаракат қилинди.

Пионянинг Хитойга ҳужуми, деврли, барча адабиётларни бирлашинишга, сиёсий кўтариллишга олиб келди.

Қисқа муллатга бўлса-да, Хитой ёзувчилари ўз фикрларини ошвора айтиш имкониятига эга бўдилар. Лекин, 1939 йили гоминдан цензураси яна фюлгашди. Лекин, шуқдай оғир широятларда ҳам бир қатор ёзувчилар ўз асарлари билан ҳалқни қурашга чақирдилар. 1945 йили Пионянинг тор-мор этилиши билан 14 йиллик миллий озодлик қураши ўз якунига етди. Бу йилларда ватанпарварлик шеъривти (Ма Фанто, Цзин Кунзе) келп тарқатди. Яно Лианин 1949 йилда чоп этилган «Бир олганинг тўрт аждоғи» японелар японлар томонидан босиб олганган Пекин фожеси ҳақида хиссон қилинди.

Воқеаларнинг келп қаровлиги, инсон тапларининг ҳаётийлиги, элик ва руҳий иньяикосининг бирлаштирилиши асарни XX асрнинг келта адабиёти сафига қўшди.

Хитой илгилоти мурамогарни Ай У ва Ша Тин асарларда ўз ифодасини тоши («Қардон қилмоқ» 1945, Ай У; «Қилиқоғи қайиш», 1947, Ша Тин) 1949 йилиннг 1 октябридан Хитой Халқ Республикаси эълон қилинди. Мустиҳиятливининг илг йиллариди адабиёт ва санъат фюлгашди, нагилкада, бир қатор машхур асарлар яратилди. Булар, Ду Панчешинг «Иван хидковский», Ли Монинг «Ёшлик кўнги», Исий Бонинг «Урмонлар ва қорлар

оша», Вей Вейнинг «Ким улдар, энг совимлилар», Ма Фаннинг «Лойлан тоғларда» романилари. Бу асарларда уруш ҳақиқатини аниқлашга ҳаракат қилинган. Адабиётда бир катор қаҳрамон образлар талғираси пайдо бўлди («Янчан хитомога» даги Чжао Даюнг, «Китай байроғи эпонимикаси»даги Чжау Лиочжун, «Осота туллари» даги Цзюан-цзи образлари).

60-70-йиллардаги «шахста сиғиниш»нинг оқибатлари адабиётга ҳам ўзининг салбий таъсирини ўтказди. Адабиёт худди қийиниқ ойна каби, реал ҳаётни эмас, балки ўйлаб топилган «таъбақлар» ва «қаҳрамонлар»ни маъх этди.

70-йилларнинг ўрталарида адабиёт аста сепки уйғони бошлади. Ёзувчилар ҳаётга янгича, «қон билан ювилган» нигоҳ билан боқдилар. Лу Сингунинг «Синф раҳбари» (1977) ва Лу Сингунинг «Чандоғлар» (1977) ҳикояларидан кейин бошдан ўтган ағоб ўқувчилар ҳақида «Нравлар ва чандоғлар адабиёти» оқими пайдо бўлди.

Деврэн 20 йил иккоддан четлаштирилган ўрта аълод вакиллари Ван Мэн, Гао Сюешэн, Чжао Санъян, Ли Тонан, Цун Вэйси, Фан Цзюцай ва бошқалар ижод қилдилар.

Замонанинг энг иктидорли шоприлардан бири бўлган Ай Цзи ўз шеърларида «Кўриш қобилиятининг операцияси» ҳақида, яъни оқши оқ, қорани қора кўра билиш ҳақида ёзди. Адабиёт яна ўзининг юқори мавқега эга бўли бошлади.

70-йилларнинг охири, 80-йилларда очерк жанри учун «олтин давр» бўлди, дейиш мумкин. Очерк ҳаётга фаол ариланшди, яъни ўзиништа ўзиништа ҳаққоний муносабатини билдирди.

XX асрнинг охириги чоратида Хитойда эмёсий, иктимой, иктимой муносабатлар жадаллашди, бу эса ўз навбатида мураббатга ҳам ўзиништа ижобий таъсирини ўтказди.

ЛУ СИН (1881-1936)

Буюк хитой ёзувчиси Лу Син Чжаошан ўлкасининг Шяоси шаҳрида мулкдор оиласида туғилди. Отаси ерларини арендага топишар, бу эса оилани таъминлашга бемаълум етарли эди.

Лу оқдин Панцицаги кэмачилик, кейин эса темир йўл билан кортига ўйди. У ерларда ўқиб даврида инглиз ва немис тиллари билан танилди, табиий фанлардан физика, кимё, биология билан шуғулланди, бир неча йил Японияда медицинани ўрланди.

Лу Син иккодшининг биринчи даврида (1898-1918) таъбақларнинг таъқиқланган журналларида бир қанча хикоялари, очерклари, Жюль Вернининг «Ер марказида сехат», «Зимбаравдан ойга» романилари таржимасини эълон қилди.

Синьхай инкюбизининг (1913) маълумиятларидан кейин Лу Син иккодда инкюроз даври бошланди. Лу Син иккодшининг иккинчи даврида (1918-1927) ёзилган асарлари ҳамроҳида хитой адабиёти катта қадимлар билан оқдиништа сиғилди. «Навья», (1918-1926); «Икканинлар» ёки «Адашчилар» (1924-1926); «Ёввойи ўтлар» (1924-1926). У Хитой адабиётида мавжуд бўлган архаик китобий тил ўрини янги, халқ тилига асосланган ақбобий тилни жорий қилди.

«Акрим», «Кетянининг қайтуви», «Дрота», «Бахт нолаеси» хикояларида муҳитидаги аёлларнинг образлари яратилди.

Ёзувчининг «А-Кью» (1926) повестчида қишлоқ дайдиеси образли орақли тобелик, маданиятсизлик, маънавий «убанлик» фолш қилинади. Бу күүсүрлар қаҳрамонша алдов ва ўз-ўзини алдов, яибру ҳаво билан биргалликда ҳар қандай вазиятда «таъбақ» қозонишга ёрдям беради, ҳатто, ҳаётининг энг тубига буталганда ҳам у «Хитой маънавий маданиятда дунёда энг илгор» деб жап солтишда давом этади. А-Кью тимсолида ёзувчи Хитойнин ортага торлаётган барча консерватив күүсүрларни мукасамакташтирилади. Лу Синнинг бошча асарларидаги «эйти» жамиятдан бўлган қаҳрамонлар - инкюрозда-мачи, күүсүр, ношут одамларидир («Совун», «Ёз байрам»). Ёзувчи

материални қашшоқ қаҳрамонларнинг қашшоқ ҳаётини моҳирона тасвирлади.

Лу Син асосан еттириқ ёзувчи бўлиб, унинг иккობи қаҳрамон тўғрисида ўз концепцияси мавжуд. Лу Синнинг иккობи қаҳрамони - ҳақиқий ватанпарвар, унинг учун бахт - ўз халқини озод, хур кўришца.

Лекин ва бошқа университетлар профессори бўлган Лу Син 1925-1927 йиллар илчиликда филол иштирок этди. 1926 йилнинг баҳорда у олдин Ашойга, кейинроқ Кайтонга ючишца мавжбур бўлди.

1927 йили Чан Кайшининг аксининчиликби тўғрисишдан кейин Лу Син талбабларни оммавий қармоқца олишца қарин порозилик билдириб, Сун Ятсен номидати университетдан кетди ва Шанхайда ашай бошлибди. Иккობиниш охирига, учинчи босқинида (1928-1936) ёзувчи ўзини тўли иккობта баглишцади.

Атар илгари ёш ёзувчилар ва таржумонларни кўглаб кувватлаган Лу Синнинг талбаблар билан ишлагининг давоми бўлса, энди ёзувчи ўзининг кўп кучини ва вақтини бўлиманг ёзувчиларни тарбиялагшца баглишцади.

Лу Син ўз гола ва фикрларини турли восителар ёрдамида мақолалариди баён қилишца ҳаракат қилди. Мақолалардан ташқари у Европа ва рус ёзувчиларининг асарларини таржима қилиш билан жиддий шуғулланиди. Бу даврди у Хитой ёзувчилариди Голошнин «Ўлик жонлар», «Вурун», Салгинков-Шестриннинг «Вир пахлар тарихи»диш боблар, Чехов Хикоялари, М.Горькийнинг «Рус эртаклари» ва «Шайтон ҳақида» ҳақида В.Шоу, М.Твен, И.Вазов, Садовяну, Ш.Петефи асарлариди таржиминишци тавқим этли.

Лу Син аниқ таржима мактабини бунёд этишца аршиди ва «Ўқувчини ақлмивелик» ширини илгари сурди.

Иккობининг сўнги йиллариди яратилган «Йнчи тахрирлани қадимий арқонлар» тўлимишца 3 та арқона асос бўлди. (Иккობиниш яратилини, ер козини қоллаган толқин ва подполар хуруши ҳақидаги арқоналар).

ЯПОН АДАБИЁТИ

XX аср япон адабиёти тараккўшетишца 1868 йил воқеалари билан бошланувчи Мейдзи даври муҳими ўрин тутали. Самарайлар бошқаруви - сёгунатнинг куллани ва император ҳокимиятининг қайта тивланини Япония тилини сиеётишца қатта ўзгаришлар ясади.

«Ошиқ эшиклар» сиеёти яқин икки асрдан бундан давом этиб келган тилини изоляцияга барҳам бериб кун чиқтиш ўлкисини замонавий мамлакатга айлашшца ёрдам бериши керак эди.

Мамлакат ҳаётидати ўзгаришлар унинг адабиётига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Адабиётдати Мейдзи даври¹ (1868-1912) япон энётиларининг Европа санъати ва адабиётини бўлган қизилқилиларини янада оширди.

Ғарб ҳақидаги маълумотлар дастлаб япон маърифатпарварлари томонидан етказилган бўлса, 80-йиллардан эглиборан ёзувчилар ҳам турли Европа иккობкорлари асарларини тарғиб қили бошладилар. Бу боряди В.Шекспир асарларининг таржимони танили ёзувчи Цубоуги Сёёнин¹ хизматлари қатта. Шекспир, Гете, Толстой, Достоевский асарларини япон ўқувчилари қатта қизилқили билан кўриб олдилар ва одакта Ғарб иккობлари нуртани назари билан қараш, баҳо бериш имкониетини эли бўлдилар.

Анъанавий япон адабиётинида монототор (бўтомлар ҳақида хикоя), иккоби (кўнчили), дэёйхицу (хотирлар) сингари насрий жанрлар тарқийи этган эди.

Ушбу жанрлардати асарларди муаллифининг тасвирланётган воқеа ва ҳодиселарди арылашмасини, кўрини ва эшитветган нарселарни шундайлиштини тасвирлаш таллаб этилар эди. Бундайлик фағсафисини асосланган япон адабиётинида Ғарб адабиётинида учровчи ҳаётдан нолиш, тақдирни ўзгаришини борасидати кураш сингари мотивлар кўзга ташланмайди.

¹ Адлярифетди Солларура, дегин амалини айланди.

Олим гуъълити қадими япон кинесларида барча нарсдан юқори қўйилган ва ҳақиқат (мақоли) деб биллишган. Нионлар атроф-оламдаги ҳар бир тибҳ, дархат ёни тошда ҳам тирик руҳни ҳис қилиб яшашлар ва уларнинг ҳар бирида инсон ашгай олмайдиган, денки, фақат завқланган муҳкини бўлган ялоҳидлик мавжуд деб билганлар.

Пубути Сэй «Насрини бобохо мазмуни» (1886) номли рисолисида муштоз адабиёт айтилаларидан бундай ваз кечмаган ҳодда Европа тасвир услубдан фойдаланишга чиқради. У инсонни тасвирлашнинг икки хил услуби - иш ва ян уйғун ҳодда бўлиши керак деган ҳулосага келган².

XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида япон элилари бирдигига Европа романтикалари, реалистлари ва натурализм вакилларининг асарлари билан танишдилар. Бу ҳол адабий жараёнга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Адабиётнинг янгилигинда Кушики Домо (1871-1908), Наумэ Сосэки (1867-1916) ва Акутагава Рюноске (1892-1927) сиплари сазувчилар ижоди муҳим босқич вазификсини ўқиди.

1910-1923 йилларда Нионияда «Сиракаба» («Оқ қайна») деб атагувчи адабий гуруҳ фаоллиг ошиб борди. Тев Толстойнинг эстетик қарашлари таъсирида бўлган ушбу гуруҳ ялодалари жамиятини озод ва обод этишнинг итона йўли шахс маънавий қамолотида деб билдилар. Гуруҳ фаолиятида Арисима Тасэо (1878-1923) ялоҳида ўрин тутди. Унинг «Аёл» романи (1919) япон реалистик адабиётинишг етув асарларидан саналади.

Илмий-техникавий тараққиёт, инсон ва табиат ўртасидати салбий алоқалар ҳалда кишилар маънавий дунёсидаги таназзул муаммолари Аба Кобо ва Оэ Кендзабуро сингари сазувчиларнинг асарларида асосий мавзу ҳисобланади.

АКУТАГАВА РЮНОСКЕ (1892-1927)

Акутагава Рюноскенинг ижоди нафақат Японияда бўлган дунёга бадрланади.

Ўзида қадимий Япон ва Хитой ҳамда Европа маданиятини муҳасамалаштирган ақиб 1892 йилиш 1-мартда Токиода дунёга келган. У Токио университетининг илгиз адабиёти бўлимини таҳсил олди. Г.Ибсен, Ш.Боллер, Л.Толстой, А.Стриндберг, А.Франс сингари Европа ижодкорлари асарларини чуқур ўрғиди. Таалаблик йилларидаиш ижод билан шуғулланди. 1916 йилда пилар этилган «Бурун» ҳикосида муаллифиниш борлиқни нозик ҳис қилиши ва комор ҳисси ёрқин намойи бўлди. Ушбу асар ҳақида мишҳур ақиб Наумэ Сосэки шундай деган эди: «...Мен кейин қолдим! Муаллиф шундай ҳикослардан 20-30 тасини ёзганда сўнг ҳеч ким олдига туша олмайдиган услуга айланади». Наумэнинг башорати амалга ошди.

Акутагава ҳам Наумэ сингари Япон адабиётини «натурализм мизгаби» вакилларииниш ижодий тамойилларини танқидга олди. Собой курсошлари, ўша даврда анча танқиди сазувчиларга айланган Кума Масэо ва Кикүти Кай билан «Инти ижод мактаби» деб атагувчи улошмани ташкил этди. Улар тасаввур оламига кенг ўрин ажратдиш, асар услубига инсонган талабчан бўлини, ҳамда шаклга кетта аҳамият беришни тарғиб қилдилар.

Акутагава Наумэ сингари инсонни тақдир қилишини асосий вазифини деб билган бўлса ҳам, улар ижодига баъзи таффурутлар кўзга тилгананади. Наумэ ижодига инсон ва жамият алоқаларига уруу берилса, Акутагава учун инсон ва унинг янги дунёсини ўрганиш муҳим ҳисобланади. Наумэ ўз асарларида маълум бир муҳит ва таърифидати инсонлар дунёсини тасвирга олса, Акутагава ҳар бир асарига инсонни ўзига хос, яши бир жихатини тақдир ағачи. Шунинг учун ҳам унинг ижодига бир хил маъзуватиликта асарни уқратдиш қийин.

² Тасвирлашнинг иш услубини шахс ҳақида унинг ёзилиш, янгилиши ва тарқалишлари бароб ҳисси таърифида. Бу услуб бўлиш ишон адабиётга хослар. Ян услублар ва фақидони эканли ошга ва реалистик таърифида. Ушбу услубини кўриш Европа ёзувчилари фойдаланишлар.

1918 йилда яратилган «Дўзах азоблари» ҳикоясида салтанат ҳаётидан юқори турадилми?, «Санъат учун инсон ҳаётини қурбон қилиши мумкинми?» - деган саволларга жавоб излагандий бўлади.

Асар қаҳрамони расом Раҳимда Дўзах манзараси тасвирланган асарини ҳеч яқинлай олмайдн. Расом ушбу суратни чиқишта буюртма жаноб Хориджавга оловда ёйилган одамни ўз кўзи билан қўрқинувча асриш яқинлай олмастганини айтди. Жаноб Хориджав қайсар расомдан унинг баъзи «қилмишлари» учун ўч олмақчи бўлади па мусаваирнинг ёлғиз қизи келмаган қаретга ўл қўйишга фармон беради. Расом даҳшатли олов яқинда қолган қаретадаги инсон ўз қизи эканлигини аниглаб ялашга тоқон чолмоқчи ва кўзининг оқу қароли бўлган фарандинни кўтүрмоқчи бўлади. Лекин қандайдир аниглаб бўлмаг учун уни тўхтатиб қолади. Энди унинг кўзлари олов ичида азоблиётган жигарбандини кўрмас, оловнинг тўқиллиги, унинг чапталда тўлғинаётган яёл ҳолати мусаваир қилбига зўр бир эҳтирос ва роҳатланги ҳиссини олиб келганли.

Демак, инсонни қучлнроқ ва унга бўйсунмайдигини қандайдир куч мажкул бўлиб, биз уни илҳом деб атаймиз. Уша олий куч таъсирида инсон ўзини учуртади. Ёсохида суратини инҳоясига етказиши ва ўз жонига қис қилади. «Дўзах азоблари» ижодкорнинг илҳом учун тўғовдир.

Ақулагва асарларида зағулик ва ёвузлик бир-бирита боғлиқ ҳолатлар эканлиги талқин этулади. Ушбу ҳолатларнинг ҳаётда ёйми ёи яшаши инсонларнинг қамолотга етишмаганининг натижасидир. Инсон қамилликка эришганида зағулик ва ёвузлик тушунчалари йўқолади ва уларни бир-бирита таққослаш ҳақида Улар ўрғасилати мувоқанатни сақлашга эҳтиёж қолмайди.

Ақулагва асарларида мувоқолаларга жавоб беришга ноқиллиқиди. У инсон ҳастилати руҳий ҳолатларни сиф ҳолатга етказишга ҳаракат қилади. 1922 йилда чон атланган «В чанис» ҳикоясида бир қотилликка шибетган уч қилпининг версияси баян этилади. Шу версияларнинг муаллифлари ўз руҳий ҳолати, ҳарактери, яки мантлқдан келиб чиқиб ҳақиқатни айтмоқдалар.

Версиялардаги фактлар бир-бирини инкор эси ҳам мантлқий изчилликка эга бўлмаг ҳам уларнинг учалмаси ҳам ҳақиқатдир. Демак, фактлардан ҳам усун турувчи олий ҳақиқат мажкул. Қувчи учун қотилликни очиб берувчи фактлар эмас, балки кўнгли ҳолатлари, ҳаракат мотивлари ва психологик жиҳатдан аниқ манзарани акс этириш муҳим ҳисобланади. Ҳар бир қаҳрамон турли нарсаляри ҳикоя қилгандай тасаввур ҳосил бўлади. Лекин уларнинг барчаси нимани ҳис қилган ва танақилдан ўтказга бўлса ўшани, демак, ҳақиқатга ҳикоя қилдилар.

Ақулагва ижодининг чўқмаси ҳаётинг сўнги йилларида яратган асарларида намоян бўлди. Унинг «Уч хазили», «Каша», «Тилсимон қилдирактар», «Телбанинг хотиралари» снглари повелляларида фантастикга па реализм ўрта асрчилик ва замонавийлик, снсет ва тарих, Чехов аяналари, ситира ва қайтули оҳанг ҳамоҳанг ва уйғун ҳолда тасвирланган.

Ақулагва ижодида Иккинчи жаҳон урушигача бўлган япон адабиётининг чўқмаси ҳисобланади. Дунё миқёсида катта шухрат қозонган ёзувчи 1927 йилнинг 4 июлида - 35 ёшида ўз жонига сулғасди қилди.

Ҳозирда Японияда ёш адабиётшуносларга беришувчи йиллик мукофот Ақулагва номи билан аталди.

XX аср Япон адабиётининг йприк намояндаларидан саналган Кавабата Ёсүнари ва Абе Кободарнинг ижоди ҳам Ақулагва снглари нафақат кун чиқар ўлга ўкувчиларнинг, балки дунё қилбоҳчиларининг дил муҳаббига айлинган.

КАВАБАТА ЁСУНАРИ (1899-1972)

Адабиётшунос Т.Тригоржева «Кавабатани тушуниш япон адабиётининг ўзига хослигини тушулишидир» деган эди³. Ҳақиқатдан ҳам ёзувчи ўз асарлари билан япон миллатини

³ Тригоржева Т. Японская литература XX века. М., 1983, стр. 249.

милит қилувчи хуСУСИЯТДИРИНИ ХИС ҚИЛА ОЛДАН НА БУНА МАХОРАТ
БИЛАН ТАСВИРЛАГАН. У ХАСТАДАГИ ОДИЙ НА ЖУН НАРСАЛАРДА
ТУЗАЛГАННИ КЎРА ОЛАДИ ВА ДУНЕСИНИГ МАЪЛУИ МОХИЯТИ ТУЗАЛТИП
ЭКШЛТИНИ ТАРБИБ ҚИЛАДИ. Ф.М.Достоевский сингари дУНЕНИ
ТУЗАЛТИП КЎТКАРИБ ҚОЛИШИГА ИШОНДИ АДИБ ҲА АСАРЛАРИДА ИСОДИ
НА ТУЗАЛТИП МАЪСУСНИ ҲАГА ХОС ТАРЗАДА ТАЪЛИМ ЭТАДИ.

Кавабата япон дУМТОЗ АДАБИЯТИНИНГ IX АСРДА ЯРАТТИЛАН
НОДИР НАМУНАСИ «ҒАЙДИ МОНОГАТВАРИ» ҚИССАСНИИ АПОНИЛАРГА ХОС
ТУЗАЛТИВНИ ХИС ЭТИШИНИГ ОДИЙ НАМУНАСИ, ЖЕБ БИЛАДИ НА ҲА ИКОДИ
ДАВОМИГА УПА КЎИ МАРГА МУРОЖААТ ҚИЛАДИ. КЎУВЧИ ҲА ИКОДИНИ
НОСОСЕУЧАНМ ЙЎНАЛИШИ ВАКТИЯ СИФАТИГА БОШЛАГАНИ БЎЛИП,
«Илаулик раққоса» қиссаи, «Кристиелли паникери», «Элетива»
повеллялари Ируст, Жюйе икоди таъсирлида - «онг оқини»
УСУЛУБИГА ЯРАТТИЛАН.

«Күшлар ва хайвонлар» хикойеси Кавабата илк ижодининг
ЭНГ ЯХШИ АСАРЛАРИДАН БИРИ ХИСОБЛАНАДИ. АСАРДА БУДИММ
ФИСАФАСИГАТИ «Бўйлиг» концепцияси УСУЛУБИГА ТАРБИНИ
ДЕКАНЕС ВА НИГИЛИМ УНСУРЛАРИ БИЛАН ҲА ҲАҲАШИП КЕТТАН. УИНОУ
КИХИТ МУТАХИССИСЛАР ОРАСИДА Кавабата Еврб ориентациясига
МАНСУБ ИКОДКОРМИ ЭКИ ИПОИ ОРИЕНТАЦИЯСИГА МАНСУБИ ДЕТАН
БАХСИЛАРГА САБАБ БЎЛТАН.

«Қорлар Ҳақаси» романи 1937 йилдан бошлаб 10 йил
ДАВОМИДА ЭЗИЛГАН БЎЛИП, Кавабата ижодининг биринчи дАВРИГА
ИПОИ ЯСАЙДИ. АСАРДА ЭКЗИСТЕНЦИАЛ УСУЛУБ БИЛАН БИРЯ
КОМПОЗИЦИЯДА СОФ АПОНИЧА КЎРИНИШ БИРИ ИККИНЧИСИНИГ
БОШЛАНШИГА САБАБ БЎЛУВЧИ НОВЕЛЛАЛАР КЎШИЛТИП КЕТТАН. ҲАР БИР
БОБ МУСТАҚИЛ КИЧАК ХАҲАМИ АСАРИН ЭСИЛАДИ.

Асар қаҳрамони тандидчи Симамура севгани аёли Комако
БИЛАН УЧАШИНИ МАҚСАДИГА ИПОИЯНИНГ ШИМОДИ - ҚОРЛАР
ҲАҚАСИГА ОТАЛАДИ. Комако Симамура учун реал борлиг рақам
САНАЛАР ЭДИ. У ПОЕЗИДА БОШЧА БИР КИЗ - НОРСАЛ ОДИМ, ОЙНАЛАР
ДУНЕСИ МУЖАССАМИ БЎЛГАН ЭКО БИЛАН УЧАШИП ҚОЛИДИ. КИЧАК БОБ -
НОВЕЛЛАЛАРДА СИМИЛИЯЦИЯДАН УЗОҚДА ОШНОҚ ҚОР БИЛАН ҚОЛАНТАН
ҲАҲАДИГА, СИМИМУРАНИНГ СОКИИ ХАСТАИ, ИККИ Аёл БИЛАН БЎЛГАН

МУНОСАБАТЛАРИ БАТАФАСИ ТАСВИРЛАНАДИ. Роман Симамура
ТИМОСОНИДА УРУШ АРАФАСИДАГИ АПОИ ЭСИТИЛИРИНИНГ КЎПЧИЛИГИГА
ХОС БЎЛГАН ХИСАТЛАР ҲА АКЦИНИ ТОПАНЛИГИ БИЛАН ДИҚҚАГА
САЗОВОРЛИП.

ЭСИЛЛАР МАСАЛАСИ «Мингганогли турна» (1949) ва «Тог
фарети» (1952) романиларига ҳам асосий ўрин эгаллайди.

Кавабата Ясунарининг 1961 йилда нашр этилган «Қадим
пойтахт» романи ёзувчига катта шУҳРАТ ОДИП КЕДИ. АСАРДА ТЕС
ҲАГАРАЭТТАН ДАВРДА ЯДИМ АПОИ ДУНЕСИНИ КЎМЕСИ ОУАНГЛАРИ
УСУЛИНИК ҚИЛАДИ. АДИБ ҚАДИМГИ АПОИ АНГЛИЯЛАРИНИ УЧУГАЛАСТАНИ
НА ХАСТАДА КОММЕРШИЯ РУҲИ УСУЛИНИК ҚИЛА БОШЛАГАВЛИГИНИ ҚАЙУ
БИЛАН ТАСВИРЛАЙДИ. КЎУВЧИНИНГ АСАР ВОҚЕАЛАРИ ЖОЙИНИ МАДАНИЯТ
ОБИДАЛАРИ САГЛАНИП ҚОЛГАН ҚАДИМГИ ПОЙТАХТ - Киотога кЎЧИРИШИ
ҲАМ АДИ ИПОИЧАЙ. «Қадим поймахт»да «Қорлар Ҳақаси»даги сингари
ИККИ Аёл (реал ва норсел оДИМ ТИМОСОЛАРИ) ОБРАВАНГА ДУТ
КЕЛВАМИЗ. ЭЛКАК ОДИ СИНГИ - ТИЗКО ВА НАЭКОЛАРИ АЧТИҲ ҚИСМАТ
БИР-БИРИДАН АЙИРТАН. ИПОТОНИНГ ТАРИХИЙ ҚВАРТАЛЛАРИДАН БИРИДА
УСТАХОНАЛАРИ БЎЛГАН КИМОНО¹ ДИЗАЙНЕРИ ХОНАДОНИДА ТАРБИЯЛАНГАН
ТАШЛАНДИК ҚИЗ ТИЗКО ТОГ ҚЎЙЛИГА САЙР ҚИЛИП ҚОРИП ҲАГА БИР
ТОМЧИ СУВАДАЙ ҲАШИШ НАЭКОНИ УЧАТИБ ҚОЛИДИ. НАЭКО УПА
ЭВИЗАКЛАРИДАН БИРИ БОИ ХОНАДОНИГА ТАШЛАБ КЕТИЛГАНДАН СЎНГ ҲАҲАНИ
ОДИСИ ДАРИХТЎРАН ЙИҚИЛИП ХАЛОК БЎЛГАНИ ВА КЎИ ҲАҲАМАЙ ОНАЛАРИ
ҲАМ ХАСТАДИ КЎЗ ҚОЛАНШИНИ СЎХЛАБ БЕРАДИ. АСАР СЎНГИДА ТИЗКО
СИПТИКИ БИЛАН БИР УАРГА АЖРАЛШИДИ. ОДИ-СИПТИКЛАРИНИНГ
АЙРИЛИШИ РАМЗИЙ МАЪНО КАСБ ЭДИП ИПОИНИ ҲА ҲАҲАШИ ДУПЕСИ
БИЛАН ХАЙРАНИЕТТАНИНИ АНГЛАСТАДИ.

Кавабата Ясунари 1968 йил ИПОИ ЁЗУВИЛАРИ ОРАСИДА
БИРИНЧИ БЎЛИП НОБЕЛЬ МУСОФОТИГА САЗОВОР БЎЛГАН.

¹ ИПОИ ИСТИДИЙ КИМОНО.

ТАНИҒИЛИЙ АДАБИЁТЛАР:

1. Анжов Ё. Қаломов О. Чет-эл адабиёти тарихи, Т., Ҳаётгучи, 1987.
2. Генис Александр. XX асрнинг еттакчи уелуви // Жаҳон адабиёти, 2001, №11, -б. 155-164.
3. Чўлпон на Кампо // Жаҳон адабиёти, 2001, №7, -б. 146-152.
4. Шарифшинона М. XX аср адабиётини аёсурда руҳи // Жаҳон адабиёти, 1999, №1.
5. Қосимов А. Софистини қумсаб (А. де Сент-Экзюперинини «Кичкина шаҳзада асарини ўрнатини») // Тил на адабиёт татлими, 2001, №3, -б. 27-30.
6. Сартр Жан Поль. Эзистенциализм тўғрисида // Жаҳон адабиёти, 1997, №5, -б. 181-196.
7. Бретонн Андре. Сюрреализм манифести // Жаҳон адабиёти, 2000, №5, -б. 160-175.
8. Мўрвез Т. Тасвирининг на онг оёғини, Т., Нарўа, 1993.

БАДНИЙ АДАБИЁТЛАР:

1. Золи Э. Хамид, Т., Адабиёт на санъат, 1982.
2. Хемингуэй Э. Алмадо, кўролд, Т., Ёл гвардия, 1970.
3. Хемингуэй Э. Чол на донгиз, Т., Адабиёт на санъат, 1986.
4. Хемингуэй Э. Кўелн бари бир чинавериди. Т., Ёл тардия, 1984.
5. Уэллс Герберт. Кўрнимас одам, Т., Бадний-адабий нашр, 1967.
6. Машн Генрих. Содик фугаро, Т., Адабиёт на санъат, 1970.
7. Барбюс Анри. Биринчи муҳаббат, Т., Ҳадаббийнашр, 1964.
8. Драйзер Теодор. Америка фокенси, I-II қисм, Т., Адабиёт на санъат, 1987.
9. Драйзер Теодор. Бахти карио Керри, Т., Адабиёт на санъат, 1973.
10. Драйзер Теодор. Женин Герхард, Т., Ёл гвардия, 1973.
11. Лондон Ж. ва бошиқалар, Фаройиб одам, Т., Юлдузча, 1988.
12. Лондон Жек. Марган Иден, Т., Бадний адабиёт, 1968.

13. Сент-Экзюперн А. де. Кичкина шаҳзада, Т., Ёл гвардия, 1986.
14. Бредбери Рей. Хинголлар // Жаҳон адабиёти, 1998, №7, -б. 183-206.
15. Шелден Сидни. Орандб кутаман эрталш // Жаҳон адабиёти, 1998, №10-11.
16. Мозм Уильям Сомерсет. Тасодинфий учрашуд // Жаҳон адабиёти, 1999, №9, -б. 191-208.
17. Кристи Ангела. Тилимми шаҳмат // Жаҳон адабиёти, 1998, №7, -б. 197-205.
18. О'Нил Юэжин. Қайрагуч соясида // Жаҳон адабиёти, 1997, №7, -б. 68-107.
19. Хелн Артур. Оёғном хабарларни // Жаҳон адабиёти, 1997, №3-4.
20. Фолкнер Уильям. Ёрра муғица // Жаҳон адабиёти, 1997, №5, -б. 158-173.
21. Цвейг Стефани. Эпмуўнн Фрейд // Жаҳон адабиёти, 2000, №3, -б. 120-137.
22. Прюдом Сюлли. Ким айтар, баҳорни сезмас деб мени // Жаҳон адабиёти, 2000, №3, -б. 3-10.
23. Кванизмождо Сальнаторе. Гудлаётган аёл // Жаҳон адабиёти, 2000, №11, -б. 3-10.
24. Кафка Франц. Оғамга хат // Жаҳон адабиёти, 2000, №7-8.
25. Мозм Сомерсет. Потанни одам Парлида // Жаҳон адабиёти, 2000, №8-9.
26. Львела Марио Варгас. Натомшино Могерони ким ўлтирдн? // Жаҳон адабиёти, 2000, №10, -б. 3-75.
27. Мстерлинг Морис. Сўғирлар // Жаҳон адабиёти, 2000, №1, -б. 127-146.
28. Сатлн Франсуаза. Кўлман сунда кўелн парчалн // Жаҳон адабиёти, 1999, №6-7.
29. Пьоло Марко. Мадриа сарлори, романидан боьлар // Жаҳон адабиёти, 2000, №7-8.
30. Бредбери Рей. Муз на олов // Жаҳон адабиёти, 2001, №12, -б. 167-192.

31. Сан Антонио. Тезио // Жаҳон адабиёти, 2001, №7, -6, 156-206.
32. Сол Бедлоу. Фурецл ешинар // Жаҳон адабиёти, 2001, №4-5.
33. Сираи Эрик. Муҳаббат тарихи // Жаҳон адабиёти, 2001, №10, -6, 73-133.
34. Шиллар Редвуд. Жаратилди чилтор торлари // Жаҳон адабиёти, 2000, №5, -6, 12-24.
35. Фуретос Карлос. Артемно Крусинг ўлими // Жаҳон адабиёти, 2002, №12.
36. Бредбери Ред. Эврийш // Жаҳон адабиёти, 2001, №2, -6, 191-207.
37. Маррисон Харри. Туғилар мангалади // Жаҳон адабиёти, 2001, №11, -6, 3-12.
38. Маркос Габриэл. Елвазликнинг оғ йили, Т., Адабиёт ва санъат, 1990.
39. Камо Албер. Рабо. Бетона, Т., Адабиёт ва санъат, 1995.
40. Мориаз Франсуа. Илонлар чапвазиди, Т., Адабиёт ва санъат, 1991.
41. Арисма Таззо. Аёл. Роман, Т., «Адабиёт ва санъат», 1982я.
42. Контуро У. Ўнгиар худоси. Хикоя // Жаҳон адабиёти, 1997 №6.
43. Робинфранк Топар. Кўнглимизде умид ва аймон. // Жаҳон адабиёти, 1999, №4, 6, 58-64.
44. Б.Саҳини. Басонгли. Роман. // Жаҳон адабиёти, 1997, 6-7.
45. Шервуд. Хотиралар. // Жаҳон адабиёти, 2002, 6-166-170.
46. Муҳаббат ва нафрат. Ёшил хиноялари. // Жаҳон адабиёти, 2002, №4 6-02-98.
47. Татор Р. Хиноялар. Т., 1976.
48. Кабо Абб. Ёулғали хотин. Роман. Т., Ф.Ғулом, 1968.
49. Мушарри Қарабага. Уйғурдаги назминлар. Ёилса. // Жаҳон адабиёти, 2001, №3, Б-3-38.

МУҚАДДИМА.....	5
XX АСР АДАБИЁТИГА КИРИШ.....	7
ФРАНЦИЯ АДАБИЁТИ	16
Марсель Пруст.....	22
Роман Ролан.....	21
Албер Камо.....	29
Антуан де Сент-Экзюпери.....	34
XX АСР НЕМИС АДАБИЁТИ	39
Герхард Хейтман.....	44
Геррих Манн.....	48
Томас Манн.....	50
Фрэнк Кафка.....	54
Том Фрейхшандер.....	60
Эрих Мария Ремарк.....	63
Бертолд Брехт.....	67
Гюнтер Грас.....	70
АНГЛИЯ АДАБИЁТИ	73
Жеймс Жойс.....	77
Бернард Шоу.....	81
Персиел Хеллс.....	85
Том Грин.....	87
Уильям Голдинг.....	89
АҚШ ВА ЛАТИН АМЕРИКАСИ АДАБИЁТИ	91
Жен Лондон.....	97
Теддор Драйзер.....	102
Уильям Фолкнер.....	106
Эриест Хемингуэй.....	109
Ларбо Неруда.....	113
Лабрюсти, Рарсиа Марсес.....	116
XX АСР ХИТИ АДАБИЁТИ	119
Робинфранк Т.Хуер.....	121
Вудвудхур Сурайрасед, Лансел.....	125
XX АСР ХИТОЙ АДАБИЁТИ	127
Лу Син.....	129
ЎЛОН АДАБИЁТИ	131
Августина Рючоске.....	133
Қарабага Мушарри.....	135
АДАБИЁТЛАР РҲИХАТИ	138

АБДУҒОШИП ҚОСИМОВ,
СИДИҚҶОН ХҲАКАЕВ

XX АСР ЧЕТ ЭЛ АДБИЕТИ
ТАРИХИ

Фиронг-2003

Муҳаррир:	Р. Шўкуров
Компьютерда таҳрирловчи	
оширатор:	О. Аббасов
Компьютерда тасвир:	И. Зокиров

Босилган рўқати амалда. 01.02. 2003 й. Босилди. 60 х 84
1/16. Шерман босма тобора 9,5. 500 нурх. Ёйорлма № 474
Бохон ширинлик асосиди. Фиронг Давлат университетини
Босмаханиси. Фиронг ш., Б. Усмонхўраевни кўради. 19 йи.